

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Φυσικές έπιστῆμες καί ιδεολογία • Ριζικές
ανάκατατάξεις στή σύγχρονη άγγλοσαξω-
νική έπιστημολογία, ό Thomas Kuhn • Οί
πολιτιστικές έκδηλώσεις στά Γυμνάσια • Ή
παράδοση τῆς «παράδοσης» • ΕΔΑ: όλοι οί
δρόμοι όδηγοῦν στό ΚΚΕ • Σεισμολογία • Οί
Άραβες καί ἡ Έθνική Άξιοπρέπεια • Ό
Μαρκήσιος ντέ Σάντ καί ό κ. Παπανοῦτσος •
Τά «πολωνικά» συνεχίζονται • Οί γαλλικές
προεδρικές έκλογές καί τό Γ.Κ.Κ.

Μηνιαία έπιθεώρηση • τεῦχος 41 • Μάρτιος 1981 • 80 δρχ.

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση τεύχ. 41, Μάρτιος 1981. 80 δρχ.
Κέκροπος 2, Άθήνα (Πλάκα), τηλ. 3245332

Άπό τό επόμενο τεύχος, δυστυχώς, ό «Πολίτης» θά πουλιέται 100 δρχ.
Άνάλογα θά αύξηθει καί ή τιμή τών συνδρομών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Μιχάλη Λουλούδη Σεισμολογία: άγωνιώδης αναζήτηση του «συνολικού ρυθμού τής έσωτερικής λογικής της»
- Μιχάλη Παπαγιαννάκη:Οί Δήμοι, οί φόροι καί οί πόροι.
- Θ. ΜαραγκούΈθνική αξιοπρέπεια, τό πετρέλαιο καί οί Άραβες
- Μιχάλη ΜοδινούΗ επέμβαση τών ΗΠΑ στό Άφγανιστάν τρία χρόνια πριν τό 1984
- Άγγελου Έλεφάντη«Η Πολωνία καί μεις»: (αυτοί, ό ΕΑΜογενείς)
- »Ο Σάντ, ό κ. Παπανούτσος καί ή «θεωρητική άστυνομία τής Άριστεράς»
- »ΕΔΑ: Όλοι οί δρόμοι οδηγούν στό ΚΚΕ
- Άλεξ. ΓαλάνηΟί γαλλικές εκλογές καί ή πολιτική του ΓΚΚ
- Άλεξ. ΓαλάνηΤά «Πολωνικά» συνεχίζονται
- Άριστείδη ΜπαλτάΦυσικές έπιστήμες καί ιδεολογία
- Βασίλη ΚάλφαΡιζικές ανακατατάξεις στή σύγχρονη
-Άγγλοσαξωνική Έπιστημολογία, Thomas Kuhh, καί ή στροφή τής δεκαετίας του 1960-70
- Νόρα Σκουτέρη - ΔιδασκάλουΗ παράδοση τής «παράδοσης», από τόν καθημερινό
-στον έπιστημονικό λόγο
- Άρτεμις ΜενούνουΟί πολιτιστικές εκδηλώσεις καί τά συμπεράσματα από μιά έρευνα
- Γιώργου Λεονταρίτη«Τό Ζήτημα τών Τραπεζών» του Γιώργου Δερτιλή
- Βιβλία - Έπιστολές

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: έξάμηνη 400 δρχ., έτήσια 800. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εύρώ-
πης: έξάμηνη 550 δρχ., έτήσια 1000 ΗΠΑ-Καναδ. (άερ.): έξάμηνη 600 δρχ., έτήσια 1200 ● Για
Όργανισμούς, Τράπεζες, Άνών. Έταιρείες: έξάμηνη 600 δρχ., έτήσια 1200 ● **ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ -**
ΤΡΑΠΕΖΙΚΕΣ ΕΠΙΤΑΓΕΣ: Σπύρος Δελέγκας, Κέκροπος 2, Άθήνα 119, τηλ. 32.45.332.

Έκδοτής: Νικ. Πολίτης, Βορρά 9, Άγία Παρασκευή, Ίδιοκτησία: «Σ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε.», Διευθυντής: Άγγελος
Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτοκύτταρο ΕΠΕ, Ύμηττου 219, τηλ. 7516333, 7514958 ● Φωτοαναπαγωγή:
Σταύρος Κουνδουράκης, Έμμ. Μπενάκη 122 καί Πετσόθου 12, τηλ. 3622383 ● Έκτύπωση: Άφοί Χρυσοχού, Στυμφαλίας
8 - Περιστέρη, τηλ. 5719937 ● Διόρθωση: Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Έπιμέλεια: Άφροδίτη Άντωνάκη ● Κυκλοφορεί
στά περίπτερα καί τά βιβλιοπωλεία ● Κεντρική διάθεση για Θεσσαλονίκη καί Β. Έλλάδα: βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή
78, τηλ. 279720.

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Σεισμολογία: αγωνιώδης αναζήτηση του «συνολικού ρυθμού της έσωτερικής λογικής της».

Η Αθήνα άντεξε ή καλύτερα ό Σεισμός δέν επέμεινε.

Οί ανώνυμοι τοιχογράφοι πού αποπειράθηκαν νά οικειοποιηθοῦν τήν Ίδεολογία του: «Ό Σεισμός είναι μαζί μας και μέσα μας» όφείλουν νά όμολογήσουν τήν άνεπάρκεια του όψιμου φυσιολατρισμού τους. Τό σκοτεινό κοινωνικό τους επίταγμα «Ξυπν ήστε πρίν γκρεμισθείτε» άρχειοθετείται ήδη στίς γνωστές ύπερπλήρεις άποθήκες τών άγώνων πού δέν άρχισαν.

Η Αθήνα άντεξε. Ό,τι έλάχιστο γκρεμίσθηκε από παραλείψεις στη θεμελίωση και τήν κατασκευή, θά ανοικοδομήσουν σύντομα μηχανικοί «μέ βάση τήν ίδια αντίληψη για τόν κοινωνικό τους ρόλο και τήν προστασία τών συμφερόντων του λαού μας», όπως τονίζεται σε ανακοίνωση του Τεχνικού Έπιμελητηρίου, πού άπαντά στίς «άνεύθυνες - ύποπτες - άμεσες - έμμεσες - επώνυμες - ανώνυμες επιθέσεις εναντίον τών μηχανικών για τίς ευθύνες τών ζημιών από τούς σεισμούς».

Τό κυριότερο όί εκ του έστιακού κέντρου τής 24ης Φεβρουαρίου προερχόμενες δονήσεις άρκετές για νά ίσοπεδώσουν δύο μεγαθήρια - πρότυπα τών ύπηρεσιών πού προσφέρουμε στους ύψηλου εισοδήματος τουρίστες μας, στάθηκαν άνίκανες νά άπειλήσουν τή νεφογόνο ύπνοδασία τών Αθηναίων. Σύμφωνα μέ πρόσφατες αναλύσεις του ήμερήσιου και δεκαπενθήμερου τύπου, σύμπας ό «μισθωτοποιημένος ενεργός πληθυσμός» τής πόλης όρθώθηκε ψύχραμα ενώπιον τής κρημιζομένης χιονοστιβάδος. Κινητοποιώντας άρχικά ένα μηχανισμό «μανιακής άμυνας», τή γνωστή «μανικότητα» (manicity), δέν παρέλειψε στη συνέχεια νά στριμώξει όπως-όπως στο σαλόνι τής τετράτροχης κιβωτού του, όσα κατοικίδια συνθέτουν τό μωσαϊκό τής άτομικής του ευτυχίας, σε μία μαζική έξοδο, ή τάξη και ή πειθαρχία τής όποίας άποδεικνύουν εκτός τών άλλων «τήν ώριμότητα τής μεγάλης μάζας τών Αθηναίων».

Αναζητώντας τόπους χλοερους ή κατά τόν αντίστοιχο έπιστημονικό όρο «άποπολυκατοικιοποιημένους» ό φυγόπολις Αθηναίος εγκατέλειπε πίσω του ό,τι περισσότερο άγάπησε, ό,τι λιγότερο πιά επιθυμούσε. Ρετιρέ, δωμάτια, πανωσκήματα, έξάρια και πεντάρια, συνώνυμα και δείκτες, χθές άκόμη κοινωνικής ύπεροχής άπέληγαν σήμερα κιόλας, μνήμες έφιαλτικές για τίς ύψιπετείες συνειδήσεις πού προσγειώνονταν ευγνωμονούσες στην ασφάλεια του οικοπέδου και τής άλάνας. Κι όμως στο βάθος τής ψυχής τους όί άνθρωποι αυτοί δέν είχαν ξεχάσει. Οί πιά ευαίσθητοι τουλάχιστον. Παράδειγμα ή γνωστή ποιήτρια πού λίγες μέρες μετά τή μεγάλη φυγή, αναστέναζε νοσταλγικά από τήν πρωινή ζώνη ραδιοφωνικής φλυαρίας: «Έν τέλει καταλάβαμε πόσο πολύ αγαπάμε αυτή τήν πόλη».

Ήταν άραγε αυτή ή νοσταλγία πού ξανάκλεισε τούς Αθηναίους στα διαμερίσματά τους, τούς υπάλληλους στα γραφεία, τούς μαθητές στα σχολεία, τούς άστυφύλακες στα τμήματα; Οί γνώμες δίστανται. Τό Συγκρότημα μολονότι διαθέτει εκάτο άποφασισμένους πολίτες νά άπαντοῦν σε κάθε γκάλλοπ πού όργανώνει ό έγκυρος βδομαδιατικός Ταχύδρομος του, φαίνεται νά άναρωτιέται σε πρόσφατη μεγάλη καμπάνια του: μήπως «Ξεχάσαμε λοιπόν ν' άντιστεκόμαστε;»

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

Άλλοι αποδίδουν τήν αιφνίδια μεταστροφή τής λαϊκής βούλησης στην τεράστια επιτυχία τής ενημερωτικής έκπομπής για τούς σεισμούς που οργανώθηκε στο πλαίσιο τής συνεργασίας ΕΡΤ - Συγκροτήματος. Άκριβώς ή επιτυχία αυτή που εκφράσθηκε άμεσα με τήν πλήρη αποκατάσταση τής παραγωγικής ζωής του τόπου δέν αφήνει περιθώρια μεψμοιριών. Καί δέν προσφέρουν καλές υπηρεσίες στον όμαλό κοινοβουλευτικό βίο, οι διαπιστώσεις τής Μεσημβρινής που καταγγέλλει «τό σκάνδαλο μιās τηλεοπτικής έκπομπής που εκμεταλλεύτηκε τήν αγωνία του λαου για να διαφημίσει μιá και μόνη έφημερίδα». Ούτε τά σχόλια τής Άκροπόλεως προς τά κόμματα τής αντιπολίτευσης και τούς «έρωτησιομανείς βουλευτές τους» που δήθεν «ούτε είδαν ούτε άκουσαν τίποτα». Άλλά εκείνη που είναι έντελώς ανεξήγητη είναι ή δήλωση του άναπληρωτή γενικού διευθυντή τής ΕΡΤ, που άναφερόμενος στην είσαγωγή του διευθύνοντος τήν έπίμαχη έκπομπή, είπε: «ό κ. Καψής μās έδωσε ένα πειστικό δείγμα ιδιωτικοποίησης των ραδιοτηλεοπτικών μέσων». Σκέφτηκε άραγε, πριν παρασυρθεί από τίς πλέον σύγχρονες φιλελεύθερες αντίληψεις του, ό νεαρός άναπληρωτής, τί τύχη και πόση έν τέλει πειστικότητα θα είχε τό έγχειρημα «κάθε κατεργάρης στον πάγκο του» άν ό κ.Καψής δέν είχε εκφέρει με όλο τό κύρος και τή βαρύτητα του Προκαθημένου του Έθνικου Τύπου τήν όλοστρουγγυλη φράση που άφόπλισε τό πανελλήνιο: «πρόκειται για τήν πρώτη φορά που ή ελληνική τηλεόραση μεταδίδει ελεύθερα και άπενθείας μιá συζήτηση». Άλλάζοντας μόνο τό όνομα θα μπορούσαμε και μεις να προσθέσουμε προς τον κάθε φιλελεύθερο άναπληρωτή, όσα μέσα στο ένθουσιασμό του έγραφε ό Λευτέρης Παπαδόπουλος για τήν πανηγυρική έπιστροφή του Ειρηναίου: 'Όχι «δέν ξεγελιέται εύκολα ό λαός. Στο πρόσωπο του κ. Καψή είδε τον πατέρα του, τό φίλο του, τό συναγωνιστή του. Χαίρει ό λαός για τή νίκη του. Χαίρει κι αυτή ή έφημερίδα που στάθηκε στο πλευρό του από τήν πρώτη ήμερα τής κρίσης».

Άν όντως ύπάρχει ένα ζήτημα σοβαρό είναι ή αποκάλυψη του Έλευθεροτυπικου Συγκροτήματος ότι ή Κυβέρνηση μεθόδευσε με τήν έκπομπή αυτή και σέ συνεργασία με τούς μετακληθέντες Σουηδούς έπιστήμονες «πυρηνικά έργοστάσια πάνω στο σεισμό». Άπερμεγέθεις επικεφαλίδες άπεκάλυπταν πρωτοσέλιδα:

«Ουψάλα άπ' τήν ΕΡΤ: Φτιάξτε τα άφοδα.

Έλληνες έπιστήμονες: Κίνδυνος όλέθρου».

Η πρωτοσέλιδη όμως αυτή επέμβαση στίς εθνικές μας έπιλογές αντιμετωπίστηκε άμεσα όπως φαίνεται στη δεκατηπέμπτη σελίδα του ίδιου δημοσιεύματος, από τήν ελληνική πλευρά. Στη βεβαιότητα του Σουηδου σεισμολόγου κ. Κουλχάνεκ «Μπορούν να φτιαχτούν πυρηνικά εργοστάσια στην Ελλάδα», άπαντά έμπεριστατωμένα ό Έλληνας συνάδελφος του κ. Βασίλη Παπαζάχου: τονίζοντας μιá άλλη πλευρά του ζητήματος που κανείς Σουηδός δέν έθιξε μέχρι σήμερα: «Πρέπει όμως να ύπάρχει μεγάλη προσοχή. Μακριά από ενεργά ρήγματα. Αυτό είναι τό μισό πρόβλημα. Τό άλλο μισό είναι που θα φυλαχτούν τά ραδιενεργά κατάλοιπα».

Έτσι λοιπόν ή ζωή ξαναμπήκε στη ρότα της.

«Τό χάσμα π' άνοιξε ό σεισμός κι εύθύς εγίόμισ' άνθη»

Μ' όλα τά άδιέξοδά του ό κόσμος προχωρεί κοντοά στραβά κι όποιος, όπως ό ιδεολογικά άστεγος και τρομαγμένος Γκοντάρ, δέν έχει πιά τίποτα να πεί καλά θα κάνει να σιωπήσει», όπως μās υπενθυμίξει καθ' όδόν προς τό επόμενο σεμινάριο του ΠΑΠΟΚ ό (αυτοαποκαλούμενος) «συνεπής έστέτ» κ. Ραφαηλίδης. Ναι, ό κόσμος προχωρεί με τούς κοινωνικοποιημένους μηχανικούς του, τούς «μισθ τοποιημένους» μανιακούς του, τά ραγιαμένα ρετιρέ του,

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τούς πατριικούς ενημερωτές του, τούς φιλελευθέρους αναπληρωτές του, τὰ Ἐλευθεροτυπικά ἀντι-Συγκροτήματά του, τούς συνεπείς ἐστῆτ του.

Ὅπως ἀποδείχθηκε ἂν ὁ Σεισμός δέν εἶναι μαζί τους, δέν εἶναι,... κι αὐτός ἀκόμα, ἐναντίον τους!

Λεωνίδα Λουλούδη
29/3

Ῥυπερόγραφο: ὁ ἐμβριθῆς τίτλος τοῦ σχολίου εἶναι δάνειος. Τόν ὀφείλω στό πρόσφατο φυλλάδιο τῆς ΠΑΣΠ (φοιτητική νεολαία τοῦ ΠΑΣΟΚ): «Οἱ θέσεις μας». Ἐκεῖ στή σελ. 24 διάβασα τή φράση!!! Ἐκ τότε ἔπαψαν οἱ ἐπιμέρους καταλήψεις σάν ὀμάδες πίεσης νά διαχωρίζονται ἀπό τό συνολικό ρυθμό τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς τοῦ Φοιτητικοῦ Κινήματος».

Ὁμολογῶ ὅτι ἐντυπωσιάστηκα τόσο πολύ, πού δέν ἀντιστάθηκα στό πειρασμό νά τήν χρησιμοποιήσω καί γῶ πάραυτα.

Ἡ ἐπέμβαση τῶν ΗΠΑ στό Ἀφγανιστάν τρία μόλις χρόνια πρὶν τό 1984.

Τό δημοσίευμα προέρχεται ἀπό τόν πάντα εὑρηματικό Ριζοσπάστη καί βασίζεται σέ καταγγελία τοῦ ΤΑΣ ἀπό τήν ὀποία πῆρε τό ἐρέθισμα ὁ ἀνταποκριτής τῆς σωμαθοῦς ἐφημερίδας στή Μόσχα. Μέ τίτλο λοιπόν «ΝΕΕΣ ΠΕΡΙΠΛΟΚΕΣ ΕΓΚΥΜΟΝΕΙ Η ΣΥΝΕΧΙΣΗ ΤΗΣ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ ΤΩΝ ΗΠΑ ΣΤΟ ΑΦΓΑΝΙΣΤΑΝ» ἀκολουθεῖ σύντομο μὲν ἀλλά διανεύστατο κείμενο πού λέει τά σύκα σύκα καί... «Ἡ Σοβιετική Ἐνωση ἐπέκρινε ἔντονα τίς δηλώσεις τοῦ ἀμερικανοῦ προέδρου Ρήγκαν σχετικά με τήν πρόθεση τῆς χώρας του νά ἐφοδιάζει μέ ἀμερικανικά ὀπλα καί στό μέλλον τίς συμμορίες τῶν Ἀφγανῶν ἀντεπαναστατῶν πού εἰσβάλλουν στό ἀφγανικό ἔδαφος». (Ριζοσπάστης, 19.3.81).

Ἡ ἀξία τοῦ κειμένου αὐτοῦ εἶναι προφανῶς διττή: πολιτική καί λογοτεχνική. Ἐχει καταφέρει νά ἀναγάγει μέσα σέ τρεῖς σειρές τό δαίδαλο τῶν πολύπλοκων διεθνῶν πολιτικῶν φαινομένων σέ ἀπόσταγμα ἐπαναστατικῆς σοφίας μέ δύο ἀπλές ἐξισώσεις:

- α) ΗΠΑ = ἱμπεριαλισμός + πολυεθνικές + ἀπανταχοῦ κακό
- β) ΕΣΣΔ = Σοσιαλισμός + Δημοκρατία + ἀπανταχοῦ καλό.

Ἡ ἐπίλυση τοῦ συστήματος αὐτοῦ τῶν δύο ἐξισώσεων μπορεῖ λοιπόν νά λύσει ὀλες τίς ἀπορίες, νά ἐξαλείψει ὀλα τά προβλήματα, νά μετατρέψει τίς δυσκολίες ἐπικοινωνίας στή σύγχρονη Βαβέλ σέ ἐκπληκτικό παράδειγμα ταυτολογιῶν. Ἐδῶ ἐγκτεται καί ἡ λογοτεχνική ἀξία τοῦ κειμένου καθῶς τό πρόβλημα λύθηκε ἀπαξ διά παντός. Καί εἶναι αὐτονόητο ὅτι οἱ ὀριστικές αὐτές λύσεις τῆς ἐξισώσεως δέν ἀλλοιώνονται κατά τίποτε ἂν προσθέσουμε κάποιες

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

1. Από τό Χίλια Έννιακόσια
Όγδόνα Τέσσερα του Τζώρτζ
Όργουελ.

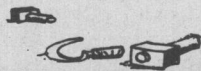
Άλλες μεταβλητές όπως π.χ. στην (α) φασισμός, δικτατορία, βάσεις κ.λπ. ή στη (β) κοινωνική δικαιοσύνη, αύξηση παραγωγικότητας, εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα κ.λπ. Είναι άλλωστε πασιγνωστο ότι η αισθητική των αμερικανικών τάνκς διαφέρει ριζικά από την αντίστοιχη των σοβιετικών, μιά και η κατασκευή των πρώτων ύπαγορεύεται από την CIA ενώ των δεύτερων από τά μπαλέτα Μπολσόι και όχι από την KGB. Πρόκειται λοιπόν για την εκλαίκευση του αιώνιου παιχνιδιού καλού-κακού στην πιο απλή και προσιτή μορφή του.

Έτσι με την καθιέρωση μιās νέας γλώσσας καταργείται οριστικά ως παράλογη ή φράση «ό Μεγάλος Άδελφός είναι κακός». Η «νέα γλώσσα» του Τζώρτζ Όργουελ φαίνεται πως παγιώνεται οριστικά αν και υπολείπονται τρία δλόκληρα χρόνια μέχρι τό σωτήριο «Χίλια Έννιακόσια Όγδόνα Τέσσερα». Μ' αυτό τό τρόπο έχει επιτευχθεί ό περιορισμός του γραπτού και προφορικού λόγου στίς απόλυτα απαραίτητες λέξεις που εκφράζουν ξεκάθαρα από τά πριν δοσμένα νοήματα.

«Ό στόχος ήταν όταν ή Νέα Γλώσσα θά καθιερωνόταν μιά για πάντα και ή Παλιά Γλώσσα θά είχε ξεχαστεί, μιά αίρετική σκέψη — δηλαδή μιά σκέψη αποκλίνουσα από τίς αρχές του Ίνγκσοκ — θά ήταν κυριολεκτικά άδιανόητη, τουλάχιστο στο βαθμό που ή σκέψη βασίζεται σε λέξεις. Τό λεξιλόγιο ήταν τόσο συγκροτημένο ώστε να δίνει ακριδή και συχνά πολύ λεπτή έκφραση σε κάθε νόημα που ένα μέλος του κόμματος θά μπορούσε φυσιολογικά να εκφράσει, αποκλείοντας παράλληλα όλα τά άλλα νοήματα και ακόμη ή δυνατότητα να φτάσει κανείς σ' αυτά με έμμεσες μεθόδους. Αυτό γινόταν ενμέρει με την εφεύρεση νέων λέξεων, αλλά κυρίως με την εξαφάνιση των ανεπιθύμητων και με τό ξεγύμνωμά τους από επιδιώνοντα ανεπιθύμητα νοήματα, και, όσο αυτό ήταν δυνατό, από τά οποιαδήποτε δευτερεύοντα νοήματα (...) Η Νέα Γλώσσα είχε σχεδιαστεί όχι για να επεκτείνει αλλά να περιορίσει τό φάσμα της σκέψης και αυτός ό σκοπός ενισχυόταν έμμεσα από την ελάττωση του αριθμού των διαθέσιμων λέξεων στο μίνιμουμ».¹

Κάτω απ' αυτές τίς συνθήκες δέν εκπλήσσει πιά κανένα ή αμερικανική επέμβαση στο Άφγανιστάν. Όπως κανένας δέν θά εκπλαγεί αν αύριο άκουστεί ότι ό Λέχ Βαλέσα είναι πράκτορας της CIA, ότι ό Βιντέλα διαβάζει κάθε βράδυ μερικές άράδες του Μάρξ πριν πάει για ύπνο, ή ότι ό Καρμάλ, θερμός υπερασπιστής των ανθρώπινων δικαιωμάτων, συνεργάζεται με τό Ρήγκαν για την κατατρόπωση του κινήματος των Σαντινίστας. Στο μεταξύ ό Ριζοσπάστης άς προετοιμάζεται για τά τρία βασικά του συνθήματα του 1984 που ως γνωστό εκφράζουν οι ταυτολογίες: ΠΟΛΕΜΟΣ ΙΣΟΝ ΕΙΡΗΝΗ, ΣΚΛΑΒΙΑ ΙΣΟΝ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ και ΑΓΝΟΙΑ ΙΣΟΝ ΔΥΝΑΜΗ. Αν και ειδικά για τό τελευταίο δέν απαιτείται πιά καμιά προετοιμασία. Είναι ή πραγματικότητα της Νέας Γλώσσας.

Μιχάλης Μοδινός

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

‘Ο Σάντ, ό κ. Παπανούτσος, καί ή «θεωρητική άστυνομία τής δεξιιάς»

‘Η θλιβερή ιστορία είναι αρκετά γνωστή. Οί εκδόσεις «Έξάντας» μετέφρασαν καί εξέδωσαν τή Φιλοσοφία στό Μπουντουάρ του Μαρκήσιου ντέ Σάντ. ‘Ακολούθησε εισαγγελική δίωξη λόγω του «άσέμνου» περιεχομένου της καί στή συνέχεια καταδίκη των έκδοτών από τό Α΄ Τριμελές Πλημμελειοδικείο ‘Αθηνών. ‘Η απόφαση κατέπληξε. Ίσως όμως κατέπληξε περισσότερο μιά «λεπτομέρεια» αυτής τής δίκης: τό δικαστήριο διόρισε 5μελή γνωμοδοτική έπιτροπή, άποτελούμενη από τους κ.κ. Παύλο Παλαιολόγο, Εύάγγελο Παπανούτσο, Ροζέ Μιλλιέξ, Ίω. Μόραλη καί Γιώργο Κουμάντο, γιά νά άποφανθεί άν σύμφωνα μέ τό άρθρο 30 του ν. 5060/31 ή Φιλοσοφία στό Μπουντουάρ είναι έργο τέχνης ή έπιστήμης.

‘Η έπιτροπή κατά πλειοψηφία θεώρησε ότι τό έργο αυτό του Σάντ «παρουσιάζει άναμφισβήτητο λογοτεχνικό καί θεωρητικό ένδιαφέρον», ότι γενικά τά έργα του θεωρούνται «σήμερα πιά κλασικά καί τοποθετούνται ανάμεσα στους μεγάλους σταθμούς τής γαλλικής γραμματολογίας».

Τό δικαστήριο όμως δέν σεβάστηκε τή γνώμη τής πλειοψηφίας τής γνωμοδοτικής έπιτροπής, καί συμφωνώντας μέ τόν μειοψηφίασαντα κ. Ε. Παπανούτσο, καταδίκασε τους εκδότες καί εξαπέστειλε τόν Σάντ εις τήν γένεαν του πυρός.

Τό θέμα έχει τεράστιο ένδιαφέρον καί δικαίως συντάραξε τήν πνευματική καί μή κοινή γνώμη. (‘Ο Ριζοσπάστης μάλιστα, δέν έχασε τήν εύκαιρία νά στηλιτεύσει μέ λόγια κι έπιχειρήματα πού θά ζήλευε άκόμη καί ή εισαγγελική άρχή, τήν πορνογραφία του Σάντ καί τή διαφθορά των νέων πού έπιχειρούν οι πολυεθνικές καί τά μονοπώλια).

Δέν θά ‘ταν άσκοπο νά προσέξουμε λίγο περισσότερο τή «λεπτομέρεια» τής δίκης: τή γνωμάτευση του κ. Παπανούτσου.

«Γνώμη μου – άφου διάβασα ύστερα από τήν καταγγελία τό βιβλίό του Μαρκησιού Ντέ Σάντ: «‘Η φιλοσοφία στό μπουντουάρ» – είναι ότι τό βιβλίό τουτο στήν έλληνική του μετάφραση (δέν έχω ύπόψη μου τή γαλλική έκδοση του) δέν είναι ούτε έργο Τέχνης ούτε έργο Έπιστήμης. Καί τουτο γιατί οι σκηνές, πού περιγράφονται μέσα σ’ αυτό μέ σκανδαλιστικές λεπτομέρειες, άναφέρονται σέ παθογενείς καταστάσεις του σέξ καί γενικά δίνουν στίς σχέσεις των δύο φύλων νόημα πού δέν μπορεί νά χαρακτηριστεί «αίσθητικό» ή «φιλοσοφικό». Μελέτησα καί τίς λεγόμενες θεωρητικές παρενθέσεις του βιβλίου. ‘Η παρατήρησή μου είναι ότι δέν είναι δυνατό νά ύποτεθεί ότι άποτελούν φιλοσοφική θεμελίωση ή αισθητική δικαίωση των λεγομένων. ‘Αν έκδοτικοί οίκοι καί διανοούμενοι στή Γαλλία έπαινούν τό βιβλίό καί (άπό τήν άποψη του ύφους ή του «πρωτοποριακού» περιεχομένου) τό κατάτάσσουν σά κλασικά τής Γαλλικής Γραμματείας, τουτο δέν νομίζω ότι άποτελεί ιδιαίτερο τίτλο γιά τήν έλληνική παράδοση, άφου πρόκειται γιά «μετάφραση», καί όχι γιά «πρωτότυπο» έργο.

‘Η καλή τέχνη (κατά τήν αντίληψή μου) εύγενίζει τόν άνθρωπο καί ή φιλοσοφία τόν πείθει. Τό βιβλίό του Μαρκησιού ντέ Σάντ ούτε εύγενίζει ούτε πείθει τους άναγνώστες του».

1. ‘Ο κ. Παπανούτσος, λοιπόν, άρχίζει προτάσσοντας τό (σεβαστό) δι-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

καίωμα τής προσωπικής του γνώμης: «'Η γνώμη μου...». Κάνει όμως πώς δεν καταλαβαίνει ότι στην προκειμένη περίπτωση ή προσωπική του γνώμη, έκφερόμενη σέ μιá ποινική διαδικασία ως καταδίκη άμετάκλητη καί έφ' όλης τής ύλης τού έργου τού Σάντ, συνεπάγεται τήν καταδίκη τών έκδοτάν καί τήν άπαγόρευση τής κυκλοφορίας τού Σάντ: ή διαφορετικά τήν μετατροπή τής γνώμης τών άλλων σέ ποινικό άδίκημα, καί άκόμα χειρότερα, τήν ποινικοποίηση τής διαδικασίας μέσα από τήν όποία ένα έργο κρίνεται ως έργο τέχνης ή έπιστήμης, μέ τελικό κριτή τό ποινικό δικαστήριο, καί όχι τούς έπιστήμονες, τούς θεωρητικούς, τούς έρευνητές, τά επιστημονικά κέντρα, τά πανεπιστήμια, τούς καλλιτέχνες καί τήν (μορφωμένη) κοινή γνώμη.

2. Στή συνέχεια ό κ. Παπανούτσος δογματίζει, άποφάινεται, ξαναδογματίζει καί πάντα ταυτολογεί. «'Η έλληνική μετάφραση δέν είναι έργο τέχνης» (...) «δέν μπορεί νά χαρακτηρισθεϊ αισθητικό ή φιλοσοφικό» (...) «δέν είναι δυνατό νά ύποτεθεϊ ότι άποτελοϋν αισθητική δ/ση τών λεγομένων» (...) «Τό βιβλίο τού Σάντ οϋτε εύγενίζει οϋτε πείθει». Όλα αυτά χωρίς διότι, χωρίς σκέψη, χωρίς έπιχείρημα, χωρίς άπόδειξη. Έτσι! Όταν οι φιλόσοφοι ταυτολογοϋν καί δογματίζουν γίνονται 'Αθάνατοι. Για νά μπορούν νά δογματίζουν στόν αιώνα τόν άπαντα, καί από τού άμβωνος πλέον.

3. 'Η έλληνική μετάφραση τού Σάντ είναι τέτοια, λείει ή γνωμάτευση, πού φέρνει τό έργο του στή γλώσσα μας παραλλαγμένο, φτωχό, άπνοο, άτεχνο. Πιθανό. Μήπως δά χρειαζόταν όμως έστω ένα παράδειγμα;

Όχι. Άρκει ή άπόφαση. ΔΕΝ!

Καί τό γαλλικό πρωτότυπο; Δέν τό διάβασε.

4. Άλλωστε καί άν τό διάβαζε δέν θά είχε σημασία διότι ή κρινόμενη περίπτωση είναι ή μετάφραση καί όχι τό πρωτότυπο. Καί ως «μετάφραση» δέν μπορεί νά έχει σχέση μέ τήν παράδοσή μας, τήν έλληνική. Κατ' έπέκταση καί ό Σαίξπηρ, καί ό Μολιέρος, κι ό Γκαίτε καί ό οίσοδήποτε μεγάλος ή μικρός άλλοδαπός τής παγκόσμιας πολιτιστικής καί έπιστημονικής κληρονομιάς δέν μπορούν νά έχουν θέση έδώ, άκόμη καί ό Κάντ πού μετέφρασε ό κ. Παπανούτσος. Έδώ είναι Μπαλκάνια, δέν είναι παϊξε γέλασε.

5. 'Η καλή τέχνη εύγενίζει. 'Η φιλοσοφία πείθει. Λαμπρά. Ποιόν όμως; Προφανώς τήν κοινή γνώμη, τούς «άναγνώστες». Άρα όσες επιστημονικές επαναστάσεις δέν «έπεισαν» (π.χ. Γαλιλαίος, Άνιστάν, Μάρξ, Φρόυντ) για χρόνια πολλά τούς «άναγνώστες» δέν μπορούν νά θεωρηθοϋν έργα έπιστήμης. Καί όσες φιλοσοφίες δέν έπεισαν – καί είναι πολλές – τόν κ. Παπανούτσο τί νά τίς κάνουμε; Στόν εισαγγελέα. Καί άν οι Τέχνες δέν εύγενίζουν – ό κόσμος βρήθει από άγενεις – τότε δέν είναι καλές.

Θά θύμιζα κάτι στόν κ. Παπανούτσο: τά δικά του λόγια μέ τά όποία κατακεραϋωνε τόν Πολίτη άπαντώντας (βλ. τεϋχ. 3-4, Αϋγουστος 1976) σέ μιá κριτική στό έργο του, γραμμένη από τό συνεργάτη μας Διονύση Καψάλη: «'Η θεωρητική Άστυνομία τής άκρας Άριστερας, έγραφε τότε ό κ. Παπανούτσος, εξακολουθεϊ νά είναι άδυσώπητη όσο καί ή ιερή Έξέταση τής άκρας Δεξιάς». Άν βέβαια μάθαινε ότι ό Σάντ άπαγορεύεται στήν ΕΣΣΔ, όπως άπαγορευόταν καί στή Χιπλερική Γερμανία, θά έξεγειρόταν εναντίον τής θεωρητικής άστυνομίας τής άκρας «άριστερας» καί τού ζντανοφισμού της. Μέ τό δικίο του, καί θά τόν επικροτούσαμε.

Έμεις, από τή μεριά μας, αύτήν τήν άστυνομία τήν πολεμήσαμε, όσο μπορέσαμε, καί τήν πολεμούμε. Έσείς τί κάνετε μέ τήν ιερή έξέταση τής (άκρας) δεξιάς, καί κυρίως μέ τό συντηρητισμό καί τή σεμνοτυφία τής δεξιάς κ. Παπανούτσο;

Άγγελος Έλεφάντης

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

«'Η Πολωνία καί μεϊς» (αυτοί, οί ΕΑΜογενεϊς)

«'Η Πολωνία καί μεϊς». Τίτλος σχολίου του Μ.Τ. (Μάκη Τρικούπη;) στο περιοδικό *Πράξη* τής Θεσσαλονίκης (αρ. 2).

Δείγμα: «Πιστεύουμε ότι η κυβέρνηση τής σοσιαλιστικής αυτή χώρας σέ συνεργασία μέ τόν κύριο κορμό τών δυνάμεων στό συνδικάτο τής «'Αλληλεγγύης» θά δώσουν τίς λύσεις πού απαιτοῦν τά προβλήματα τής κοινωνίας τους, απομονώνοντας όλες εκείνες τίς δυνάμεις μέσα ή έξω από τή χώρα τους, πού επιδιώκουν τήν αναρχία, τή σύγκρουση, τήν άστική παλινόρθωση, διακινδυνεύοντας τίς κατακτήσεις τής πολωνικής κοινωνίας καί τήν ειρήνη στή χώρα αυτή καί στόν κόσμο όλόκληρο». Έτσι αποφανθήκαμε «'Εμεϊς» (αυτοί), οί ΕΑΜογενεϊς, πού ο θεός νά μᾶς κόβει μέρες καί νά τίς κάνει ψήφους γιά τό ΚΚΕ.

Ο Μ.Τ. θά μπορούσε νά φαντασθεϊ ποιάν άπάντηση θά ξπαιρνε από τή σχεδόν παμψηφία του πληθυσμού τής Πολωνίας, άν π.χ. ως εκπρόσωπος τής «σοσιαλιστικής» κυβέρνησης τής Πολωνίας διάβαζε μιά παρόμοια ανακοίνωση στους εργατες τής 'Αλληλεγγύης;

'Αλλά τό αυτί του Μ.Τ. καί τών φιλοσόφων τής *Πράξης* μάλλον δέν θά ίδρωνε άπ' τίς φωνές τών εκατομμυρίων (αναρχικών) Πολωνών. Αυτοί δέν είναι Πολωνοί. Καί καθώς ή ύπνοβασία έγινε ύψιστη άρετή τών αναμελπόντων τά επιτεύγματα του ύπαρκτου σοσιαλισμού, καί τυφλωθέντων από τήν «άκτινοβολία» του, ελάχιστα πράγματα μπορεί κανείς νά περιμένει. Γιατί καθώς έλεγε ένας φίλος οί ξεπερασμένες ιδέες πεθαίνουν δύσκολα καί άσχημα. Βρυσκολακιάζουν.

Άγγελος Έλεφάντης

'Εθνική άξιοπρεπεια, τό πετρέλαιο καί οί "Αραβες.

'Απέναντι στίς άραβικές χώρες ή πολιτική τής κυβέρνησης συγκεντρώνει τό μεγαλύτερο βαθμό ύποστήριξης από οποιοδήποτε άλλο κεφάλαιο τής έξωτερικής της πολιτικής. Πράγματι, μέ κάποιες, λίγο ως πολύ, σημαντικές άποχρώσεις οί έπίσημα τουλάχιστον εκφρασμένες άπόψεις στή Βουλή καί στήν κοινή γνώμη συμφωνοῦν σέ βασικά σημεία άρχών (νά επιστρέψει τό 'Ισραήλ τά κατεχόμενα εδάφη, νά αναγνωρισθεϊ τό δικαίωμα τών Παλαιστινίων γιά μιά πατρίδα...) καί σκοπιμότητες (συμφέρει τήν ελληνική οικονομία νά αναπτύξει τίς έμπορικές σχέσεις της μέ τήν περιοχή αυτή, νά δημιουργήσει σχέσεις συνεργασίας καί επενδύσεων κ.λ.π.), καθώς καί σέ πολλούς από τούς χειρισμούς πού έχουν γίνει μέχρι τώρα. Έστω κι άν τούς λείπουν τόλμη, φαντασία καί πνοή, δηλαδή διαμορφωμένη γνώση καί άποψη γύρω από τά πραγματικά προβλήματα καί τά καιρία έπαθλα τής διεθνούς οικονομίας στή σημερινή της κρίση.

Σήμερα από τίς άραβικές χώρες αγοράζουμε ένα συντριπτικά μεγάλο ποσοστό του πετρελαίου πού καταναλίσκει ή ελληνική οικονομία. 'Η δέ αγορά του

δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

άντιπροσωπεύει πάνω από τό ένα πέμπτο και έως τό ένα τέταρτο τών ελληνικών εξαγωγών. Πέρα απ' αυτά, πολλές ελληνικές εταιρείες εκτελούν σημαντικά έργα και άπασχολούν αξιόλογο εργατικό δυναμικό στίς χώρες αυτές, ενώ ήδη άλλες επιχειρήσεις σιγά σιγά «διεθνοποιούνται» μέ τήν εγκατάστασή τους εκεί. Όπως, αντίθετα, και στήν Ελλάδα άρχισαν σιγά σιγά νά εγκαθίστανται άραβικές τράπεζες και έμπορικές επιχειρήσεις.

Όλα τά παραπάνω δίνουν στίς έλληνοαραβικές σχέσεις μιά πυκνότητα πού χωρίς νά είναι μοναδική στήν Εύρώπη, κάθε άλλο μάλιστα, έχει μιά ποιότητα άρκετά πρωτότυπη και ίδίως νέα γιά τήν ελληνική οικονομία και πολιτική. Δέν δικαιολογούν όμως τό άθλιο θέαμα και άκρόαμα τών τελευταίων εβδομάδων: άπειλές και τελεσίγραφα από άραβική πλευρά, άποκαλυπτικές εικόνες γιά τό μέλλον τού ελληνικού λαού άν τύχει και ή κυβέρνηση άρχίσει νά αλλάζει πολιτική άπέναντι στό Ισραήλ (τού όποίου ή εκπροσώπηση στήν Ελλάδα δέν είναι σέ βαθμό πρεσβευτή), πύρινοι λόγοι σέ ελληνικούς χώρους από εκπροσώπους τής όργάνωσης γιά τήν Άπελευθέρωση τής Παλαιστίνης, διακοπή τών φορτώσεων πετρελαίου από τή Λιβύη (πού πληγώθηκε γιανί ένας άεροπόρος της λιποτάκτησε πρός τήν Ελλάδα και ή κυβέρνηση πολύ σωστά, τόν παρέδωσε στήν Υπατη Άρμοσεία τού ΟΗΕ γιά τούς πρόσφυγες), έκστρατεία τύπου στή Συρία, σιγοντάρισμα και έπαύσηση τών θρήνων και τών οίμωγων αλλά και τών άπειλών από ελληνικές πολιτικές δυνάμεις και από τόν τύπο, άπολογητικά κλαψουρισματα τών κυβερνητικών εκπροσώπων, διάδημα τών Πρεσβευτών τών άραβικών χωρών, πρόσκληση σέ γεύμα και, επιτέλους, ...νηνεμία.

Όλα αυτά δέν μεγαλώνουν τή χώρα ούτε τήν πολιτική της. Δέν πείθουν ότι ή κυβέρνηση πείστηκε ότι έγινε δεκτή στήν ΕΟΚ και στους θεσμούς της. Δείχνουν αντίθετα πώς αντιλαμβάνονται τί θά πεί πολιτική άρχών, «έθνική άνεξαρτησία» και κρατική ύπόσταση οι κήρυκες τους από τή μεριά τής αντιπολίτευσης, τής όργανωμένης και έπίσημης, όσο και τής άλλης, αυτής πού προωθεί ακόμη πιο άνεξέλεγκτα ό δημοκρατικός, λείι, τύπος. Και τέλος, δέν έξυπηρετούν, ούτε τήν έλληνοαραβική πολιτική φιλίας και συνεργασίας ούτε τίς θεμιτές επιδιώξεις τής άραβικής πολιτικής, όπου μπορεί κανείς νά τήν διακρίνει, γιά ισότιμη και σφαιρική συνεργασία πού δέ θά στηρίζεται μόνο στό, συγκυριακό, ρόλο τών Άράβων ως προμηθευτών πετρελαίου, αλλά στήν άναγνώρισή τους ως αναγκαίων και επιθυμητών συνεταιρών τής Εύρώπης στίς μακροχρόνιες προοπτικές τής άνάπτυξης και τής διεθνούς πολιτικής. Αυτές οι προοπτικές δέν κατακτώνται χωρίς ρεαλισμό, σεβασμό τής δυνατότητας τού καθενός νά όρίζει τίς λεπτομέρεις τής πολιτικής του, χωρίς βέβαια νά θέτει σέ κίνδυνο τίς γενικές άρχές τής συνεργασίας. Δέν κατακτώνται όταν αφήνεται νά έννοηθεί ότι κύριος και μόνος λόγος συνεργασίας μας μέ τούς Άραβες είναι τό πετρέλαιο από τή μεριά μας και τό επίπεδο διπλωματικής εκπροσώπησης τού Ισραήλ (πού έχει Πρεσβεία βέβαια στήν Αίγυπτο, μέ τήν όποία οι περισσότερες άραβικές χώρες βελτιώνουν τίς σχέσεις του) ή ή συνέργεια τής ελληνικής κυβέρνησης στήν πάταξη τών άταξιών τών πιλότων ή άλλων πολιτών τής λυδικής Τζαμαχαρίας από τή μεριά τών Άράβων. Δέν κατακτώνται μέ τό τσαλαπάτημα τής άξιοπρέπειας (τής λίγης πού τής έμενε, στή συγκεκριμένη περίπτωση) τής ελληνικής κυβέρνησης, τής όποίας ελληνικής κυβέρνησης. Τί λείι επ' αυτού π.χ. ή τόσο ευαίσθηση σ' αυτά τά πράγματα Άλγερία (πού δέν άκούστηκε καθόλου αυτό τόν καιρό);

Όσο γιά τούς έν Ελλάδα διδυρομένους γιά τήν καταστροφή από τήν όποία μόλις τή γλιτώσαμε (!) ή άνευθυνότητα τής μή συμμετοχής στήν κυβέρνηση δέν τούς απαλλάσσει από τό βάρος τής άχρείας αυτής, έστω και σύντομης, περιπέ-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τειας. Ἡ ἐξωτερική πολιτική μιᾶς χώρας δέν διαμορφώνεται μόνο στό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν. Ἡ κατάλληλη προπαρασκευή τοῦ γενικοῦ κλίματος, στήν κοινή γνώμη καί τούς διάφορους φορεῖς της (ὅπως λένε) εἶναι ἐξίσου σημαντική μακροπρόθεσμα. Καί ἐκεῖ ἀσκοῦν ἐξουσία, μέ τά δικαιώματα πού ἀπολαμβάνουν καί τίς ὑποχρεώσεις τους, ἔστω καί ἂν τίς ἀπεύχονται. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι μέ τή νέα ἐπιρροή πού ἀπέκτησαν ὑποστηρίζοντας τήν ἐπιπόλαιη πολιτική ὀρισμένων ξένων φίλων τους θά πιέσουν τώρα γιά νά μή ξανακληθεῖ σέ ἰσλαμική συνδιάσκεψη τό τουρκοκυπριακό ὁμόσπονδο κράτος, γιά νά μήν ἐγκανιασθεῖ ἡ ἀεροπορική γραμμή πού ἀποφασίστηκε νά τό συνδέσει μέ τή Σαουδική Ἀραβία... Ἐκτός κι ἂν αὐτά εἶναι λιγότερο σημαντικά ἀπό τίς τσάρκες ἑνός πιλότου ἢ τό βαθμό στήν ἱεραρχία τοῦ ἐδῶ Ἰσραηλινοῦ διπλωμάτη. Εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι ἡ Τουρκία ἔδωσε πρώτη διπλωματικό καθεστῶς στήν ἀντιπροσωπεία τῆς ΟΑΠ (ὅπως κι ὅτι ἔχει Ἰσραηλινό πρεσβευτή). Αὐτό ἴσως συγχωρεῖ τά πάντα. Ἄλλά γιά ποιόν;

Ἄς εὐχηθοῦμε τέλος νά μή θρεθοῦν οἱ οὐλτρα φιλοάραβες φίλοι μας σέ θέση ἀνάλογη μέ τήν πρόσφατη περιπέτεια τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης, μπροστά σέ τέτοια τελεσίγραφα καί σέ τέτοιες ἀπειλές. Γιατί, ἀλίμονό μας, ἐπειδή κάποιος τέλος πάντων πρέπει νά ἀντιδρᾷ καί νά ἀγανακτεῖ μέ ἀρχή καί κριτήριο τήν ἑλληνική κοινωνία καί τό ἔθνος (πράγμα πού δέν τούς πέρασε κἄν ἀπό τό μυαλό) θά ἀναγκαστοῦμε νά εἴμαστε, θέλουν δέ θέλουν, στό πλευρό τους.

Θ. Μαραγκός

Οἱ Δῆμοι, οἱ πόροι τους καί οἱ φόροι.

Στίς τελευταῖες ἐκλογές ψάχναμε νά βροῦμε τήν «ψυχή μας τό τετράφυλλο δάκρυ» μέσα στά ψευδοδήμματα ὅπου ἤθελε νά μᾶς κλείσει ἢ τά πάντα «πολιτικοποιῶσα» καί μηδέν περὶ τά δημοτικά καί αὐτοδιοικούμενα προωθοῦσα ἀντίληψη πού κυριαρχοῦσε στή δημοκρατική ἀντιπολίτευση. Δέν τή βρήκαμε ἀκόμη... Καί μάλιστα ὑπάρχει φόβος ὅτι δέν θά τή βροῦμε οὔτε καί στό προσεχές μέλλον. Ὅποιος ξενίζεται ἄς ἐπιχειρήσει ἕνα πρόχειρο καί προσωρινό ἀπολογισμό τῆς δημοτικῆς πολιτικῆς τῶν κύριων Δήμων τῆς χώρας.

Κάποια ἀναλαμπή βέβαια φάνηκε στήν «ἡμερίδα» τοῦ Τεχνικοῦ Ἐπιμελητηρίου Ἑλλάδος γιά τήν Αὐτοδιοίκηση ὅπου παρουσιάστηκαν ὀρισμένα ἐπιτεύγματα δημοτικῶν ἀρχῶν, ὅσων ἔδειξαν ἱκανές νά προβάλλουν μίαν ἄλλη ἀντίληψη γιά τό ρόλο τους καί τή λειτουργία τους (καί μάλιστα, ἂν καί δέν εἰπώθηκε, χωρίς διάκριση τοῦ πολιτικοῦ του χρώματος στίς ἐκλογές). Ἄλλά καί ἐκεῖ ὅταν ἦλθε ἡ ὥρα τῆς σύνθεσης καί τῆς ἐμβάθυνσης τῶν παραδειγμάτων ἀκούστηκαν πάλι οἱ γνωστές τυποποιημένες ἀντιδράσεις πού ὑπαγορεύει ἡ μιξέρια τῆς πολιτικῆς σκέψης γύρω ἀπό τά ἰδιαίτερα προβλήματα τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης: δήμαρχοι ἀνύψωσαν σέ θεωρητικό δόγμα τήν ἀρνηση τῶν εὐθυνῶν τους ὑποστηρίζοντας μέ στόμφο ἄλλος ὅτι δέν θέλει νά γίνει «φορομπήχτης» τοῦ λαοῦ καί ἄλλος ὅτι ἀρνεῖται νά γίνει «χωροφύλακας». Καί ἐννοῦσαν στήν μέν πρώτη περίπτωση ὅτι ἀρνοῦνται τή δυνατότητα τοῦ Δήμου νά ἔχει δικούς τους χρηματοδοτικούς πόρους, ἀφήνοντας βέβαια ἔτσι τή φροντίδα στό κράτος τό ὁποῖο ὡς ἄγγελος – προμηθεύς θά τούς παράσχει ἀπό τά ἔσοδα τοῦ προϋπολογισμοῦ (αὐτά δέν εἶναι φορομπηχτικά). Καί στή δεύτερη περίπτωση ὅτι ἀρνοῦνται νά ἐφαρμόσουν τούς στοιχειώδεις καί ἀκόμη ἀτελέστα-

Δια γυμνου οφθαλμου δια γυμνου οφθαλμου

τους νόμους και διατάξεις που προστατεύουν τα πεζοδρόμια, το πράσινο, τις δημοτικές εκτάσεις κ.λ.π. δηλαδή το κοινωνικό κεφάλαιο της τοπικής κοινότητας.

Ας ερμηνεύσουμε τις αρνήσεις τους: δεν θέλουν δηλαδή να έπωμισθούν τον κίνδυνο των επιλογών που επιβάλλει η κατοχή και διαχείριση ανεξάρτητων οικονομικών πόρων. Δηλαδή, δεν θέλουν να ασκήσουν πολιτική και προτιμούν τις εκ του ασφαλούς ευκαιρίες ευτελούς αντιπολιτευτικής γενικολογίας. Και έτσι, αρνούνται να δάλουν τα θεμέλια μιάς ανεξάρτητης, και μη υποκειμένης στις καλές θελήσεις του υπουργού Έσωτερικών, αυτοδιοίκησης. Όσο για τα περί «χωροφυλάκων» αρνούνται να εκπροσωπήσουν με κύρος και κυρώσεις το κοινωνικό σύνολο απέναντι στους όποιους καταχρώνται, καταπατούν ή ιδιοποιούνται την κοινή περιουσία και τις δυνατότητες που κρύβει μέσα της για μιά καλύτερη ποιότητα ζωής και ανάπτυξη της συμμετοχής των πολιτών. Φαίνεται πως τέτοιοι καταχραστές, καταπατητές και ιδιοτελείς δημότες δεν υπάρχουν και αν υπάρχουν φταίνε γι' αυτό τα μονοπώλια ή ΕΟΚ τό NATO, τό ίδιο συνδικάτο και ή αντίλαϊκή πολιτική της κυβέρνησης...

Συμπέρασμα: τότε όμως τί στό καλό μάς ξυπνήσατε τόσο επίμονα να σας ψηφίσουμε και βγάλατε και πολυσέλιδα λαμπρά δημοτικά προγράμματα; Γιατί δεν αφήσατε να πάρουν στα χέρια τους τρύς Δήμους άλλοι που δεν θά τους πείραζε να γίνουν και λίγο «φορομπήχτες» και λίγο «χωροφύλακες» μπάς και όρθοποδήσει κάποτε ό ταλαιπώρος θεσμός της Τοπικής Αυτοδιοίκησης; Μήν ξεχνάτε ότι ή φύση και ή πολιτική απεχθάνονται τό κενό. Όσο επιμένετε να τό διατηρείτε, τόσο μέσα σας όσο και στους θεσμούς που εκπροσωπείτε τόσο θά αναπτύσσονται υπόκωφα οι απαιτήσεις και οι κρυφές νοσταλγίες για Σκυλίτσιδες, για παραμορφωμένες δηλαδή εικόνες και εκδοχές, μιάς αυτοδιοίκησης που υπάρχει, και έχει απόψεις και δράση.

Μιχάλης Παπαγιαννάκης

Άσχετο ύστερόγραφο: Ζήτω, και ειλικρινά, ό Δήμαρχος της Αθήνας Δ. Μπέης και τό Δημοτικό Συμβούλιο. Έστω και άργα θυμήθηκαν ότι οι πλατείες και τα πεζοδρόμια της Αθήνας είναι ιδιοκτησία των Αθηναίων, και υπάρχουν (τόσο λίγο εξάλλου) προς όφελός τους. Η εξαιρετικά μετριοπαθής φορολόγηση των ευαγών ιδρυμάτων που άσελγούν χρόνια τώρα πάνω στους δημοτικούς χώρους είναι μόνο ένα πρώτο βήμα: ή συμμετοχή δηλαδή του Δήμου στα τεράστια οικονομικά τους όφελή από τή σχεδόν πλήρη κατοχή των χώρων αυτών. Τό επόμενο βήμα είναι όπωσδήποτε οι ποσοτικοί περιορισμοί: όσο και να πληρώνουν τα ζαχαροπλαστεία, έστιατόρια κ.λ.π. δεν είναι δυνατό να καλύπτουν μέ τα τραπέζια τους τούς χώρους των πεζοδρομίων και των πλατειών και που τόσο πρόσφοροι θα ήταν για παιχνίδι, βόλτα και χασομέρι, δραστηριότητες δηλαδή ύψιστα κοινωνικές και απαραίτητες για τήν ψυχική ίσορροπία των δημοτών. Ας όριστούν λοιπόν ποσοστώσεις κατά πλατεία και πεζοδρόμιο. Κι άς εύχηθούμε να συνεχίσει ό Δήμος τό θεάρεστο «φορομπηχτικό» του έργο.

Ύστερόγραφο στό ύστερόγραφο: Από του Στρέφη όμως ό Δήμος δεν έδιωξε κανένα ζαχαροπλάστη ή άλλο καταπατητή, αλλά τά παιδιά. Στη θέση της πολυδύναμης και πολλαπλής χρησιμότητας άλάνας ύψωσε επιθετικές στήν όψη τοιμεντοκολώνες, έφτιασε τοιχάκια και λακούβες, άγνωστης για την ώρα σκοπιμότητας και τό «έργο», μάλλον άθλητικό, είναι ήμιτελές. Δεν τούς συγκράτησε ούτε καν ή ανάμνηση έστω και μάς βόλτας σέ κείνα τά μέρη ή τόσο μεγάλη ήταν ή πίεση των φιλάθλων «μαζών» της περιοχής;

ΕΔΑ: Όλοι οί δρόμοι οδηγούν στό ΚΚΕ

του Άγγελου Έλεφάντη

Όσοι αναρωπιούνται για τή θέση τής ΕΔΑ στίς έρχόμενες έκλογές έχουν πλέον τήν επίσημη άπάντησή της: Θα ύποστηρίξει μέ όλες της τίς δυνάμεις τό ΚΚΕ.

Πολλοί (;) έδαίτες άν τούς πείς ότι άποφάσισαν νά συνοδοιπορήσουν μέ τό ΚΚΕ θά άρχίσουν νά διαρρηγνύουν τά ιμάτιά τους και, μέ τά ντοκουμέντα στό χέρι, θά σοϋ άποδείξουν παρευθός ότι τό κόμμα τους είναι έντελώς άνεξάρτητο, ότι έχει ταχθεί ύπέρ του δημοκρατικού σοσιαλισμού, του άντιδογματικού μαρξισμού, του πλουραλισμού κ.λπ., κ.λπ. Έπομένως τά περί συνοδοιπορίας και ένεργου ύποστήριξης του ΚΚΕ είναι κακόπιστη και αισχρή λασπολογία. Και όμως δέν είναι έτσι. Σήμερα ή ΕΔΑ, καθώς πάει νά εφαρμόσει στην πράξη τίς φιλοσοφικές της άρχές και τίς πολιτικές της διακηρύξεις, εισέρχεται στον προεκλογικό στίβο σαν καμουφλαρισμένη ΚΕΑ.

«Κόμμα» - γέφυρα ή πολιτική Λέσχη;

Ή ΕΔΑ καλώς ή κακώς κατατασσόταν στίς άνανεωτικές δυνάμεις τής Άριστεράς, εκείνες πού όριστικά και κατηγορηματικά έχουν διαχωρίσει τή θέση τους άπό τό ΚΚΕ και τίς κοινωνίες σοβιετικού τύπου. Ή τελευταία όμως άπόφαση τής Διοικούσας Έπιτροπής της παρέχει όρισμένες δυσάρεστες άποσαφηνίσεις, καθώς άλλου άμεσα και άλλου έμμεσα δοηθά τό ΚΚΕ στην πραγματοποίηση των έκλογικών του στόχων. Αίρεται έτσι και μία έκκρεμότητα στό χώρο τής Άριστεράς. Γιατί ή ΕΔΑ άπό τήν έποχή τής επανίδρυσής της τό Σεπτέμβριο του 1974 αίωρούνταν μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΕ έσωτερικού, παρόλο βέβαια πού όρισμένα στελέχη της θεωρούσαν ότι άνοίγουν ένα τρίτο δρόμο πού ξεπερνούσε τήν άντιδικία των δύο κομμουνιστικών κομμάτων. Άλλωστε ή μεγάλη μεταδικτατορική προσφορά τής ΕΔΑ ήταν ότι χρησίμευσε σά γέφυρα μεταξύ ΚΚΕ και ΚΚΕ έσωτερικού στίς έκλογές του 1974 δίνοντας τό πρόσχημα για τή συνεργασία στα δύο Κ.Κ. και τήν κατασκευή εκείνου του γελοίου πολιτικού σχήματος τής «Ένωμένης Άριστεράς». Έτσι, ύστερα από έπτά χρόνια δικτατορία, ύστερα από τή διάσπαση του ιστορικού ΚΚΕ και τίς μεγάλες ανακατατάξεις πού μεσολάβησαν, τά δύο ΚΚ μπόρεσαν νά έμφανιστούν μπροστά στό λαό τής Άριστεράς μέ τά γνωστά ένωτικά ψευτοκαμώματα, όμνύοντας σέ μιάν

ένότητα πού κανένας δέν ήθελε και κανένας δέν πίστευε.

Άλλά όσο κι άν ήταν γελοίο και ψεύτικο εκείνο τό σχήμα χρησίμευσε πάντως στό νά άποσιωποηθεί ή διάσπαση, νά μήν περάσει μέσα στον πληθυσμό τής άριστεράς μέ ευθύ και πολιτικό τρόπο, και ως εκ τούτου τό ΚΚΕ, ως συνεχιστής τής παλαιάς άριστερης παράδοσης, νά καρπωθεί τό μεγάλο μέρος των δυνάμεων τής άριστεράς. Ή ΕΔΑ ήταν ό συναυτουργός μιας μεγάλης πολιτικής κοροϊδίας σέ βάρος του λαού τής άριστεράς, αλλά όχι ό μόνο υπεύθυνος. Τόσο τό ΚΚΕ όσο και τό ΚΚΕ έσωτερικού μέ κοινή άπόφαση, συνέργησαν σ' εκείνη τήν τερατογονία τής «Ένωμένης Άριστεράς» πού όλοι άμέσως μετά τίς έκλογές κατάγγειλαν ρίχνοντας ό ένας τήν ευθύνη στον άλλον γιατί τάχα τό σχήμα δέν ευδοκίμησε, λές και τό ήθελαν νά ευδοκιμήσει.

Παλιές ιστορίες βέβαια τώρα όλα αυτά, και ό γέγονε, γέγονε. Έκείνο όμως τό γεγονός έδωσε πολιτική ύπόσταση σ' ένα άλλο άνεκδιήγητο πολιτικό σχήμα: τήν ΕΔΑ, «κόμμα» και συνέχεια τής προδικτατορικής ρωμαλέας Ένιαίας Δημοκρατικής Άριστεράς, μέ τούς μεγάλους άγώνες και τήν τεράστια προσφορά στην ύπηρεσία του λαϊκού κινήματος. Άλλά ποιά σχέση έχει ή μεταδικτατορική ΕΔΑ μέ τήν προδικτατορική, εκτός άπό τήν οικειοποίηση του ευγενικού και ιστορικού όνόματος της; Έδώ ό Κανονισμός τής Βουλής, πού επέτρεπε στον Ήλία Ήλιού νά παρου-

σιάζεται ως άρχηγός κόμματος, έδρασε αποφασιστικά: έφτιαξε ένα κόμμα. Μόνο πού τά κόμματα, και μάλιστα τά άριστερά, δέν φτιάχνονται από τόν Κανονισμό τής Βουλής. Κι όταν επιδιώνουν μέ τέτοια μέσα περπατάνε συνέχεια μέ ξένα δεκανίκια.

Ύπήρχαν ώστόσο και πολλοί (;) στήν ΕΔΑ πού πίστευαν ότι συνεχίζει τήν ένδοξη ιστορία τής προδικτατορικής, και μέλλον πολύ ύπάρχει μπροστά τής άφου τόσο παρελθόν κουβαλάει πίσω τής. Παρόν και μέλλον όμως δέν ήταν παρά μία έκκρεμότητα ως προς τήν πολιτική τοποθέτηση όρισμένων στελεχών τής άριστεράς πού, για διάφορους λόγους τό καθένα, ένω έλκονταν από τό ΚΚΕ ή τό ΚΚΕ έσωτ., δέν είχαν αποφασίσει νά ταχθούν μέ τή μία ή τήν άλλη μεριά. Η έκκρεμότητα συντηρούσε τό σχήμα, σχήμα χωρίς ιδέες, χωρίς όπαδούς, χωρίς μέλη, χωρίς όργανώσεις, χωρίς δράση, χωρίς πνοή. Άλλωστε κόσμος πολύς παρήλασε από κει: ήλθε, είδε (ή δέν είδε) και άπήλθε. Και πάντα εκείνος ό Κανονισμός τής Βουλής, και πάντα ή στρατηγικής σημασίας προσωπικότητα του 'Ηλία 'Ηλιού νά συντηρούν και νά ανατροφοδοτούν τήν έκκρεμότητα, και πάντα ή έπίμονη επιδίωξη του ΚΚΕ και του ΚΚΕ έσωτερικού νά προσεταιριστούν τό σχήμα και τούς άριστερούς πού περιέκλειε (πολλοί άπ' αυτούς άνθρωποι μέ σημαντικό παρελθόν στους άγώνες τής άριστεράς), γιατί έτσι, νόμιζαν, θά διεύρυναν τήν έπιρροή τους και θά ικανοποιούσαν τό αίτημα για τήν «οίκοδόμηση πλατιών» συνεργασιών και φαρδιών μετώπων. Βλέπε για παράδειγμα τήν ΚΕΑ πού έστησε τό ΚΚΕ ή τόν καλαματιανό τής Συμμαχίας πού φιλοδόχησε τό ΚΚΕ έσωτερικού όπως και πολλές επιμέρους «συνεργασίες» σε δημοτικές εκλογές ή συνδικαλιστικές παρατάξεις.

Στό μεταξύ ή ΕΔΑ άκάθεκτη και πιστή στήν ιστορική της άποστολή δέν σταμάταγε νά συγκαλεί Διοικούσες, νά όργανώνει συνδιασκέψεις, νά εκδίδει αποφάσεις, νά ανακοινώνει θέσεις επί παντός του έπιστητού· κι από κοντά ό τύπος νά δίνει τόση δημοσιότητα σ' αυτόν τό χαρτοπόλεμο πού άν δέν ήξερε κανείς τά πράγματα θά μπορούσε νά βγάλει τό συμπέρασμα ότι ή ΕΔΑ είναι μία από τίς πίο σημαντικές πολιτικές δυνάμεις του τόπου μας. Όπως και νά 'χει όμως τό πράγμα, όλος αυτός ό άκτιβισμός σκέπαζε και τήν έκκρεμότητα πού διατηρούσε στή ζωή τό σχήμα και τό άγεφύρωτο χάσμα στίς άντικρουόμενες τάσεις των στελεχών του.

Η πρώτη μεγάλη ρωγή, ή μάλλον τό πρώτο ξεκαθάρισμα, ήρθε όταν ό Μίκης Θεοδωράκης «ίδρυσε» τήν ΚΕΑ παίρνοντας μαζί του όρισμένους 'Εδαίτες πού στελέχωσαν στήν Άθήνα και στή Θεσσαλονίκη αυτό τό ύποβρύχιο του ΚΚΕ. Άλλά και μετά ταύτα ή φιλοΚΚΕ τάση ήταν ισχυρή μέσα στήν ΕΔΑ. Και οι όπαδοί της δέν σταμάτησαν τόν άοκνο άγώνα τους νά τραβήξουν όλόκληρη τήν ΕΔΑ στίς θέσεις τής ΕΑΜογένειας. Η ιστορία αυτή πέρασε πολλές φάσεις πού δέν θά είχε νόημα νά τίς υπενθυμίσουμε. Αντίθετα, νόημα έχει νά δούμε πού κατάφερε νά σπρώξει τήν ΕΔΑ ή φιλοΚΚΕ τάση της γιατί αυτή είναι πού ύπαγύρευσε τήν ανακοίνωση τής Διοικούσας 'Επιτροπής πριν λίγες μέρες. Και παρά τό γεγονός ότι αυτή ή ιστορία είναι άνιαρή, δέν θά μείνει χωρίς συνέπειες έτσι όπως αντιπαρατίθενται στήν προεκλογική περίοδο πού περνάμε οι διάφορες δυνάμεις τής Άριστεράς.

Η σημασία όμως τής θέσης τής ΕΔΑ δέν μπορεί νά

έκτιμηθεί παρά μόνο άν τήν συσχετίσουμε μέ τή σύγκρουση ΚΚΕ/ΚΚΕ έσωτερικού. Και κυρίως νά μή χάνουμε από τά μάτια μας τούς εκλογικούς στόχους του ΚΚΕ. Είναι βέβαια πολλοί και δέν θά έπεκταθώ στήν άπαρίθμησή τους, υπενθυμίζω μόνο ότι ένας όχι από τούς λιγότερο σημαντικούς εκλογικούς στόχους του, είναι ή κοινοβουλευτική εξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτερικού, ή λεηλασία των ψήφων τής Συμμαχίας, ή έξάλειψη από τόν πολιτικό χάρτη τής χώρας αυτής τής παράταξης πού αδόκιμα ίσως συνηθίσαμε νά ονομάζουμε άνανεωτική άριστερά. Και ό στόχος αυτός είναι κρίσιμος για τό ΚΚΕ όχι τόσο γιατί ή επιβίωση τής άνανεωτικής άριστεράς θά του αφαιρέσει ένα ή δύο βουλευτές και μερικές δεκάδες χιλιάδες ψήφους από τή δύναμή του αλλά κυρίως γιατί, άν επιδιώξει, διατηρείται μία κριτική φωνή. Μία φωνή έσω αδύνατη, πού επιμένει να δακτυλοδεικτεί τή βαρβαρότητα των κοινωνιών σοβιετικού τύπου, πού θυμίζει τό 'Αφαισιόταν, τήν Τσεχοσλαβία τήν, Πολωνία, και, κυρίως, αφήνει άνοιχτή τή δυνατότητα για μία άλλη σοσιαλιστική άριστερά στόν τόπο μας. Και παρόλο πού τό ΚΚΕ έσωτερικού διαχειρίστηκε τίς ιδέες και τήν εκπροσώπηση τής κομμουνιστικής άνανέωσης μέ τρόπο πού έδωσε στο ΚΚΕ τή δυνατότητα νά μονοπωλεί και νά άποπροσανατολίζει τό εργατικό κίνημα στόν τόπο μας, ή εκδοχή αυτή για τήν ώρα ύπάρχει ακόμη. Ύπάρχουν και άνθρωποι και ιδέες και προσπάθειες και έστις άντίστασης και αιχμές. Σε δύο βουλευτικές εκλογές, σε ένα δημοψήφισμα, σε δύο δημοτικές εκλογές, σε εκατοντάδες εργατικές άπεργίες, σε άπειρες μικρές και μεγάλες κινητοποιήσεις επαγγελματικών κλάδων, στο πανεπιστημιακό κίνημα, στή διάνοξη, στήν έπιστήμη, τήν παιδεία και τήν εκπαίδευση, τήν τέχνη, οι άνανεωτικές δυνάμεις τής Άριστεράς είχαν καιρία παρουσία. Και σε πολλές περιπτώσεις ή δράση τους ήταν ή μόνη ζωογόνα πνοή μέσα στή γενική συμβατικότητα και τήν άπολιτική συνθηματολογία.

Άν όμως στίς επερχόμενες εκλογές ή παράταξη τής άνανεωτικής Άριστεράς δέν καταφέρει νά εκπροσωπηθεί κοινοβουλευτικά; Άν εκείνο τό 2,7% τής Συμμαχίας λεηλατηθεί, διασκορπιστεί, διαρρεύσει; Τό ΚΚΕ τότε θά μπορεί νά καταγράψει μέ ανακούφιση μία σημαντική νίκη: τήν πολιτική εξαφάνιση μιας κριτικής φωνής, ενός μόνιμου κινδύνου. Όποιος, λοιπόν, συντελεί σε ένα τέτοιο αποτέλεσμα τό δοηθά. Και ό σκοπός αγιάζει τά μέσα.

Τό «ξεκαθάρισμα»

Έτσι ή ΕΑΜογενής φιλοΚΚΕ τάση τής ΕΔΑ δρίσκει τήν κατάλληλη ευκαιρία νά προσφέρει στους ιδεολογικούς της πάτρνες τήν καλύτερη δυνατή υπηρεσία και στήν καταλληλότερη στιγμή: νά προσανατολίσει τήν ΕΔΑ σε μία προοπτική ένάντια στο ΚΚΕ έσωτερικού πού αυτή τή στιγμή αποτελεί τή μόνη όργανωμένη πολιτική μορφή τής άνανέωσης. Βέβαια μερικές εκατοντάδες άριστεροί πού θά ακολουθούσαν τή σημερινή γραμμή τής ΕΔΑ δέν αποτελούν κανένα ιδιαίτερο πρόβλημα στο γενικό συσχετισμό δυνάμεων ακόμη και σ' αυτό τό μικρόκοσμο τής άνανεωτικής άριστεράς: Όστόσο, όπως θά δούμε παρακάτω, ή στάση τής ΕΔΑ αποτελεί όχι άμελητό κίνδυνο για τίς δυνάμεις τής άνανέωσης. Και τό πράγμα γίνεται ακόμη πιο επικίνδυνο γιατί ένω τό

πολιτικό νόημα της απόφασης της ΕΔΑ είναι σαφές ωστόσο δεν είναι διάφανο. Ένώ η καθοδός της στις εκλογές συνεπάγεται πολιτική υποστήριξη του ΚΚΕ, ενώ συνεπικουρεί, με τόν τρόπο της, την παράλληλη κίνηση της ΚΕΑ του Μ. Θεοδωράκη, καλύπτει την πράξη της μ' ένα αδιάφανο πολιτικό λόγο και σιδηλικές διατυπώσεις που θά τις ζήλευαν και οι συντάκτες εκείνων των 'Ολομελειών που καταφέρνουν να πούνε τά πάντα μη λέγοντας τίποτε. Πραγματικά όποιος έτυχε να διαβάσει στις εφημερίδες (βλέπε π.χ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, 24.3.81) την ανακοίνωσή της πρέπει να σπάσει τό κεφάλι του για να καταλάβει τί λένε τέλος πάντων αυτοί οι χριστιανοί.

Μέ βάση τις αποσιωπήσεις και τις αποκρύψεις αυτού του κειμένου θά προσπαθήσουμε να πούμε με δικιά μας λόγια αυτά που λέει και δεν λέει ή Διοικούσα. «Γράφει» λοιπόν ή ανακοίνωση της ΕΔΑ:

Α. Η ΕΔΑ λέει ότι θά υποστηρίξει τό ΠΑΣΟΚ αλλά δεν τό υποστηρίζει

«Η ΕΔΑ καλεϊ τόν ελληνικό λαό και ιδιαίτερα όλους τούς αριστερούς να διώξουν τή Δεξιά από τήν κυβέρνηση ψηφίζοντας στις εκλογικές εκείνες περιφέρειες όπου δεν προσφέρεται αντικειμενικά ή δυνατότητα εκλογής βουλευτών από τά κόμματα της παραδοσιακής αριστεράς τό κόμμα εκείνο που παρέχει τή δυνατότητα να μή χαρίζονται έδρες στη Δεξιά».

Έδώ θά πρέπει να αλλάξουμε τά άοριστα της διατύπωσης και στή θέση τους να δάλουμε τά συγκεκριμένα όνόματα που αποκρύπτεται. «Εκείνο τό κόμμα» είναι βέβαια τό ΠΑΣΟΚ. «Παραδοσιακή αριστερά» είναι τό ΚΚΕ και τό ΚΚΕ έσωτερικού. «Εκείνες οι περιφέρειες όπου... κλπ» είναι περιφέρειες π.χ. σάν τό νομό Καστοριάς, Κοζάνης, Εύρωτανίας κ.λπ., όπου όχι μόνο, όπως σωστά λέει ή απόφαση - τό ΚΚΕ έσωτερικού ή τό ΚΚΕ δεν μπορούν να εκλέξουν βουλευτή αλλά - αυτό ή απόφαση τό αποκρύπτει ενώ όλος ό κόσμος τό ξέρει - ή ΕΔΑ, ή σημερινή ΕΔΑ, δεν έχει απολύτως καμιά δύναμη. Στις περισσότερες μάλιστα περιπτώσεις ούτε ένα, αριθμό 1, ψηφοφόρο ή όπαδό.

Και τώρα μπορούμε να ξαναγράψουμε τήν απόφαση με σαφή τρόπο:

Στις περιφέρειες εκείνες που ούτε τό ΚΚΕ έσωτερικού ούτε τό ΚΚΕ πρόκειται να εκλέξουν βουλευτή, ή ΕΔΑ καλεϊ τούς άνυπαρκτους όπαδούς και ψηφοφόρους της να υποστηρίξουν τό ΠΑΣΟΚ για να πέσει ή δεξιά κ.λπ.

Άπεραντη ή γαλαντομία και ή άπλοχεριά. Κανείς δεν μπορεί να κατηγορήσει τήν ΕΔΑ για σεκταρισμό. Άλλά ούκ άν λάβους παρά του μή έχοντος.

Β. Η ΕΔΑ καλεϊ τό λαό να ψηφίσει ΚΚΕ

Τό δεύτερο σημείο της ανακοίνωσης της Διοικούσας

«καλεϊ τά κόμματα της παραδοσιακής αριστεράς σε συνεργασία σε όλες εκείνες τις περιοχές

που αντικειμενικά υπάρχει ή δυνατότητα εκλογής βουλευτή».

Και εδώ θά χρειαστεί να πούμε με δικιά μας λόγια τήν απόφαση αντικαθιστώντας τά άδεια λόγια της Διοικούσας με τά συγκεκριμένα δεδομένα του προβλήματος. Κατ' αρχήν ξεχνάει τήν ανάγκη ενιαίας καθόδου όλης της αντιπολίτευσης για να πέσει ή δεξιά, θέση που υπαγόρευσε τήν πρώτη παράγραφο της ανακοίνωσης. Άς είναι - δεν είναι υποχρεωτικό οι άνθρωποι να έχουν γερό μνημονικό. Άρκει να έχουν κρίση. Και πράγματι με δυό άράδες σιδηλικές κατορθώνει τά άκατόρθωτα. Δηλαδή:

α) Στις περιοχές όπου υπάρχει μία σημαντική συγκέντρωση αριστερών ψηφοφόρων, π.χ. Πειραιάς, Θεσσαλονίκη, Θεσσαλία, Μυτιλήνη, Καβάλα - άν δεν κάνω λάθος σε δώδεκα συνολικά εκλογικές περιφέρειες - και επομένως δυνατότητα εκλογής αριστερού βουλευτή καλεϊ (;) τό ΚΚΕ και τό ΚΚΕ έσωτερικού να συνεργαστούν. Έπειδή όμως, όπως όλος ό κόσμος ξέρει, αυτή ή συνεργασία αποκλείεται κατηγορηματικά, και αποκλείεται επειδή, παρά τις ένωτικές εκκλήσεις της ΕΔΑ, τό ΚΚΕ με τις σαφέστατα διακηρυγμένες θέσεις και τήν απαρέγκλιτη εδώ και χρόνια πρακτική του αποκλείεται να θελήσει να συνεργαστεί με τό ΚΚΕ έσωτερικού. Κι άκόμη γιατί τό ΚΚΕ έσωτερικού, επίσης, έχει ξεκαθαρίσει τή θέση του: Θά παρουσιαστεί στις εκλογές μόνο του, άρα αποκλείει κι αυτό από τή μεριά του τή συνεργασία με τό ΚΚΕ. Έπομένως, «σ' αυτές τις περιοχές» που προαναφέρουμε ή ΕΔΑ ούτε καλεϊ τούς αριστερούς να ψηφίσουν ΠΑΣΟΚ, ούτε μόνη της κατεβαίνει, ούτε τάσσεται υπέρ του ΚΚΕ έσωτερικού, ούτε τάσσεται κατά του ΚΚΕ, αλλά τάσσεται υπέρ της εκλογής βουλευτή από τά κόμματα της «παραδοσιακής αριστεράς». Και άφου - με εξαίρεση τήν Α' Αθηνών και Β' Αθηνών - μόνο τό ΚΚΕ έχει πιθανότητα εκλογής βουλευτή σ' αυτές τις περιοχές, ή Διοικούσα, άν ήθελε να χρησιμοποιήσει άπλά ελληνικά, θά έλεγε: «Ψηφίστε εκείνο τό κόμμα της παραδοσιακής αριστεράς που μπορεί να εκλέξει βουλευτή: Ψηφίστε ΚΚΕ». Έδώ ή ΕΔΑ συμπεριφέρεται, έμμέσως πλήν σαφώς, ως ψηφοκράχτης φιλοΚΚΕ, χωρίς καν να έχει τήν ευθύτητα των ΕΑ-Μογενών του Θεοδωράκη που όμολογούν άνοιχτά και καθαρά τό στόχο τους.

Η ίδια παράγραφος έμπεριέχει και τήν εξαίρεση της από τό γενικό υπέρ του ΚΚΕ κανόνα: στήν Β' Αθηνών, περιοχή στήν όποία κάθε άλλο παρά μπορεί να αποκλειστεί προκαταβολικά ή δυνατότητα του ΚΚΕ έσωτερικού να εκλέξει βουλευτή, με βάση τό άτράνταχτο κριτήριο «δυνατότητα εκλογής βουλευτή από τά παραδοσιακά αριστερά κόμματα», οι μάζες της ΕΔΑ μπορούν να ψηφίσουν κατά τό δοκούν: ΚΚΕ ή ΚΚΕ έσωτερικού. Στήν Β' Αθηνών, προφανώς λόγω του περίπλοκου της διεξαγωγής της πάλης των τάξεων, μπορούμε να είμαστε με τούς Σοβιετικούς που προσατατεύουν τό Άφγανιστάν ή να τούς καταγγέλλουμε σάν επιδρομείς - να θεωρούμε τήν πολωνική Άλληλεγγύη γνήσια έκφραση της εργατικής τάξης της Πολωνίας ή ξενοκίνητη αντισοσιαλιστική ραδιουργία - μπορούμε άκόμη να θεωρούμε τό ΚΚΕ κόμμα πολιτικής και κοινωνικής αντίδρασης ή και γνήσιο έκφραστή του γνήσιου σοσιαλισμού στον τόπο μας. Για τή Διοικούσα δικίο έχει όποιος από τούς δυό μπορεί να εκλέξει βουλευτή. Και επειδή μάλλον

και οι δυο θα εκλέξουν το δικό τους, δικίο έχουν και οι δυο.

Πρόκειται για σχιζοφρένεια; Όχι βέβαια. Τέτοια καμώματα οι παλαιοί τ'ά νόμαζαν όπορτουνισμό. Και είχαν δικίο.

Α' Αθηνών: 'Η ΕΔΑ για νά δοηθήσει τό ΚΚΕ ψηφίζει τόν έαυτό της

'Η ίδια ανακοίνωση μ'ς πληροφορεί ότι στην Α' Αθηνών ή ΕΔΑ θά κατεβάσει δικό της ψηφοδέλτιο για νά «προβάλει μιά νέα πολιτική στό χώρο τής Αριστεράς». Και τό ΒΗΜΑ, έρμηνεύοντας τό σχετικό χωρίο τής απόφασης, παρατηρούσε: «αναμένεται ότι επικεφαλής του συνδυασμού τής ΕΔΑ στην Α' εκλογική περιφέρεια Αθηνών θά είναι ό κ. Μανώλης Γλέζος, γραμματέας τής Διοικούσας Έπιτροπής». Αυτό τό τελευταίο βέβαια δέν τό γράφει ή απόφαση. Μπορούμε όμως νά έμπιστευτούμε και τίς εκτιμήσεις και τίς, ένδεχομένως, έγκυρες πληροφορίες του ΒΗΜΑΤΟΣ. Δέν νομίζουμε άλλωστε ότι θά ύπάρξει σχετική διάψευση.

Μπορούμε επίσης νά κάνουμε μερικές σκέψεις για τό στόχο τής «νέας πολιτικής» στό χώρο τής Αριστεράς πού προτείνει ή Διοικούσα.

Είναι προφανές. Μέ βάση τό κριτήριο τής Διοικούσας «εκλογή βουλευτή από τ'ά κόμματα τής παραδοσιακής αριστεράς», στην Α' Αθηνών οι «παραδοσιακοί αριστεροί» κατ' αρχήν μπορούν νά ψηφίσουν ή τό ΚΚΕ ή τό ΚΚΕ έσωτερικού. Αλλά επειδή έδώ τό ΚΚΕ έρχεται γκανιάν οι «παραδοσιακοί αριστεροί» πρέπει νά ψηφίσουν ΚΚΕ. Στην πραγματικότητα όμως αποδέκτης τής ύποψηφιότητας του Μαν. Γλέζου - άν επαληθευτούν οι προβλέψεις του ΒΗΜΑΤΟΣ - δέν είναι οι «παραδοσιακοί αριστεροί», αλλά κάποιοι μη παραδοσιακοί, κάποιοι νέοι αριστεροί. Αυτό όλος ό κόσμος τό ξέρει αλλά ή Διοικούσα δέν τό λέει. Πρόκειται για τούς «ψηφους τής διαμαρτυρίας και τής άμφισβήτησης». Δηλαδή οι ψηφοί τής Β' Πανελλαδικής, των 400 αποχωρησάντων από τό ΚΚΕ, των αποχωρησάντων από τό ΕΚΚΕ, οι ψηφοί πολλών Μαξιστών Λενινιστών, οι νέοι αυτόνομοι στά πανεπιστήμια, νέοι ανεξάρτητοι αριστεροί, ζηλωτές του συντρόφου Πανέλα τής Ιταλίας, «αναρχικοί» των Έξαρχείων, τ'ά νέα κοινωνικά κινήματα (γυναίκες άντικομπορμίστριες, όμοφυλόφιλοι, οϊκολόγοι). Και προφανώς μιά και δέν έχουμε καμιά νέα έπεξεργασία ή ιδέα εκ μέρους τής ΕΔΑ (άντίθετα μαλιστα, άν πάρει κανείς ύπόψη τίς απόψεις των αποδεκτών τής πρότασης, αυτές κάθε άλλο παρά μπορούν νά συμβιδιαστούν είτε μέ τίς άγορεύσεις του Ήλιου στη Βουλή ή μέ διάφορες αποφάσεις τής Διοικούσας για τό «βάθεμα τής δημοκρατίας») «νέα πολιτική» σημαίνει ν' αποκτήσουν φωνή αυτοί, πού, ως «περιθωριακοί», δέν έχουν. Όλοι όσοι έχουν απορρίψει τό ΚΚΕ, τό ΠΑΣΟΚ, τό Έσωτερικό, πού δέν τούς νοιάζει τό εκλογικιστικό παιχνίδι και τό κοινοβουλευτικό παζάρεμα μπορούν νά συσπειρωθούν γύρω από μιά άδιάβλητη και έγκυρη πολιτική προσωπικότητα και νά δείξουν έτσι ότι ύπάρχει και ή άλλη πλευρά των πραγμάτων πού δέν φθείρεται στους διαδρόμους του

Κοινοβουλίου. Και είναι σίγουρο - έδώ δέν επικαλούμαι ιδιωτικές πληροφορίες αλλά μιά αίσθηση χώρου πού ό καθένας μπορεί νά έχει - ότι αυτό τό τμήμα τής απόφασης τής Διοικούσας άντιστοιχεί σε μιάν όρισμένη νοοτροπία πού επικρατεί στις ομάδες πού προανέφερα. 'Η Διοικούσα λοιπόν μπορεί άνετα νά ψηφοθηρίσει. Και ίσως νά πετύχει όχι εύκαταφρόνητα άποτελέσματα έτσι καθώς τό «μη θίγετε τ'ά κακώς κείμενα» έχει γίνει ύψιστη άριστερή άρετή. Άλλωστε τ'ά πολιτικά πάθη είναι τόσο έντονα και οι τραυματισμοί τόσο νωποί πού δύσκολα θά μπορούσε νά φανταστεί κανείς ότι θά επικρατήσουν πιο νηφάλιες και λιγότερο έγκεφαλικές τοποθετήσεις.

Άναρωτιέται βέβαια κανείς γιατί ή Διοικούσα καλεί π.χ. τόν εκ Βόλου «αυτόνομο» φοιτητή νά ψηφίσει στό νομό Μαγνησίας τόν Καλούδη του ΚΚΕ, τόν εκ Χαλανδρίου νά προτιμήσει κατά τήν όρεξη τής στιγμής τόν Λ. Κύρκο ή τόν Φαράκο ενώ ό εκ Νέας Σμύρνης επίσης «αυτόνομος» καλείται νά στηρίξει τή «νέα πολιτική». Τέτοιου είδους ερωτήματα δέ μοιάζει ν' άπασχολούν τή Διοικούσα. Όπως δέν μοιάζει νά τήν άπασχολεί τό ότι ή αυτόνομη κάθοδος τής ΕΔΑ στην Α' Αθηνών καθιστά σφόδρα πιθανό ή άνανεωτική άριστερά νά μήν εκπροσωπηθεί στό Κοινοβούλιο. Θά 'λεγα μάλιστα ότι ακριβώς αυτό επιδιώκει: νά μήν ύπάρξει κοινοβουλευτική εκπροσώπηση τής άνανεωτικής αριστεράς. Ό,τι μπορούν κάνουν οι άνθρωποι. Τό ΚΚΕ πραγματικά δέν μπορεί νά τούς ζητήσει περισσότερα.

Όλα αυτά βέβαια δέν είναι ούτε παράξενα, ούτε άφύσικα, ούτε άθέμιτα, γιατί και ή σύνθεση τής ΕΔΑ τό επιτρέπει και δέν προσκρούουν σε καμιά πολιτική δεοντολογία. Και είναι τελείως διαφορετικό τό ζήτημα ότι, μέ τόν τρόπο τους, αυτά τ'ά πράγματα είναι επικίνδυνα για τήν ύπόθεση του σοσιαλισμού-στόν τόπο μας. Υπάρχει όμως κάτι πού έξακολουθεί νά είναι και άνεξήγητο και άφύσικο. Τό καλώς ενημερωμένο ΒΗΜΑ μ'ς πληροφορεί ότι ό Ήλιος Ήλιου δέν συμφωνεί μ' αυτή τήν απόφαση τής Διοικούσας αλλά ότι θά συμμορφωθεί μέ τή γνώμη τής πλειοψηφίας. Και στό σημείο αυτό ανακύπτουν όρισμένα ερωτήματα: Τώρα πού ό Ήλιος Ήλιου αποχώρησε από τήν ενεργό πολιτική ζωή δέν αισθάνεται τήν ανάγκη νά συμπαραταχθεί μέ εκείνες τίς χιλιάδες άριστερους Αθηναίους πολίτες πού σε δυο συνεχείς βουλευτικές εκλογές τόν έστειλαν στό ελληνικό Κοινοβούλιο νά τούς εκπροσωπήσει; 'Η πλειοψηφία του πολιτικού κλάμπ στό όποιο προεδρεύει έχει μεγαλύτερη πολιτική και ήθική σημασία από τή γνώμη των άριστερών κομμουνιστών πού τόν ψηφισαν; Δέν ξέρει ότι αυτοί έχουν ξεκαθαρίσει τούς λογαριασμούς τους μέ τό ΚΚΕ; Δέν ξέρει ότι άν παρουσιαζόταν μπροστά τους προτείνοντας τους τήν απόφαση τής Διοικούσας δέν θά ήταν βουλευτής τους και δέν θά τούς εκπροσωπούσε; Δέν ξέρει ότι ή κατηγορική έντολή, τό γράφει ή δέν τό γράφει τό ισχύον Σύνταγμα, είναι για πάντα γραμμένη στη σημαία του σοσιαλισμού, τή σημαία πού επί τόσα χρόνια προάσπισε όσο λίγοι στον τόπο μας;

ΠΟΛΩΝΙΑ: Ο ΣΟΒΙΕΤΙΚΟΣ ΚΙΝΔΥΝΟΣ ΕΛΛΟΧΕΥΕΙ

Ἡ ἀνθρώπινη ἐξουσία ἐναγώνια τὴν τελευταία σύγκρουση Ἀλληλεγγύης καὶ πολωνικῆς κυβέρνησης. Τὸ νευραλγικὸ σημεῖο ὅμως τῆς σύγκρουσης δὲν ἦταν ἂν ἡ κυβέρνηση θὰ ἔκανε ἀποδεκτὰ τὰ αἰτήματα τῆς Ἀλληλεγγύης ἢ τὸ νέο ἐργατικὸ συνδικάτο θὰ προχωροῦσε, ὅπως εἶχε ἀναγγεῖλει, στὴ γενικὴ ἀπεργία. Γιατί στὴν Πολωνία τὸ παιχνίδι παίζεται πάντα μέ τρεῖς. Κι ὁ τρίτος παίχτης, ἡ ΕΣΣΔ, οὔτε ἀστειεύεται οὔτε εἶναι διατεθειμένη νὰ χάσει: μονὰ χάνεις – ζυγὰ κερδίζω. Ἔτσι καὶ σ' αὐτὴ τὴν τελευταία ἀντιπαράθεση τὸ ἐνδεχόμενο στρατιωτικῆς εἰσβολῆς, πού προσιώνιζαν τὰ προηγούμενα τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Τσεχοσλοβακίας καὶ τοῦ Ἀφγανιστάν, τὰ ἐπιφθορα στρατιωτικὰ γυμνάσια τῶν σοβιετικῶν στὸ ἔδαφος τῆς Πολωνίας καὶ οἱ ἀνοιχτές ἀπειλές τῆς σοβιετικῆς ἡγεσίας, δὲν ἦταν ἀπλό ἐνδεχόμενο, ἀλλὰ ἡ ἄλλη ὄψη τοῦ δράματος.

Μιά ἐξουσία ἀφερέγγυα

Τόσο ἡ Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ ἐνοποιημένου Ἐργατικοῦ Κόμματος ὅσο καὶ ἡ Ἀλληλεγγύη ἔδειξαν ὅτι δὲν ἀναλαμβάνουν τὸ κίνδυνο μιᾶς ἀνοιχτῆς καὶ μέχρις ἐσχάτων σύγκρουσης γιατί κάτι τέτοιο θὰ καθιστοῦσε ἀμετάκλητη τὴ σοβιετικὴ ἐπέμβαση. Ὁ τρίτος παίχτης, ἂν καὶ φαινομενικὰ ἀθέατος, εἶναι ἰδιαίτερα δραστήσιος. Ἔτσι ἡ Κ.Ε. τοῦ Κόμματος καὶ ἡ Ἀλληλεγγύη κατέληξαν σ' ἓνα νέο συμβιβασμὸ πού ἐνῶ προσωρινὰ ἀποτρέπει τὴν ἐπέμβαση, ὠστόσο, ἐπειδὴ ἰσοδυναμεῖ μέ τὴν ἐπικαιροποίηση τῶν συμφωνιῶν τοῦ Γκντάνσκ τοῦ περασμένου φθινοπώρου, τὴν καθιστᾶ πάντα ἐνδεχόμενη, ἢ καὶ ἀναγκαία γιὰ τοὺς σοβιετικούς.

Ἐπτὰ μῆνες μετὰ τὴς κοσμογονικῆς γιὰ τὴν Πολωνία καὶ τὴν Ἀνατολικὴν Εὐρώπη συμφωνιῶν ἴσχυαν καὶ πόσο. Σὲ ἓνα κλίμα γενικῆς ἐσωτερικῆς ἀναστάτωσης, ἐρπουσας πολιτικῆς κρίσης στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ Κόμματος, ὀξυτάτης οικονομικῆς κρίσης, καὶ πλήρους ἀφερεγγυότητος τῶν κρατικῶν ὀργάνων, ἡ ὑλοποίηση τῶν συμφωνιῶν καρκινοβατοῦσε, καὶ στὴν πράξη ἐλάχιστα πράγματα εἶχαν ἐφαρμοστῆ. Κι ὄχι μόνο αὐτὸ ἀλλὰ τὰ ἐπεισόδια τοῦ Μπύντγκοσζ στὰ μέσα τοῦ Μάρτη (ἀγρία κακοποίηση τῶν ἀντιπροσώπων τῆς Ἀλληλεγγύης ἀπὸ τὴν ἀστυνομία) ἔδειξαν ὅτι ἡ ἐξουσία, χωρὶς προσχήματα, εἶχε σκοπὸ νὰ καταστρέψει τὴν ἰσχὺ τῆς Ἀλληλεγγύης καὶ νὰ δείξει ὅτι μπορεῖ νὰ ἐπιβάλλει τὴν θέλησὴ τῆς. Τὰ ἐπεισόδια αὐτὰ δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἐπίδειξη δυνάμεως ἐκ μέρους τῆς ἐξουσίας, ἢ καλύτερα ἐκ μέρους τοῦ ἀστυνομικοῦ μηχανισμοῦ τῆς. Γιατί, ἐπιπλέον, στίς ἡγετικές σφαῖρες τοῦ κόμματος καὶ τοῦ κράτους ἡ δυνάμη τῶν σκληρῶν καὶ φιλοσοβιετικῶν τύπου Στέφαν Ὀλζσκι καὶ τῶν ἀνθρώπων τοῦ στρατηγοῦ Μακζάρ παραμένει ἀκλόνητη. Αὐτοὶ εἶναι οἱ πραγματικοὶ πάτρωνες τῆς ἀποφασιστικῆς στελέχωσης τοῦ κόμματος καὶ τοῦ κράτους πού προέκυψε μετὰ τὰ γεγονότα 1968. Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ Κ. Καρόλ (*Novel Observateur*, 16-22 Μάρτη) τὴν ἐποχὴ αὐτὴ «ἡ ἀστυνομικὴ του πτέρυγα κατάφερε νὰ ἐπιβάλλει στὸ σύνολο τοῦ κόμματος μιὰ γραμμὴ καταπιεστικὴ, ἀντιδιανοούμενη καὶ ἀντισημιακή». Ἀλλὰ, συνεχίζει, «ὅταν ἓνα κομμουνιστικὸ κόμμα σπρώχνεται σὲ μιὰ ρατσιστικὴ γραμμὴ τότε παθαίνει τέτοιους μετασχηματισμοὺς ἠθικούς καὶ πολιτικούς, πού τὸ ἐγκαταλείπουν τὰ καλύτερα στοιχεῖα του, ἀφήνοντας θέση στίς μετριότητες, τοὺς ἀριθμίστες καὶ τοὺς ἀδιάλλακτους». Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ παλαιοῦ ὑπουργοῦ τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Πολωνίας Ἄνταμ Ραπάσκι. Ὅταν τοῦ ὑπέβαλαν ἓνα κατάλογο Ἑβραίων πού θὰ ἔπρεπε νὰ διώξει ἀπὸ τὴς ὑπηρεσίες τοῦ ὑπουργείου πρόσθεσε ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομά του καὶ παραιτήθηκε.

Ἡ τακτικὴ τῆς φθορᾶς

Ἡ τακτικὴ τῆς ἐξουσίας, (μιᾶς ἐξουσίας ἐπανδρωμένης σὲ μεγάλο βαθμὸ μέ φιλοσοβιετικὰ καὶ ἀντιδραστικὰ στοιχεῖα πού προέκυψαν μετὰ τὴς ἐκκαθαρίσεις τοῦ 1968), ὅλο τὸ τελευταῖο ἑξάμηνο ἦταν νὰ ἐξασθενήσει τὴν Ἀλληλεγγύη, νὰ τὴν διασπάσει, νὰ κρατήσει στὰ χαρτιά τὴς συμφωνίες τοῦ Γκντάνσκ ὥστε νὰ καλλιεργηθεῖ κλίμα ἀπογοήτευσης, ἀποστράτευση, κούραση καὶ φόβος. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ Ἀλληλεγγύη, ἰδίως μετὰ τὰ ἐπεισόδια τοῦ Μπύντγκοσζ, ἤθελε νὰ δείξει ὅτι γι' αὐτὴν τὰ 21 σημεῖα τῶν συμφωνιῶν καὶ ἰσχύουν καὶ πρέπει νὰ ἐφαρμοστοῦν.

Κάτω ἀπὸ τὴν πανεθνικὴ πίεση τοῦ πολωνικοῦ λαοῦ καὶ τὸ φόβο τοῦ ματοκυλισματος ἡ κυβέρνηση ἐπιβεβαίωσε τὴν ὑπογραφή τῆς. Ἡ ὑπογραφή ὅμως μιᾶς συμφωνίας δὲν σημαίνει ἀλλαγὴ κατάστασης. Οἱ ἴδιες αἰτίες ὡς γνωστὸν προκαλοῦν ἴδιου τύπου ἀποτελέσματα. Ἡ σημερινὴ ἡγεσία ἐπειδὴ εἶναι δέσμια στοὺς σοβιετικούς, ἀνίκανη νὰ κατανοήσει τὸ νόημα τῶν ἀλλαγῶν καὶ τὰ αἰτήματα τῆς λαϊ-

κής εξέγερσης, δέν μπορεί νά δώσει μιά πραγματική καί δημιουργική διέξοδο στήν κρίση. Δέν είναι άλλωστε τυχαία ούτε ή τεράστια μετατόπιση κομματικών μελών από τά επίσημα καί νεκρά έργατικά συνδικάτα πρὸς τήν Ἀλληλεγγύη ούτε ή μαζική συμμετοχή κομμουνιστῶν στήν προειδοποιητική τετράωρη ἀπεργία ούτε, τέλος, τό ρεύμα κριτικής πρὸς τήν ἡγεσία πού ἐκδηλώθηκε τίς τελευταίες μέρες στό ἔσωτερικό τοῦ κόμματος.

Τά «πολωνικά» συνεχίζονται

Γιά ὄλους τούς παραπάνω λόγους ὁ σοβιετικός κίνδυνος ἔλλοχεύει. Καί φαίνεται ὅτι τά γυμνάσια τοῦ Συμφάνου τῆς Βαρσοβίας τούς ἔδωσαν τή δυνατότητα νά προετοιμαστοῦν καλύτερα γιά τήν περίπτωση πού θά κρίνουν ὅτι ή ἐπέμβαση, μέ τή μιά ή τήν ἄλλη μορφή, πρέπει νά πραγματοποιηθεῖ.

Τά «πολωνικά» λοιπόν συνεχίζονται, δραματικά, ἐπίφοβα, ἐκρηκτικά. Τίποτε δέν ἔχει ξεκαθαριστεῖ, τά πάντα μένει νά γίνουν. Ὑστερα ἀπό τόσα χρόνια «κινήματων εἰρήνης», ἐθνικοαπελευθερωτικῶν ἀγώνων καί «οἰκοδόμησης» τοῦ «σοσιαλισμοῦ», φτάσαμε στό σημεῖο ὅπου, στήν καρδιά τοῦ «σοσιαλιστικοῦ» στρατοπέδου, ἕνας ὀλόκληρος λαός κοιτά κάθε πρωί ἀπό τό παράθυρό του μήπως ἀπ' ἔξω χορεύουν τά σοβιετικά τάνκς.

Ἄλεξ. Γαλάνης
30.3.81

ΓΑΛΛΙΚΟ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΟ ΚΟΜΜΑ: ΠΑΛΗ ΜΕ ΟΛΑ ΤΑ ΜΕΣΑ ΓΙΑ ΝΑ ΑΠΟΤΡΑΠΕΙ Η ΕΚΛΟΓΗ ΤΟΥ ΜΙΤΕΡΑΝ

Ὁ φόβος τοῦ «ἔσωτερικοῦ» ἐχθροῦ

Ὁ Ἐτιέν Μπαλιμπάρ, Γάλλος μαρξιστής φιλόσοφος, ἦταν μέλος τοῦ ΓΚΚ. Πρὸ ἡμερῶν ή Περιφερειακή Ἐπιτροπή τοῦ Παρισιῦ, στήν ὁποία ὑπάγεται ὁ κομματικός του πυρήνας, τόν διέγραψε ἐπειδή εἶχε δημοσιεύσει στό περιοδικό *Nouvel Observateur* ἕνα κείμενο στό ὁποῖο κατέκρινε τή σημερινή πολιτική τοῦ κόμματός του ὡς ρατσιστική καί λαϊκιστική, δείχνοντας μάλιστα τίς ἱστορικές καί κοινωνικές τῆς ρίζες, ἀπό τήν ἐποχή τοῦ πολέμου τῆς Ἰνδοκίνας καί τῆς Ἀλγερίας. Δέν θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ τήν ἀνάλυση τοῦ Μπαλιμπάρ, τήν ὁποία ἄλλωστε ὁ ἀναγνώστης μπορεί νά βρεῖ στήν *ΑΥΓΗ* ὅπου δημοσιεύτηκε σέ συνέχειες (19 ὡς 24 Μαρτίου). Τό ζήτημα εἶναι ὅτι ή διαγραφή του δέν ἀποτελεῖ μιά μεμονωμένη περίπτωση. Προηγουμένως εἶχαν διαγραφεῖ ὁ Ζ. Ἐλλενστάν καί πρόσφατα ή δημοσιογράφος Κατρίν Κλεμάν γιά ἀντικομματική δράση (καί πάλι «δημοσίευμα στόν ἀστικό τύπο»), ἐνῶ ἐξάλλου 80 γνωστοί διανοούμενοι κομμουνιστές κυκλοφόρησαν μιά ἀνοιχτή ἐπιστολή στήν ὁποία καταγγέλλουν τίς ρατσιστικές ἐκδηλώσεις τῆς ἡγεσίας τοῦ κόμματός τους καί ἰδιαίτερα τήν δίωξη Μαροκινῶν γιά δῆθεν λαθρεμπόριο ναρκωτικῶν, τό γκρέμισμα δημοτικῶν οἰκημάτων στό Viry καί Montigny-lès-Cormeille μέ πρωτοβουλία τῶν κομμουνιστῶν δημάρχων πού ἔστειλαν τίς μπουλντόζες καί ἐπέβλεψαν αὐτοπροσώπως τήν κατεδάφιση. Στά οἰκήματα αὐτά στεγάζονταν Ἀφρικανοί μετανάστες ἐργάτες, πού ἔτσι ξεσπιτώθηκαν· στή θέση τους θά χτιστοῦν νέα κτίρια γιά Γάλλους ἐργάτες. Οἱ ἴδιοι διανοούμενοι καταγγέλλουν ἐπίσης τήν ἐγκατάλειψη τῶν ἀρχῶν τοῦ εὐρωκομμουνισμοῦ καί κυρίως τή φαναρόνικη προεκλογική ἐκστρατεία τοῦ Μαρσαί, πού βάλει εὐθέως ἐναντίον τοῦ Μιτεράν βοηθώντας ἔτσι τόν νῦν πρόεδρο Ζισκάρ. Παράλληλα ή διαμαρτυρία καί ή ἀνοιχτή ἀμφισβήτηση παίρνει μεγάλες διαστάσεις καί μέσα στήν CGT, τήν ἐλεγχόμενη ἀπό τό ΓΚΚ μεγάλη ἐργατική συνμοσπονδία. Ὑπολογίζεται ὅτι πάνω ἀπό 50.000 μέλη τῆς τό τελευταῖο δίμηνο δέν ἀνανέωσαν τίς κάρτες τους, ἐνῶ σέ πρόσφατες ἐκλογές γιά τίς ἐργοστασιακές ἐπιτροπές, στίς ὁποῖες παραδοσιακά κέρδιζε μέ μεγάλη ἀνεση, δέχθηκε ἀλλεπάλληλες ἤττες καί ἀπό τήν ἤττα τῆς ἐπιωφελήθησαν ή CFDT (σοσιαλιστές) καί ή FO (μετριοπαθεῖς κεντρώοι καί σοσιαλιστές). Ἐξάλλου ή κυκλοφορία τῆς βδομαδιατικῆς ἐφημερίδας τῆς CGT, τῆς *Vie Ouvrière*, ἔπαισε ἀπό 180.000 πού ἦταν τό 1979 στά 104.000 φύλλα τό 1981. Καί ἐντέλως πρόσφατα ἐκδηλώθηκε μιά κίνηση συνδικαλιστῶν τῆς CGT πού ἀρνοῦνται νά ὑποστηρίξουν τήν ὑποψηφιότητα τοῦ Μαρσαί στίς ἐκλογές.

Τά σημάδια είναι λοιπόν άσκημα – και έξ οικείων τά θέλη – γιά τήν προεκλογική έκστρατεία του Μαρσαί. Καί άν τό ΓΚΚ, πράγμα πολύ πιθανό, στόν Α' γύρο τών προεδρικών έκλογών πέσει κάτω από 20%, αυτό θά σημαίνει καθαρή ήττα τής γραμμής Μαρσαί: γραμμής πού όδήγησε στή διάσπαση τής Ένότητας τής Άριστεράς, στήν καταγγελία του Κοινού Προγράμματος, στήν έγκατάλειψη τής εύρωκομουνιστικής στρατηγικής, στή διάσπαση τής εργατικής τάξης στή Γαλλία, στόν άνοιχτό φιλοσοβιετισμό (ύποστήριξη τής εισβολής τών Σοβιετικών στό Άφγανιστόν, έπαμφοτερίζουσα στάση στό Πολωνικά, σύγκρουση μέ τό Ίταλικό ΚΚ, έκτίμηση τής ήγεσίας γιά τόν «θετικό» κατά βάση άπολογισμό τών κατακτήσεων του «ύπαρκτου σοσιαλισμού» κ.λπ.). Γι αυτό ή ήγεσία του ΓΚΚ προσπαθεί νά κατασκευάσει μέ πάσης φύσεως ύλικά τά «έπιχειρήματα» πού θά δικαιολογήσουν στό μάτια τών όπαδών τής τήν ήττα, άν ήττα ύπάρξει. Ξεκαιουργώνοντας, λοιπόν, τίς ένδοξες σταλινικές παραδόσεις έχει κιόλας προσημάνει τούς έχθρους και τούς ύπαίτιους στούς όποιους θά άποδοθεί ή ήττα: άφενός ό έξωτερικός έχθρός πού βυσοδομεί σέ βάρος του «κομμουνιστικού φρουρίου», δηλαδή τό σοσιαλιστικό κόμμα, άφετέρου ό έσωτερικός έχθρός, οι συνωμότες: διανοούμενοι, άναρχικοί, άριστεριστές, ύποπτα στοιχεία, τροτσκιστές. Στήν πρώτη περίπτωση έντάσσεται ή ψυχροπολεμικού τύπου πολεμική πού άσκει ό Μαρσαί, μέ όλα τά μέσα και κατά πρότιμηση ως τηλεοπτικός άστέρας, έναντίον του Μιπεράν και του Σοσιαλιστικού Κόμματος. Στή δεύτερη ή διαγραφή του Μπαλιμπάρ, τής Κλεμάν και άλλων πού προετοιμάζεται. Αυτοί θά του χρησιμεύσουν ως οι μέ σάρκα και όστά συνωμότες πού έκ τών έσω προσπάθησαν νά βλάψουν τό κόμμα. Άλλωστε ό Φίτερμαν, μέλος τής γραμματείας του ΓΚΚ, στή τελευταία συνεδρίαση τής Κ. Έπιτροπής τό Φεβρουάριο, άναφερόμενος στις διάφορες άμφισθητήσεις και κριτικές έλεγε: «Πρόκειται γιά μιά άπόπειρα χονδροειδή νά άνατραπεί τό κόμμα από τά μέσα».

Ή πιθανότητα έπνυχίας του Μιπεράν και τό ΓΚΚ

Άνεξάρτητα από τό άν τά έπιχειρήματα τής ήγεσίας του ΓΚΚ είναι χονδροειδή και άνυπόστατα ή πολιτική τους σημασία παραμένει σαφής: νά παρεμποδιστεί ή έπιτυχία του Μιπεράν, πού αρχίζει νά μοιάζει πιθανή, τώρα μάάλιστα πού ή σφοδρή άντιδικία μεταξύ Σιράκ (ύποψήφιος τών γκαλικών) και του Ζισκάρ γνωρίζει ιδιαίτερη έξαρση και προεικονίζει τή μεταφορά τής ντεγκωλικής έκλογικής δύναμης στό σοσιαλιστή ύποψήφιο, στό Β' γύρο τών προεδρικών έκλογών. Ή τάση αυτή θά ένισχυθεί άν ό Μιπεράν στόν Α' γύρο τών έκλογών έξασφαλίσει μεγάλη άπόσταση από τό δεξιό αντίπαλό του γιατί έτσι θά φανεί ότι μπορεί νά κερδίσει τίς έκλογές μόνος του χωρίς τήν ύποστήριξη τών κομμουνιστών. Καί τό ΓΚΚ κάνει ό,τι μπορεί ώστε αυτό τό ένδεχόμενο νά άποκλειστεί, ή νά ύποχρεωθεί τό Σοσιαλιστικό Κόμμα νά δεχθεί τίς θέσεις του ΓΚΚ, πράγμα όμως πού σημαίνει βέβαια άποτυχία τής άριστεράς. Παρά ταύτα οι πρόσφατες σφυγμομετρήσεις τής κοινής γνώμης δείχνουν ότι παρουσιάζεται μιά σαφής ύπεροχή του Μιπεράν σέ σχέση μέ τό Ζισκάρ (του δίνουν 51,5%) ενώ ταυτόχρονα διαπιστώνεται ότι ένα μέρος τών κομμουνιστών, ήδη από τόν Α' γύρο τών έκλογών, θά ψηφίσει τό σοσιαλιστή ύποψήφιο.

Οί έκλογές, τό ΓΚΚ και ή ΕΣΣΔ

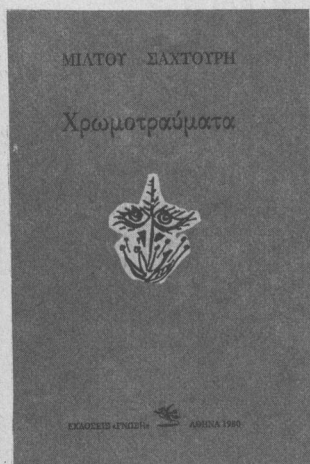
Όπως και νά 'χει τό πράγμα, οι γαλλικές έκλογές θά είναι κρίσιμες και γιά τή Γαλλία και γιά τήν πορεία τής άριστεράς στήν Εύρώπη. Μιά δυνατότητα δηλαδή νά «εμπλοκαριστεί ή πολιτική», και γιά πρώτη φορά μετά πολλά χρόνια νά πέσει ένα προτύργιο τής δεξιάς στήν Εύρώπη. Οί Γάλλοι κομμουνιστές όμως δέν έξυπηρετούν αυτό τό σκοπό, πιστοί στόν κομματικό τους πατριωτισμό, πού όδηγει σέ μιά τυφλή ύποστήριξη, έμμεση πλύν σαφή, του δεξιού ύποψηφίου. Ίσως γιατί τά συμφέροντα τής ΕΣΣΔ έξυπηρετούνται άρκετά καλά μέ τό Ζισκάρ, έτσι πού μιά άναστάτωση στή Γαλλία, μέ σοσιαλιστή πρόεδρο, νά έγκυμονεί κινδύνους και άνακατατάξεις ιδιαίτερα δυσάρεστες γι' αυτήν. Άλλωστε σχετικό δημοσίευμα τής Πράβντα έγκωμιάζε τήν έξωτερική πολιτική του Ζισκάρ και τίς σχέσεις συνεργασίας πού άνατύχθηκαν επί προεδρίας του μεταξύ ΕΣΣΔ και Γαλλίας.

Ή πολιτική λοιπόν του ΓΚΚ μπορεί νά συνοψιστεί στό έξής άπλό και χοντρικό: πάλη μέ όλα τά μέσα γιά νά άποτραπεί ή έκλογή του Μιπεράν. Όλα αυτά θυμίζουν τόσο πολύ τήν εποχή του μεσοπολέμου μέ τή γραμμή του «σοσιαφασισμού» πού εφαρμόζανε τότε τά κομμουνιστικά κόμματα, γραμμή μέ τόσο καταστροφικές συνέπειες.

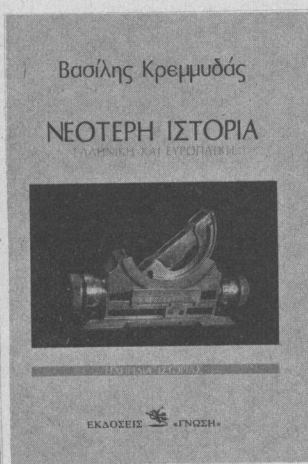
Άλεξ. Γαλάνης.
29.3.81.

τά βιβλία τῆς «γνώσης»

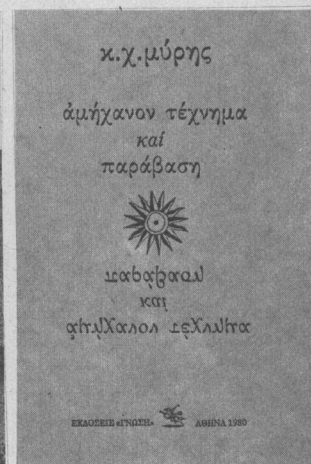
ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ
ΧΡΩΜΟΤΡΑΥΜΑΤΑ

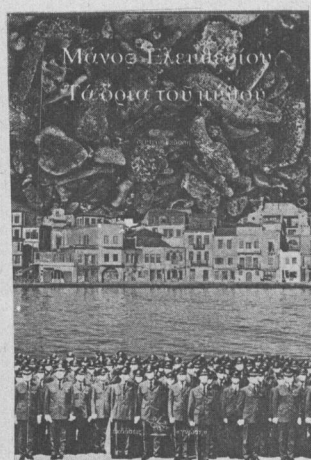
ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΡΕΜΜΥΔΑΣ
ΝΕΟΤΕΡΗ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ καί ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ

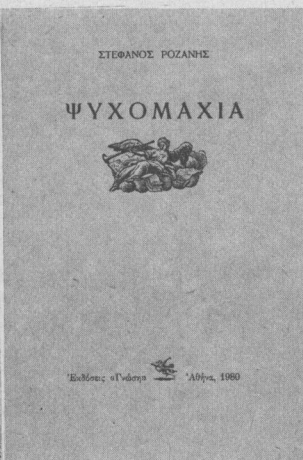
Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ
ΜΙΛΤΟΣ ΣΑΧΤΟΥΡΗΣ
Άνθρωποι-Χρώματα-Ζώα-Μηχανές

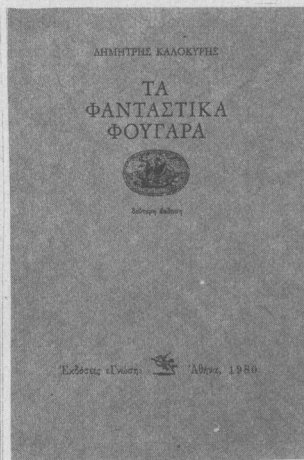
Κ. Χ. ΜΥΡΗΣ
ΑΜΗΧΑΝΟΝ ΤΕΧΝΗΜΑ

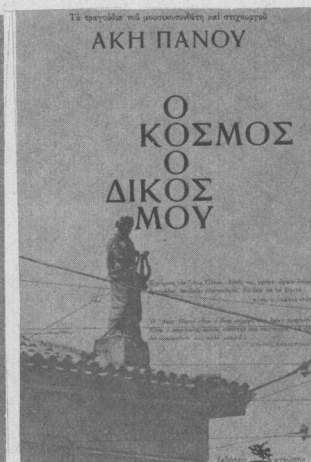
ΜΑΝΟΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ
ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΥΘΟΥ

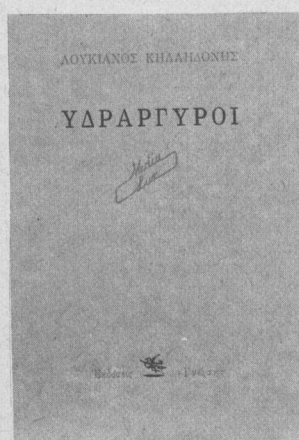
ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΡΟΖΑΝΗΣ
ΨΥΧΟΜΑΧΙΑ

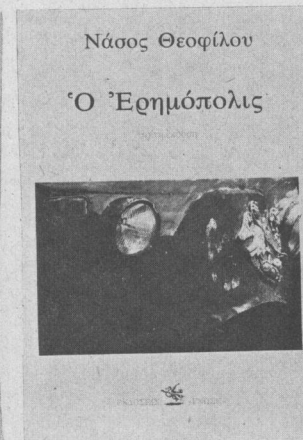
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ
ΤΑ ΦΑΝΤΑΣΤΙΚΑ ΦΟΥΓΑΡΑ

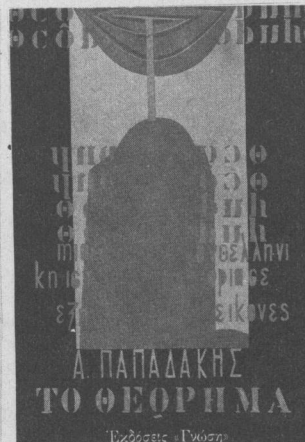
ΑΚΗΣ ΠΑΝΟΥ
Ο ΚΟΣΜΟΣ Ο ΔΙΚΟΣ ΜΟΥ

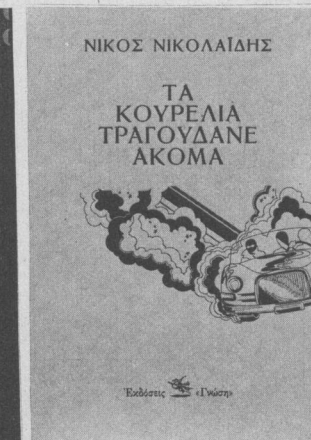
ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ ΚΗΛΑΗΔΟΝΗΣ
ΥΔΡΑΡΓΥΡΟΙ

ΝΑΣΟΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ
Ο ΕΡΗΜΟΠΟΛΙΣ

ΑΝΤΡΕΑΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ
ΤΟ ΘΕΩΡΗΜΑ

ΝΙΚΟΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ
ΤΑ ΚΟΥΡΕΛΙΑ ΤΡΑΓΟΥΔΑΝΕ ΑΚΟΜΑ

εκδόσεις «γνώση»

ΓΡΗΓ. ΑΥΞΕΝΤΙΟΥ 26 - ΙΛΙΣΙΑ. ΤΗΛ. 7794879

Φυσικές 'Επιστήμες καί ιδεολογία*

του 'Αριστεΐδη Μπαλτᾶ

* Διάλεξη πού πραγματοποιήθηκε στις 11.2.81 στο πλαίσιο των «Θεμελιών των επιστημών, με οργανωτή τό φυσικό τμήμα Πανεπιστημίου 'Αθηνών.

Εισαγωγή

Ο τίτλος τῆς σημερινῆς ὁμιλίας είναι Φυσικές 'Επιστήμες καί 'Ιδεολογία. Θά ξεκινήσω τά ὅσα θέλω νά πῶ σχολιάζοντας πρῶτα αὐτό τόν τίτλο. 'Η σύζευξη μ' ἕνα «καί» καί τῶν δύο ὄρων του – Φυσικές 'Επιστήμες καί 'Ιδεολογία – προϋποθέτει μιά τοποθέτηση καί ὑποδηλώνει τήν ὑπαρξη ἑνός προβλήματος πού καλούμαστε νά διερευνήσουμε.

Ποιά είναι ἡ τοποθέτηση καί ποιά είναι τό πρὸς διερεύνηση πρόβλημα;

'Η ιδεολογία είναι μιά ἔννοια πού ἀναφέρεται στούς κοινωνικούς σχηματισμούς καί στήν κίνησή τους. 'Εντοπίζει ἕνα διακριτό ἐπίπεδο, μιά βαθμίδα τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ (οἱ ἄλλες είναι ἡ οικονομική καί ἡ πολιτική), τῆ βαθμίδα πού ἀφορᾶ τίς ἰδέες μέ τίς ὁποῖες ἡ κοινωνία ἀντιλαμβάνεται τήν ὑπαρξη καί τήν κίνησή της. (Θά ἐπανέλθουμε ἀναλυτικότερα παρακάτω). 'Από τήν ἄλλη μεριά ὅταν λέμε «φυσικές ἐπιστήμες» ἔννοοῦμε τήν παραγωγή, τήν ἀνάπτυξη, τήν ἐπαλήθευση, τήν κριτική κάποιων γνώσεων σχετικῶν μέ ὀρισμένους τομείς τῆς πραγματικότητας. Τώρα, γιά νά νομιμοποιούμαστε νά συζεύξουμε μ' ἕνα «καί» αὐτά τά δύο, ἐκ πρώτης ὄψεως τόσο διαφορετικά, πράγματα, προϋποτίθεται ὅτι θεωροῦμε ὅτι αὐτά συνάπτονται, ὅτι ἔχουν μιά σχέση ὁμοιογένειας, κάτι κοινό. Καί αὐτό τό κοινό, ἡ τοποθέτηση πού νομιμοποιεῖ τόν τίτλο τῆς σημερινῆς ὁμιλίας δέν είναι παρά ἡ θέση ὅτι οἱ φυσικές ἐπιστήμες, ἡ ἀσκηση τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν συνιστᾶ μιά εἰδικῶν τύπου *κοινωνική πρακτική*: 'Η παραγωγή καί ἡ ἀνάπτυξη τῶν γνώσεων είναι ἐνταγμένη μέσα στήν κοινωνία, κινεῖται στό πλαίσιο της, καί ἐπομένως ὑπακοῦει στούς γενικούς νόμους πού διέπουν τήν κοινωνική κίνηση. 'Ετσι τό θέμα πού ὀρίζει ὁ σημερινός τίτλος – ἡ σχέση ιδεολογίας καί φυσικῶν ἐπιστημῶν – είναι ἕνα κατ' ἀρχήν νόμιμο θέμα. 'Αφορᾶ τό γενικότερο πρόβλημα τῆς σχέσης τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μέ τήν κοινωνία καί τό κοινωνικό γίνεσθαι, τόν τρόπο ἀρθρωσῆς τους μέ τήν κοινωνία μέσα στήν ὁποία αὐτές ὑπάρχουν καί ἐξελίσσονται.

Ὅμως τό πρόβλημα αὐτῆς τῆς σχέσης είναι, στή γενικότητά του, πολύ μεγάλο καί πολύ σύνθετο. Οἱ φυσικές ἐπιστήμες διαπλέκονται σήμερα μέ ὅλα τά ἐπίπεδα τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ: ἀπό τίς οικονομικές προϋποθέσεις γιά τήν ἀνάπτυξή τους καί τό ρόλο τῶν ἐφαρμογῶν τους μέσα στίς διαδικασίες τῆς ὕλικῆς παραγωγῆς μέχρι τήν κρατική πολιτική γιά τήν ἐπιστήμη καί τήν ἔρευνα, τή στάση τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν δυνάμεων ἀπέναντί τους, τή στενή ἀλληλεξάρτηση παραγωγῆς – τεχνολογίας – ἐπιστήμης ἡ τούς τρόπους μέ τούς ὁποῖους οἱ ἄνθρωποι, ἀνάλογα μέ τή θέση τους, ἀντιλαμβάνονται τίς φυσικές ἐπιστήμες, τό ρόλο, τή σημασία, τίς ἔννοιες ἡ τά ἀποτελέσματά τους.

Έπειδή λοιπόν τό πρόβλημα τής σχέσης τών φυσικών έπιστημών μέ τήν κοινωνία και τό κοινωνικό γίνεσθαι είναι πολύ μεγάλο και πολύ σύνθετο, σέ μιάν όμιλία σάν αυτή είμαστε ύποχρεωμένοι νά θέσουμε κάποιους περιορισμούς. Έτσι θά περιοριστούμε στή σχέση τών φυσικών έπιστημών μ' ένα μόνο διακριτό επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού - αυτό τής ιδεολογίας. Όμως και πάλι τό θέμα είναι τεράστιο. Γι αυτό σήμερα δέν θά ασχοληθούμε καθόλου π.χ. μέ τούς τρόπους πού εϊσπράττονται οι φυσικές έπιστήμες από τήν κοινωνία, μέ τίς διαδικασίες πού λειτουργούν ή αναπαράγονται οι αντίληψεις πού τίς άφορούν ή μέ τόν τρόπο πού γίνεται ή έκμετάλλευση ή άκόμα και ή θεοποίηση τής όποιας άποτελεσματικότητας τους για νά δομηθεί, μέ διάφορα πολιτικά ένδύματα, ή τεχνοκρατική ιδεολογία. Σήμερα θά σταθούμε σέ μιά και μόνη διάσταση τής σχέσης ιδεολογίας και φυσικών έπιστημών, μιά διάσταση πού έχει συζητηθεί πολύ λιγότερο από άλλες: Ποιοί είναι οι άρμολί πού άρθρώνουν τόν έπιστημονικό λόγο μέ τόν λόγο πού δέν είναι έπιστημονικός, πού δέν είναι θεωρητικά συγκροτημένος (δηλαδή δέν είναι ούτε φιλοσοφικός) άλλ' είναι, κατά κάποιο τρόπο, «άμεσα» κοινωνικός, είναι ιδεολογικός; Ποιοί είναι οι τρόποι, ποιά είναι τά μέσα, ποιά είναι ή διαδικασία μέ τήν όποία ή κοινωνία και οι αντίθεσεις πού τήν κινούν ένυπάρχει, μέ τή διαμεσολάθηση ιδεών και αντίληψεων μέσα στά έννοιολογικά συστήματα πού συγκροτούν τίς φυσικές έπιστήμες; Πώς συμβαίνει αυτό, άν συμβαίνει, όταν αυτά τά έννοιολογικά συστήματα είναι άφηρημένα, ιδιαίτερα άπομακρυσμένα από τήν καθημερινή ζωή; Μπορούμε νά διατυπώσουμε κάποιες σκέψεις για τούς «νόμους κίνησης» μιάς έπιστήμης και τούς τρόπους μέ τούς όποιους αυτοί οι «νόμοι κίνησης» άρθρώνονται μέ τούς νόμους κίνησης τής κοινωνίας γενικά;

Οι δύο άπαντήσεις

Τό πρόβλημα αυτό, τό πρόβλημα, δηλαδή, τής σχέσης άνάμεσα στά έννοιολογικά συστήματα πού συγκροτούν τίς φυσικές έπιστήμες και τίς ιδέες και αντίληψεις πού συγκροτούν τό ιδεολογικό επίπεδο του κοινωνικού σχηματισμού έχει μέχρι σήμερα βρει, σέ πολύ γενικές γραμμές και πολύ σχηματικά, δύο άπαντήσεις.

Η πρώτη ξεκινάει από μιά συγκεκριμένη αντίληψη για τήν ιδεολογία. Τό ιδεολογικό επίπεδο είναι τό πεδίο μιάς άπόλυτα καθαρής και άσυμφιλίωτης σύγκρουσης. Άστική ιδεολογία από τή μιά μεριά, προλεταριακή ιδεολογία από τήν άλλη. Κάθε σύστημα ιδεών, κάθε ιδέα είναι άμεσα ταξικά προσδιορισμένη και, από τήν ίδια τή φύση, τίθεται άναγκαστικά από τή μιά ή από τήν άλλη μεριά του συνόρου πού όρίζει αυτή ή σύγκρουση. Έτσι και κάθε έπιστήμη, κάθε έπιστημονική περιοχή, ως σύστημα ιδεών, παίρνει θέση σ' αυτή τή σύγκρουση, βρίσκεται από τήν μιά ή τήν άλλη μεριά του χάσματος, είναι άστική - δηλαδή αντιδραστική, σκοταδιιστική, τελικά ψευδής ή είναι προλεταριακή - δηλαδή προοδευτική, ζωογόνα, δυναμική και τελικά άληθινή. Τό γνωστότερο όνομα πού είναι συνδεδεμένο μέ αυτή τήν αντίληψη είναι αυτό του Lyssenko και τό προνομιακό πεδίο όπου αναπτύχθηκε ήταν τής Βιολογίας. Όμως και ή Θεωρία τής Σχετικότητας και ή Κβαντική Μηχανική δέν έμειναν άπρόσβλητες: Κάποια στιγμή κατηγορήθηκαν κι αυτές ως άστικές.

Σύμφωνα μέ αυτή τήν αντίληψη ή σχέση φυσικών έπιστημών και ιδεολογίας είναι μιά άπλή σχέση ύποσυνόλου προς σύνολο. Οι φυσικές έπιστήμες ύπάγονται, έμπεριέχονται μέσα στην ιδεολογία, ή βασική ταξική διαίρεση πού διαχωρίζει πέρα ως πέρα τήν ιδεολογία διανέμει και τίς φυσικές έπιστήμες από τήν μιά ή τήν άλλη μεριά του άπαραθιάστου συνόρου, τίς χαρακτηρίζει άνεξίτηλα μέ τήν άστική ή τήν προλεταριακή σφραγίδα: τήν «έπιστημονικότητα» όρίζει τελικά ένα πολιτικό κριτήριο.

Άς μή βιαστούμε νά καγχάσουμε μέ αυτή τήν αντί-

ληψη. Όσο κι άν άποδειχθηκε ποικιλότροπα βάρβαρη, όσο κι άν και οι άνθρωποι και οι φυσικές έπιστήμες τήν πλήρωσαν άκριβά, όσο κι άν σήμερα άκόμη κι αυτοί πού κάποτε τήν συμμερίζονταν επιδιώκουν - είτε άνοιχτά και έντιμα είτε σιωπηρά και ένοχα - νά τήν ξεχάσουν ή νά τήν ξερκίσουν, ή αντίληψη αυτή θέτει ένα πραγματικό πρόβλημα: ότι τά έννοιολογικά συστήματα πού συγκροτούν τίς φυσικές έπιστήμες είναι, σέ τελευταία άνάλυση, κοινωνική παραγωγή. Και μέ αυτή τους τήν ιδιότητα, μέσα από πολύπλοκες διαμεσολάσεις και πολλούς ένδιάμεσους κρίκους αυτά δέν μπορούν παρά νά όρθώνονται και νά συναρτάνται μέ τήν κοινωνία και τό κοινωνικό γίνεσθαι.

Η δεύτερη άπάντηση στό έρώτημα και ή όποία αναπτύχθηκε μέχρι κάποιο βαθμό και ως έμμεση κριτική στην προηγούμενη αντίληψη, βλέπει τή σχέση άνάμεσα στις φυσικές έπιστήμες και τήν ιδεολογία ως μιά σχέση άμοιβαίου άποκλεισμού και ριζικής αντίθεσης. Η ιδεολογία είναι τό άρνητικό άν ή Έπιστήμη είναι τό θετικό. Η σχέση ιδεολογίας-έπιστημών είναι στην ούσία ή σχέση του λάθους μέ τό άληθινό, τής ψευδούς συνείδησης μέ τή γνήσια. Η έπιστήμη προχωρεί γραμμικά, προοδεύει διαρκώς κατανικώντας τήν πλάνη - τήν ιδεολογία - και κατακτώντας όλο και περισσότερο τήν Άλήθεια. Οι φυσικές έπιστήμες είναι συνώνυμα μέ τό άντικειμενικό, πού άπολυτοποιείται και άνάγεται σέ κάτι, σέ τελευταία άνάλυση, ύπερκοινωνικό και άρα κοινωνικά ούδέτερο. Αν οι φυσικές έπιστήμες συνάπτουν κάπου σχέσεις μέ τήν κοινωνία αυτό γίνεται μόνο μέσω τών εφάρμογών τους. Η σχέση φυσικών έπιστημών και ιδεολογίας ούσιαστικά δέν ύπάρχει.

Για μιά τρίτη άπάντηση

Δέν θά προσπαθήσω νά άνασκευάσω εδώ λεπτομερειακά αυτές τίς δύο αντίληψεις. Θά προσπαθήσω μόνο νά διατυπώσω μερικές πρώτες σκέψεις για μιά τρίτη έκδοχή άπάντησης στό έρώτημα πού θέλει νά θέσει ή σημερινή όμιλία. Πρώτα θά προσπαθήσω νά κάνω λίγο πλιό συγκεκριμένα τά όσα έννοώ μέ τόν όρο ιδεολογία και ιδεολογικό επίπεδο. Κατόπιν θά περιοριστώ σέ μιάν μόνο έπιστήμη, τή Φυσική, και θά άποπειραθώ νά κάνω εκεί μερικά πρώτα βήματα για τή διερεύνηση του θέματος. Μέ αυτό τό στόχο, θά άπομονώσω κάποιες ειδικές στιγμές από τήν εξέλιξη τής πού προσφέρονται περισσότερο για τήν άνάλυση τής σχέσης τής μέ τήν ιδεολογία.

Σχετικά μέ τήν ιδεολογία

Χρησιμοποιώντας τόν όρο ιδεολογία έννοώ βασικά αυτό πού ό Λουί Άλτουσέρ όνομάζει *πρακτική ιδεολογία*. Πρόκειται για σχηματισμούς από έννοιες, άναπαραστάσεις, εικόνες, δοξασίες μέ βάση τίς όποιες οι άνθρωποι άντιλαμβάνονται τήν πραγματικότητα και τά άντικείμενά τής, τίς σχέσεις τους μέ αυτά τά άντικείμενα και τίς σχέσεις μεταξύ τους. Οι έννοιες και άναπαραστάσεις αυτές λειτουργούν πρακτικά, δηλαδή επενδύονται στην συμπεριφορά, τή διαγωγή ή τή στάση τών ανθρώπων μέσα στην καθημερινή τους ζωή. Άκόμη αυτές οι έννοιες, εικόνες και άναπαραστάσεις άρθρώνονται μέ τίς «θεωρητικές ιδεολογίες» (π.χ. ένα σύστημα ήθικης, μιά συγκροτημένη θρησκεία) πού ένυπάρχουν μέ άντιφατικό τρόπο μέσα στον κοινωνικό σχηματισμό όπως και μέ τά φιλοσοφικά ρεύματα ή συστήματα πού άντιπαρτίθενται ή τίς δικαιώνουν. Οι σχηματισμοί αυτοί, καθώς είναι ζυμωμένοι μέ τήν καθημερινή ζωή και τή στάση τών ανθρώπων άπέναντι στα πράγματα, συγκροτούν κάποιες κοινές αντίληψεις, έναν κοινό νού πού δικτυώνεται πάνω σέ όρισμένες «προφανείς» παραδοχές. Έτσι δημιουργ-

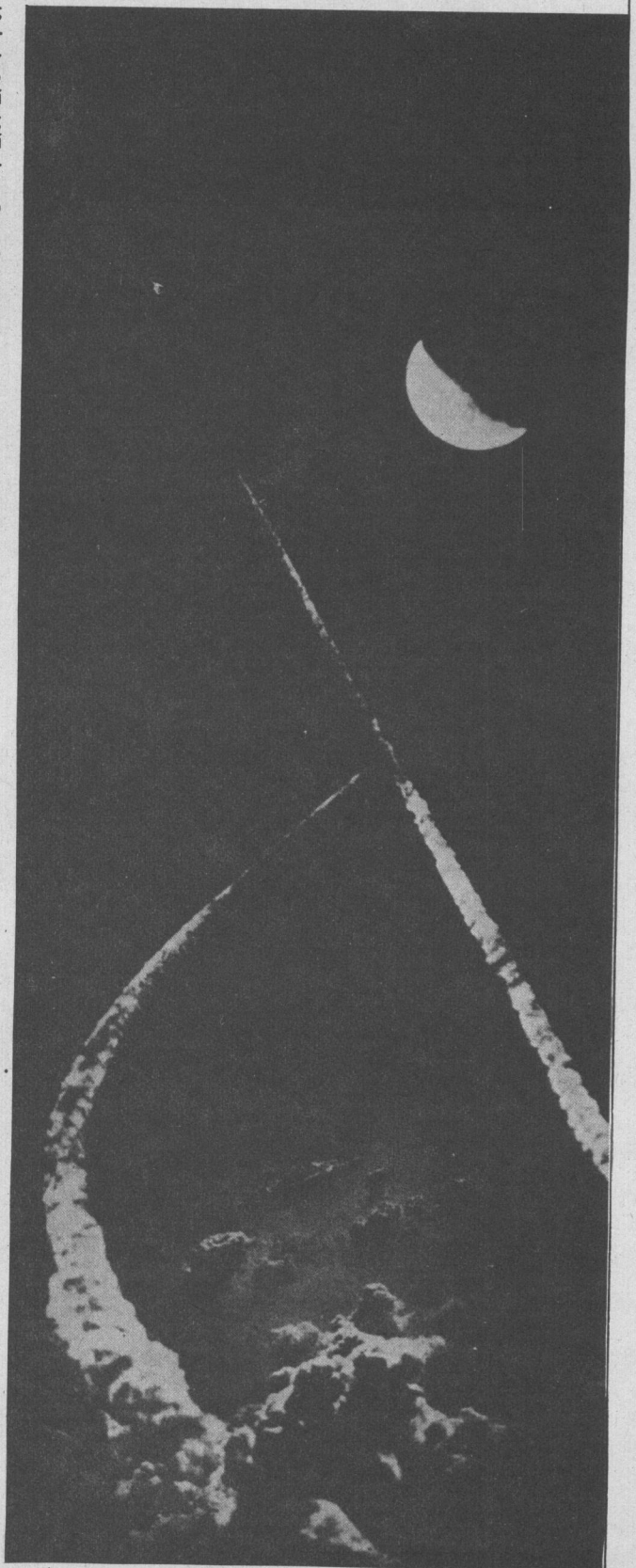
γούνται τυφλά σημεία, περιοχές αύστηρά αδιαφανείς που κάτω από τό βάρος τής προφάνειας, του «δεδομένου», είναι αδύνατο νά τεθούν υπό έρώτηση, νά έπερωτηθούν. Ύφαινεταί μέ αυτό τόν τρόπο ένα πλέγμα από «προκαταλήψεις», από ταυτολογικές διαπιστώσεις και διατυπώσεις τό όποιο, καθώς έπικυρώνεται διαρκώς μέσα από τήν επανάληψη τών ιδίων χειρονομιών και στάσεων, διαμορφώνει μέ άνελαστικό τρόπο τούς συσχετισμούς ανάμεσα σ' αυτό που ή ιδεολογία «βλέπει» και αυτό που τής είναι άόρατο, ανάμεσα σ' αυτό που «νοεί» και αυτό που τής είναι κυριολεκτικά ά-διανόητο. Είναι αυτό τό πλέγμα που δομεί συνολικά τό ιδεολογικό επίπεδο, που προσδιορίζει τά όρια τής κοινωνικής του δραστηκότητας και ρυθμίζει τή συμπεριφορά και τή διαγωγή τών ανθρώπων άπέναντι στη ζωή τους και τά προβλήματά της.

Ένα παράδειγμα

Ένα πρώτο παράδειγμα γιά νά γίνουν καλύτερα κατανοητά τά όσα άφορούν τήν έννοια τής πρακτικής ιδεολογίας είναι τό φαινόμενο που συνήθως όνομάζουμε «διάλογο κουφών». Λίγο-πολύ όλοι έχουμε παραστεί σέ «συζητήσεις» όπου δύο άνθρωποι διαπληκτίζονται γιά κάποιο ζήτημα, καταναλώνουν ένδεχόμενα άρκετό πάθος, αλλά δέν κατορθώνουν νά συνεννοηθούν. Ό λόγος του ενός φαίνεται σά νά μήν μπορεί νά εισχωρήσει στό λόγο του άλλου, νά άρθρωθεί μαζί του ώστε νά προκύψει διά-λογος, συν-ζήτηση τών χαρακτηριστικών του άντικειμένου τής διαμάχης. Τό φαινόμενο αυτό εικονογραφεί πολύ καθαρά τόν έγκλωβισμό του κάθε συνομιλητή στην πρακτική ιδεολογία «του», δηλαδή τή δέσμευσή του από τό ιδιάζον σ' αυτόν πεδίο όρατου-άοράτου, νοητού-άδιανοήτου τό όποιο και προσδιορίζει τήν άντίληψή του γιά τό άντικείμενο τής συζήτησης. Κατά τό «διάλογο κουφών», κάθε συνομιλητής άπλώς άναπαράγει μέ όσα λέει τήν «δική του» πρακτική ιδεολογία, έπιβεβαιώνει τήν ένταξή του, τήν ειδική «θέση» του μέσα στό σύνολο πλέγμα που δομεί τό ιδεολογικό επίπεδο και κατά συνέπεια άδυνατεί κυριολεκτικά νά «άκούσει» τά όσα ό άλλος λέει ή διατείνεται. Άναγκαία συνθήκη γιά νά προέλθει υπέρβαση του «διαλόγου κουφών» είναι μιά ειδικού τύπου «άνισότητα» ανάμεσα στους συνομιλητές: Πρέπει ή ιδεολογική θέση του ενός, δηλαδή ό τρόπος μέ τόν όποιο έντάσσεται στό συνολικό ιδεολογικό πλέγμα, νά είναι τέτοια ώστε αυτός νά μπορεί νά συλλάβει ένιαία τό λόγο του άλλου, νά διακρίνει τήν έσωτερική λογική του, νά έντοπίσει τά τυφλά σημεία της και νά μεταφέρει εκεί τή συζήτηση. Μιά τέτοια θέση υπεροχής ένδέχεται νά έπιτρέψει στον ένα ν' άναπαράγει όλόκληρη τήν έπιχειρηματολογία του συνομιλητή του και, μέσα από τήν κατάδειξη τών συνεπειών της, νά τόν οδηγήσει στην έπίσημανση τών ά-νόητων παραδοχών, τών τυφλών σημείων της. Η άποκάλυψη τών τυφλών παραδοχών ή «δεδομένων» γίνεται άντίληπτή ύποκειμενικά από εκείνη τή ξαφνική έκλαμψη, εκείνο τό «τσάκ» που άπότομα και άναπάντεχα χύνει νέο φώς, άναδεικνύει νέες σχέσεις και φωτίζει διαφορετικά ένα όλόκληρο πεδίο σκέψης.

Ένα δεύτερο παράδειγμα

Ένα άλλο παράδειγμα πίο συναφές μέ τό θέμα τής σημερινής όμιλίας, είναι ή στάση που κράτησαν οι μαθηματικοί, από τήν αρχαιότητα μέχρι τόν Gauss, τόν Bolyai, τόν Lobatchewsky και τόν Riemann άπέναντι στό Εύκλειδειο αίτημα γιά τίς παραλλήλους. Η έπικρατούσα άντίληψη γιά τό καθεστώς τών αξιωμάτων τής Γεωμετρίας, δηλαδή ή αντίστοιχη πρακτική ιδεολογία όπως είχε παγιωθεί επί τούς αιώνες, έγκλώβιζε τούς μαθηματικούς στις καταδικασμένες, όπως άποδείχτηκε εκ τών υστέ-

ρων, απόπειρες ν' αποδειχτεί τό αίτημα και κυριολεκτικά τους απαγόρευε ακόμη και νά θέσουν τό έρώτημα τού άν είναι δυνατό νά υπάρξουν λογικά συνεπείς μή Εύκλείδειες γεωμετρίες. Η διατύπωση τέτοιων γεωμετριών άποσυνέδεσε τή Γεωμετρία από τις έτυμολογικές καταβολές της και τή φυσική πραγματικότητα, φώτισε μέ έντελώς καινούριο τρόπο τό έννοιολογικό καθεστώς τών άξιωματικών συστημάτων και άποτέλεσε γιά τά Μαθηματικά ένγένει μιά ιδιαίτερη σημαντική επανάσταση. Καί τώρα, θά έρθω νά έξετάσω, όπως προηγουμένως είπα, δύο προνομιακές στιγμές από τήν Ιστορία τής Φυσικής πού καθιστούν πίο άνάγλυφες τις σχέσεις της μέ τήν ιδεολογία.

Στιγμή πρώτη: ή γέννηση τής Φυσικής

Λέγοντας «στιγμή γέννησης τής Φυσικής» έννοώ, σέ πολύ γενικές γραμμές, τήν περίοδο πού όροθετούν τά όνόματα τού Γαλιλαίου και τού Νεύτωνα. Γιά νά γίνουν εύκολότερα κατανοητά τά όσα θά πώ, είναι καλό νά διατηρήσουμε σταθερά στή σκέψη μας τή συγκεκριμένη άναφορά σέ αυτή τήν περίοδο και αυτά τά όνόματα.

Ίσχυρίζομαι τώρα τό έξής: Μπορούμε νά κατανοήσουμε τις σχέσεις ιδεολογίας και Φυσικής κατά τή «στιγμή» τής γέννησής της άν θεωρήσουμε ότι ή διαδικασία μέ τήν όποία γεννιέται τό έννοιολογικό σύστημα πού τήν συγκροτεί είναι μιά διαδικασία όπου δημιουργείται μιά ρωγή και διανοίγεται ένας ενεργός δρόμος είδικού τύπου μέσα στην ιδεολογία.

Μέ όσα ακολουθούν θά προσπαθήσω νά στηρίξω αυτόν τόν Ίσχυρισμό.

Πρώτα, ποιές είναι οι προϋποθέσεις, οι συνθήκες, οι όροι γιά τή δημιουργία μιάς ρωγής μέσα στην ιδεολογία; Έδώ δέν θά σταθώ. Άπλά θά πώ ότι γιά νά υπάρξει ή ρωγή προϋποτίθεται μιά σύνθετη διαδικασία συσώρευσης. Πρακτικά προβλήματα πού ζητούν λύση, τεχνικά έπιτεύγματα και καινοτομίες, νέες έμπειρικές προσεγγίσεις, άλλανές στην ύλική παραγωγή και τή ζωή τών ανθρώπων πού επιβάλλουν νέες αντιμετώπισεις, έντάσεις και ρήγματα στις πρακτικές ιδεολογίες, άνασκευές πού συνεπιφέρονται στίς θεωρητικές, φιλοσοφικές συγκρούσεις σιγά-σιγά συσσωρεύονται, άλληλοδιαπλέκονται και τελικά διαμορφώνουν ένα σημείο κρίσιμης συγκέντρωσης όπου οι έπιμέρους τάσεις συμπυκνώνονται και καταλύουν τήν εμφάνιση τής ρωγής. Σέ ό,τι άφορά τή γέννηση τής Φυσικής, ή όλη αυτή πορεία σπονδυλωνόταν από τά φαινόμενα πού θά αναλάβανε νά έξετάσει άργότερα ή Μηχανική και άναδείκνυε τις έννοιες πού θά συγκροτούσαν τό θεωρητικό της σύστημα.

Τί έννοώ, τώρα, πίο συγκεκριμένα μέ τό «δημιουργείται μιά ρωγή»;

Μέσα από τήν πορεία πού όδηγει σ' αυτή, υιοθετούνται από τις πρακτικές και θεωρητικές ιδεολογίες (και μετασχηματίζονται άνάλογα) κάποια έννοιες οι όποίες συγκροτούνται σέ έννοιολογικό σύστημα, δηλαδή συσχετίζονται μέ ρητά έκφρασμένες, ρυθμισμένες, ιεραρχημένες σχέσεις: σχηματίζεται ένα πλέγμα έννοιών, μιά δομή. Οι έννοιες τού συστήματος (όχι κατ' ανάγκην όλες, αλλά οι κρίσιμες) είναι άγκυρωμένες μέσα στην ιδεολογία άπ' όπου προσλαμβάνουν τή μιά διάσταση τής σημασίας τους. Ό χρόνος ή ή ταχύτητα, π.χ., γιά τά όποια μιλάει ή Θεωρητική Μηχανική είναι και ό χρόνος ή ή ταχύτητα πού χρησιμοποιούσαν οι άνθρωποι στους συλλογισμούς και τήν πρακτική τους πριν ό Γαλιλαίος ή ό Νεύτωνας διατυπώσουν τή θεωρία τους. Η άλλη διάσταση τής σημασίας τών έννοιών τού συστήματος άπορρέει από τή συγκεκριμένη θέση τής κάθε έννοιας μέσα στό σύστημα (π.χ. από τό γεγονός ότι ή ταχύτητα έκφράζεται ως ρυθμός μεταβολής - μαθηματικά διατυπώσιμος - τού διαστήματος ως προς τόν χρόνο). Η συγκρότηση τού έννοιολογικού συστήματος είναι λοιπόν συνώνυμη μέ τή

σύσταση μιάς έγγενούς έντασης άνάμεσα στόν «ιδεολογικό» και τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών πού τό συναπαρτίζουν. Σ' αυτή τήν ένταση θά επανέλθω.

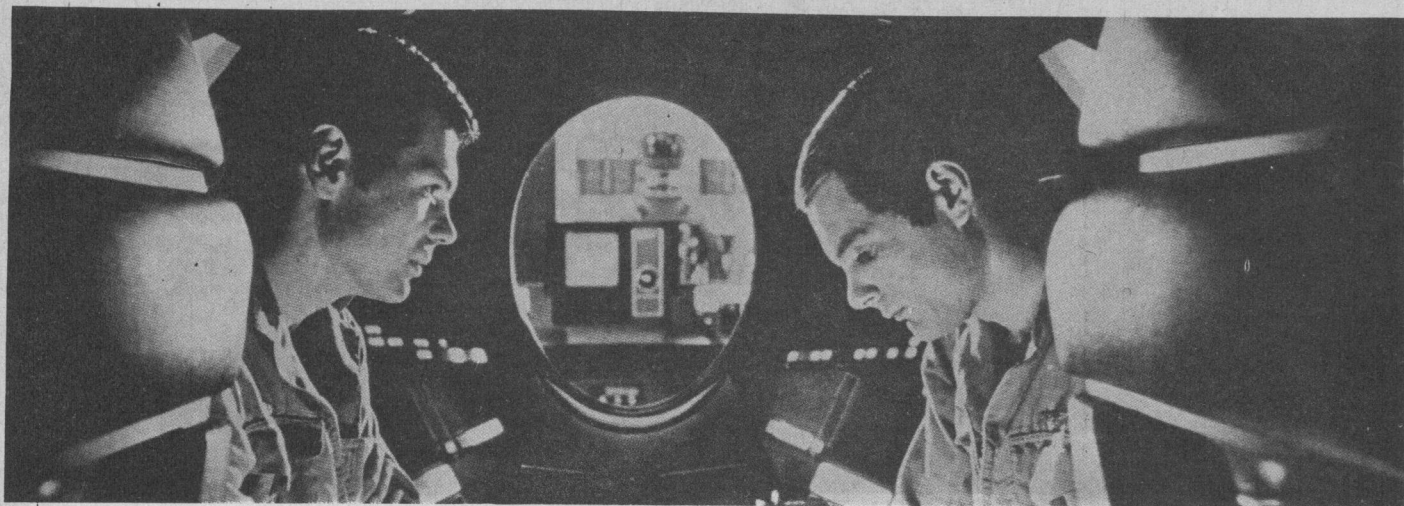
Τί καθιστά, τώρα, αυτό τό σύστημα έννοιών έπιστημονικό και όχι, ως πούμε, φιλοσοφικό; Μπορούμε νά διακρίνουμε πέντε είδοποιά χαρακτηριστικά.

1. Από τό άπειρο πλήθος φαινομένων, τό έννοιολογικό σύστημα πού όρίζει ή ρωγή «επιλέγει» ένα συγκεκριμένο σύνολο τό όποιο άποσπά από τή δικαιοδοσία τής ιδεολογίας και τό άυτονομεί. Δημιουργεί δηλαδή τό έπιστημονικό άντικείμενο. Καί είναι τό ίδιο τό έννοιολογικό σύστημα πού περιγράφει, περι-ορίζει τό τμήμα τής πραγματικότητας πού θά άποκοπεί από τή δικαιοδοσία τής ιδεολογίας και θά περιέλθει στή δική του άυτόνομη διαπραγμάτευση. Τό έννοιολογικό σύστημα μπορεί νά μιλήσει, νά έξουσιάσει τό δικό του έπιστημονικό άντικείμενο και μόνο αυτό. Έτσι δημιουργούνται «περιέργες» (γιά τά μάτια τής ιδεολογίας) συσχετίσεις και «περιέργοι» διαχωρισμοί. Π.χ., πριν από τήν πώση τού μήλου στό κεφάλι τού Νεύτωνα, τίποτε δέν προέλεγε ότι αυτή ή πώση θά μπορούσε νά συνδεθεί μέ τήν κίνηση τής γής γύρω από τόν ήλιο. Όπως αντίστροφα, τίποτε δέν προέλεγε π.χ. ότι μιά φυσική θεωρία γιά τό φάος δέν θά είχε άμεσα τίποτε νά κάνει μέ τό ρόλο του στην άναπτυξη τών φυτών.

2. Τό έννοιολογικό σύστημα πού όρίζει ή ρωγή «έξηγει» τόν τομέα τής πραγματικότητας, τό σύνολο φαινομένων πού τό ίδιο άποτέμνει και άυτονομεί από τήν ιδεολογία: Η «ιδεολογική» σημασία τών έννοιών τού συστήματος συσχετίζεται, αντιπαραβάλλεται, αντιδιαστέλλεται μέ τό «συστηματικό» χαρακτήρα, τή θέση τής ίδιας έννοιας μέσα στό σύστημα: ή «ιδεολογική» έννοια έξηγείται μέσα από τις ρητές, ρυθμισμένες σχέσεις πού ή ίδια, μετασχηματισμένη από τό σύστημα, διαπλέκει μέ τις άλλες έννοιές του και, μέσω αυτών, μέ τις αντίστοιχές τους «ιδεολογικές» έννοιες. Ό,τι, μέσα στην καθημερινή πρακτική τών ανθρώπων, αντίστοιχούσε τήν έποχή πού έξετάζουμε, στίς έννοιες τής δύναμης, τής ταχύτητας, τής όρμης «έξηγείται» μέσα από τις σχέσεις πού αυτές, όπως έννοηματοώνονται από τό σύστημα, διαπλέκουν μεταξύ τους κατά τή διατύπωση τής Κλασικής Μηχανικής. Μέσα από αυτή τή διαδικασία παράγεται μιά νέα αντίληψη - έπιστημονική - γιά τις «ιδεολογικές» έννοιες και τις σχέσεις τους ή όποια, άφού διαμορφωθεί, «προστίθεται» στην πραγματικότητα και άποκτά πρακτική δραστητικότητα.

3. Η ένταση άνάμεσα στόν «ιδεολογικό» και τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών τού συστήματος πού άναφέραμε προηγουμένως είναι συνώνυμη μέ τή δυνατότητα (άλλά και τήν άπαίτηση) νά άποκατασταθούν σχέσεις άμοιβαίου έλέγχου άνάμεσα σ' αυτές τις δύο διαστάσεις, δηλαδή τή δυνατότητα και τήν άπαίτηση νά έγκριθρωθεί μιά πειραματική διαδικασία. Τήν έποχή πού έξετάζουμε, ή ιδεολογική σημασία π.χ. τής έννοιας «χρόνος» ήταν ένσωματωμένη στίς συσκευές πού χρησιμοποιούνταν ως ρολόγια ενώ ή ιδεολογική έννοια π.χ. τής μάζας ή τής αδράνειας ένειχε τήν αντίληψη ότι τά «βαρύτερα» σώματα κινούνται δυσκολότερα άπ' ό,τι τά «ελαφρότερα». Τό γεγονός αυτό επέτρεπε (άλλά και επέβαλλε) τή διάνοιξη ενός «διαλόγου» άνάμεσα στό «συστηματικό» και τόν «ιδεολογικό» χαρακτήρα τών έννοιών τού συστήματος, δηλαδή τό σύστημα διέθετε έγγενώς τά μέσα γιά νά θέτει έρωτήματα στην τομέα τής πραγματικότητας πού τό ίδιο άυτονομούσε. Η έννοια τής έξήγησης πού σκιαγράφησα παραπάνω είναι άναπόσπαστα συνδεδεμένη μέ τή συνεχή άσκηση αυτού τού πειραματικού έλέγχου.

4. Η διαδικασία άμοιβαίου έλέγχου άνάμεσα στόν «ιδεολογικό» και τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών

«201, 'Οδύσσεια του Διαστήματος» του Σ. Κιούμπρικ

του συστήματος, δηλαδή η πειραματική διαδικασία, είναι μία ένεργητική διαδικασία (πράγμα που αιτιολογεί, κατ'άρχην, τή μεταφορά του «ένεργου δρόμου», απ' όπου ξεκινήσαμε) τής οποίας τό αποτέλεσμα δέν είναι από τά πρίν δεδομένο. 'Η απάντηση στό αντίστοιχο ερώτημα μπορεί νά είναι καί κατάφαση καί άρνηση. Όμως ή άρνητική απάντηση σ' ένα ερώτημα, ή άπόρριψη μιάς υπόθεσης δέν καταργεί τό έννοιολογικό σύστημα. Τό σύστημα είναι έπιστημονικό όταν, έπιπροσθέτως – δηλαδή έκτός από τό ότι αυτό άυτονομεί από τή δικαιοδοσία τής ιδεολογίας έναν τομέα τής πραγματικότητας, τόν όποιο έξηγει μέσα από τή ένταση ανάμεσα στόν «ιδεολογικό» καί τόν «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών πού τό συγκροτούν, ένταση συνώνυμη, όπως είπαμε, μέ τήν άποκατάσταση μιάς πειραματικής διαδικασίας – ή πειραματική διάψευση μιάς υπόθεσης είναι ένσωματώσιμη στό σύστημα, τό όποιο ένδεχόμενα τότε ύποχρεώνεται νά μετασχηματιστεί. Οι σχέσεις πού τό συγκροτούν είναι δυνάμεις τροποποιήσιμες, μπορούν νά έπιδέχονται διορθώσεις, μικρές ή μεγαλύτερες αναδιατάξεις. Τό σύστημα είναι έπιστημονικό καί έπειδή άντέχει τς διαδικασίες καί τά άποτελέσματα του δικού του άυτοελέγχου. 'Από τή στιγμή πού έχει συγκροτηθεί μιά έπιστήμη ή όποια διαδικασία άνατροπής τών σχέσεων πού τήν όρίζουν ούδέποτε καταλήγει σέ ριζική διαγραφή του έννοιολογικού τής συστήματος, σέ μιά νέα έπιστημονική παρθενία ή tabula rasa. Τά έπιστημονικά έννοιολογικά συστήματα έχουν τή δυνατότητα, μετά από μιά μερική άνατροπή τους, νά άνασυντάσσουν τς σχέσεις πού τά συγκροτούν καί νά άναερμηνεύουν τό παρελθόν τους προσδιορίζοντας τά όρια ισχύος του. Τό σημείο αυτό, δηλαδή τί σημαίνει μερική άνατροπή ενός έπιστημονικού έννοιολογικού συστήματος καί τί συμβαίνει τότε, θά τό έξετάσουμε πύ διεξοδικά παρακάτω.

5. Τό γεγονός ότι τό έννοιολογικό σύστημα άποκαθιστά μιά πειραματική διαδικασία καί διαθέτει τό ίδιο τήν Ικανότητα νά άπορροφά τς από κεί άπορρέουσες ένδεχόμενες διαψεύσεις καί νά άνασυντάσσεται του προσδίδει μιά δυναμική. Τό σύστημα, έτσι, όχι μόνο τίθεται σέ κίνηση αλλά καί είναι άναγκασμένο νά κινείται. 'Από τή στιγμή πού γεννιέται μιά έπιστήμη, «δέν μπορεί» νά σταματήσει, είναι ύποχρεωμένη νά προχωρεί. Τό έπιστημονικό έννοιολογικό σύστημα, μέσα στό όρια του άντικείμενου, πού τό ίδιο άυτονομεί, επεκτείνεται, προσεταιρίζεται νέα φαινόμενα έντάσσοντάς τα στό άντικείμενό του. 'Η ένεργητική αυτή διαδικασία, άπότοκος τής έντασης ανάμεσα στόν «ιδεολογικό» καί τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών του συστήματος, μπορεί, άρα, νά περιγραφεί ως «διάνοιξη ενός ένεργου δρόμου μέσα στήν ιδεολογία». Τό ιστορικό φαινόμενο κατά τό όποιο μιά έπιστήμη – εδώ ή Φυσική – γεννιέται μπορεί λοιπόν νά χαρακτηριστεί συνολικά από τή μεταφορά μέ τήν όποια ξεκινήσαμε.

Τά όσα προηγήθηκαν δέν συνιστούν τίποτε περισσότερο από μιά υπόθεση καί δέν είναι παρά ή έκθεση τών προσωρινών άποτελεσμάτων μιάς έρευνας πού συνεχίζεται. Τόσο ή έρευνα όσο καί ή συγκεκριμένη υπόθεση είναι ένταγμένες σέ μιά γενικότερη προσπάθεια: τή διαμόρφωση μιάς έπιστημονικής ιστορίας τής Φυσικής – καί κατ' έπέκταση καί τών άλλων έπιστημών – όπου ή άσκηση τής συγκεκριμένης αυτής έπιστήμης (καί όλων τών έπιστημών) νοείται ως μιά ειδικού τύπου κοινωνική πρακτική. Καί είναι προφανές ότι ή υπόθεση πού έξέθεσα δέν μπορεί νά θεωρηθεί γνώση άν δέν έλεγχθεί από τά γεγονότα, τς έπιμέρους κινήσεις, τς άντιθέσεις, τς τομές πού συγκροτούν τήν πραγματική, «έμπειρική», ιστορία τής γέννησης τής Φυσικής. 'Η ιστορία τής Φυσικής δέν μπορεί νά νοηθεί ως πραγματικά έπιστημονική άν δέν άποκαταστήσει καί αυτή μιά πειραματική διαδικασία έλέγχου τών υποθέσεών της πού νά τής προσιδιάζει. Τόσο ό προσδιορισμός τών χαρακτηριστικών αυτής τής πειραματικής διαδικασίας όσο καί ή άντιπαράθεση τής υπόθεσης πού διατύπωσε μέ τήν πραγματική ιστορία γέννησης τής Φυσικής είναι έργα πού μέλλουν νά γίνουν.

Στιγή δεύτερη: μιά ριζική άνατροπή του έννοιολογικού συστήματος τής Μηχανικής – ή γέννηση τής Ειδικής Θεωρίας τής Σχετικότητας

Μέ όσα ακολουθούν θά προσπ. Ήσω, πολύ συνοπτικά, νά έντοπίσω τς σχέσεις ιδεολογίας καί Φυσικής σέ μιά δεύτερη προνομιακή στιγμή τής ιστορίας της – τή γέννηση τής Ειδικής Θεωρίας τής Σχετικότητας (ΕΘΣ) – καί νά έξετάσω, σ' αυτή τήν περίπτωση, τί τροποποιείται καί πώς από αυτά πού έξέθεσα μέχρις εδώ.

Τά γεγονότα

'Η ΕΘΣ γεννήθηκε μέσα από τς έντάσεις, τς άντιφάσεις, τά προβλήματα πού άντιμετώπιζε ή περιοχή τής Φυσικής πού άφορούσε τά ηλεκτρομαγνητικά φαινόμενα. 'Ο Μάξγουελ είχε ήδη διατυπώσει τή θεωρία του, ή όποια έξηγούσε μέ Ικανοποιητικό τρόπο φαινόμενα αυτά καί ή όποια είχε έπιβεβαιωθεί πειραματικά μέ πολλούς καί διαφορετικούς τρόπους. Όμως αυτή ή θεωρία περιέλαμβανε δύο ιδιαίτερα σημαντικά – όπως άποδείχτηκε κατόπιν – στοιχεία: Οι έξισώσεις πού τήν περιέγραφαν δέν ήταν άναλλοίωτες σέ μετασχηματισμούς Γαλιλαίου καί ή θεωρία προέβλεπε τήν ύπαρξη ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων, ή όποια, έξάλλου, διαπιστώθηκε γρήγορα καί πειραματικά. Σύμφωνα μέ τς άντιλήψεις πού έπικρατούσαν τότε, τά δύο αυτά χαρακτηριστικά δέν μπορούσαν νά γίνουν κατανοητά, ή θεωρία δέν μπορούσε νά «νομιμοποιηθεί» ως φυσική θεωρία, άν δέν ύπήρχε κάποιο υλικό μέσο, κάποιο «ρευστό», πού νά άποτελεί τό

φορέα τών ηλεκτρομαγνητικών κυμάτων και ταυτόχρονα δύ συνιστά ένα απόλυτο πλαίσιο αναφοράς, δηλαδή νά είναι απόλυτα ακίνητο. Τό «ρευστό» αυτό όνομάστηκε αϊθέρας. Όμως οί προσπάθειες νά μελετηθούν, θεωρητικά και πειραματικά, τά χαρακτηριστικά και οί ιδιότητες αυτού τού αϊθέρα συσσωρεύσαν αντίφασεις και άδιέξοδα. Η άναγνώριση τής ανάγκης νά εισαχθεί δέν χωρούσε άμφισβήτηση, ή πίστη στήν ύπαρξή του ήταν κοινή αλλά ό αϊθέρας δέν φαινόταν ούτε νά ύπακούει στους γνωστούς νόμους ούτε νά έντάσσεται σέ κάποια θεωρία συμβιβαστή μέ τίς ύπάρχουσες. Η θεωρία τών ηλεκτρομαγνητικών φαινομένων και, κατ' έπέκταση, όλόκληρη ή Φυσική, βίωσαν μιά βαθιά κρίση.

Η κρίση λύθηκε μέ τήν παρέμβαση τού Άϊνστάϊν τό 1905. Ξεκινώντας από μιά έντελώς διαφορετική προβληματική, διατύπωσε μιά νέα θεωρία γιά τό χώρο και τό χρόνο ή όποια νομιμοποιούσε τή θεωρία τού Μάξγουελ χωρίς νά χρειάζεται ή διαμεσολάβηση τού αϊθέρα και διαμόρφωνε ένα έννοιολογικό σύστημα πού έννοιούσε κατά ένα νέο τρόπο τήν κατανόηση τών ηλεκτρομαγνητικών φαινομένων και τών φαινομένων τής Μηχανικής. Η θεωρία τού Άϊνστάϊν γνώρισε από τότε πολλές πανηγυρικές επιβεβαιώσεις και άποτελεί σήμερα έναν από τούς άκρογωνιαίους λίθους τής άντίληψής μας γιά τή φυσική πραγματικότητα.

Ίδεολογία και Εϊδική Θεωρία τής Σχετικότητας

Τί μπορούμε νά πούμε, μέ βάση αυτά τά γεγονότα, γιά τή σχέση Ίδεολογίας και Φυσικής στήν περίπτωση τής γέννησης τής ΕΘΣ;

Η διατύπωση τής θεωρίας τού Μάξγουελ γιά τά ηλεκτρομαγνητικά φαινόμενα προσκόμιζε ένα νέο σύνολο έννοιολογικών σχέσεων στό ήδη ύπάρχον σύστημα τό όποιο όφειλε νά άρθρωθεί μέ ρητό, έλεγχόμενο και έλεγχιμο τρόπο μαζί του. Σύμφωνα μέ τίς άντίληψεις τής έποχής, τό μέσο αυτής τής άρθρωσης δέν μπορούσε νά είναι τίποτε άλλο από τόν αϊθέρα. Μέ άλλα λόγια, ό ρόλος τού αϊθέρα ως κρίκου άρθρωσης ήταν άκριβώς νά διασφαλίσει ότι ή σχέση ανάμεσα στόν «Ίδεολογικό» και τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών τού συνολικού πλέον συστήματος, σχέση πού παρείχε τήν κατανόηση τής φυσικής πραγματικότητας, δέν θά διαταρασσόταν από τήν προσθήκη τής θεωρίας τού Μάξγουελ.

Τί σημαίνει όμως έν προκειμένω «σύμφωνα μέ τίς άντιλήψεις τής έποχής»;

Γιά τό ζήτημα πού μάς ένδιαφέρει εδώ, μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι ή «άντίληψη τής έποχής» γιά τό χώρο, τό χρόνο και τίς σχέσεις μεταξύ τους ήταν συμπυκνωμένη στός μετασχηματισμούς Γαλιλαίου. Μέ άλλα λόγια, οί μετασχηματισμοί Γαλιλαίου έξέφραζαν τήν τρέχουσα άντίληψη, τήν *πρακτική Ίδεολογία* τών φυσικών τής έποχής (και όχι μόνο αυτών γιάτί μέσα από τίς εκπαιδευτικές διαδικασίες οί μετασχηματισμοί αυτοί είχαν εισχωρήσει στήν άντίληψη κάθε μορφωμένου ανθρώπου γιά τή φυσική πραγματικότητα) γιά αυτές τίς έννοιες και σχέσεις. Έτσι οί μετασχηματισμοί Γαλιλαίου, ή κλασική άντίληψη γιά τό χώρο και τό χρόνο, συνιστούσαν τυφλά σημεία, προφάνειες, αυτόνοτητα «δεδομένα» πού ή άμφισβήτησή τους, ή έπερώτησή τους ήταν ά-διανόητη. Η εισαγωγή τού αϊθέρα άποσκοπούσε στήν ένσωμάτωση τής θεωρίας τού Μάξγουελ στό όλο έννοιολογικό σύστημα τής Φυσικής στή βάση αυτής τής Ίδεολογικής άντίληψης γιά τό χώρο και τό χρόνο.

Όμως ή σχέση ανάμεσα στό «συστηματικό» και τόν «Ίδεολογικό» χαρακτήρα τών έννοιών πού συγκροτούσαν τή θεωρία τού Μάξγουελ δέν μπορούσε νά «προσαρμοστεί» (όπως έδειξε έκ τών ύστέρων ή θεωρία τού Άϊνστάϊν) μέ τή σχέση «Ίδεολογικού»-«συστηματικού» πού προσδιόριζε ή κλασική Κινηματική. Οί δύο θεωρίες δέν μπορούσαν νά άρθρωθούν όμαλά, νά συναρμωστούν μεταξύ τους έτσι ώστε ν' άποτελέσουν ένα ένιαίο σύνολο

σχέσεων και ν' άποκαταστήσουν μιά ένιαία σχέση «Ίδεολογικού»-«συστηματικού» γιά τήν περιοχή τής πραγματικότητας πού έξηγοΰσαν. Και ή θεωρία τού Άϊνστάϊν άποκάλυψε ότι ή άδυναμία ν' άντιμετωπιστεί αυτό τό πρόβλημα προσαρμογής, ή παράταση τής κρίσης τής Φυσικής, όφειλόταν στό γεγονός ότι ή κλασική άντίληψη γιά τό χώρο και τό χρόνο είχε ένσωματωθεί στήν πρακτική Ίδεολογία τής έποχής, είχε μεταβληθεί σέ κοινή και τυφλή πίστη, σέ δεδομένο πού δέν έπιδεχόταν άμφισβήτηση.

Βλέπουμε λοιπόν ότι ή Φυσική, όσο και άν μετασχηματίζει τήν Ίδεολογική άντίληψη μας γιά τήν πραγματικότητα, δέν μπορεί νά άποκοπεί όριστικά από τήν Ίδεολογία και νά κατακτήσει μιάν απόλυτη άντικειμενικότητα. Όχι μόνο γιάτί γεννιέται και άναπτύσσεται σέ συνάφεια μέ τήν Ίδεολογία και άγκυρώνεται μέσα τής αλλά και γιάτί όταν όποιαδήποτε φυσική θεωρία κατακτήσει έναν ύψηλό βαθμό επιβεβαίωσης, όταν αυτή επικυρώνεται διαρκώς γιά μιά μεγάλη περίοδο και διαχέεται, μέσα από τίς εκπαιδευτικές διαδικασίες, στήν κοινή άντίληψη, τότε τά κύρια στοιχεία τής εισχωρούν στόν κοινό νου, άφομοιώνονται από τήν πρακτική Ίδεολογία, μετατρέπονται σέ προφανή, μη άμφισβητήσιμα «δεδομένα» και χάνουν έτσι, έκ τών πραγμάτων, μιά *καίρια διάσταση τού επιστημονικού τους χαρακτήρα*. Και τό μέσο πού άποκαλύπτει μιά τέτοια κατάσταση είναι πάντοτε μιά θεωρητική επανάσταση. Στήν περίπτωση μας ήταν ή παρέμβαση τού Άϊνστάϊν πού άποκάλυψε τήν άφομοίωση τής κλασικής άντίληψης γιά τό χώρο και τό χρόνο από τήν πρακτική Ίδεολογία τής έποχής.

Αυτή ή τομή τού Άϊνστάϊν δέν διέγραψε, όπως ξέρουμε, τήν κλασική Μηχανική. Τήν έπανερμήνευσε, δηλαδή προσδιόρισε αυστηρά τά όρια ισχύος τής. Οί έννοιολογικές σχέσεις πού συγκροτούσαν τήν κλασική Μηχανική έντάχθηκαν σ' ένα νέο σύστημα πού τίς προσέδωσε τή δική του νέα σαφήνεια. Η Φυσική δέν έχασε άλλα κέρδισε από αυτή τή ριζική άνατροπή τού πρώτου τής πλαισίου.

Τά παραπάνω, γιά όποιον τά παρακολούθησε μέ προσοχή, οδηγούν αναπόφευκτα σ' ένα έρώτημα: Πώς ό Άϊνστάϊν κατόρθωσε νά μήν έγκλωβιστεί στήν πρακτική Ίδεολογία τής έποχής του, από πού άντλησε τή δύναμη νά διανοηθεί τό ά-διανόητο; Γιά όποιον δέν ύποστηρίζει τήν άποψη ότι μπορούν νά ύπάρχουν έξωκοινωνικές μεγαλοφυΐες πού κείνται ύπεράνω τών νόμων τής κοινωνικής κίνησης, τό έρώτημα είναι σίγουρα πραγματικό έρώτημα. Όμως δέν μπορούμε νά τό άντιμετωπίσουμε εδώ.

Και μιά τελευταία παρατήρηση. Όπως προσπάθησε νά δείξει ή σύντομη άνάλυση πού προηγήθηκε, ή σχέση ανάμεσα στό «Ίδεολογικό» και τό «συστηματικό» χαρακτήρα τών έννοιών πού συγκροτούν τήν Φυσική δέν μπορεί νά καθορίζεται παρά μόνο από τήν *Ίδια τή Φυσική*, δηλαδή τίς διαδικασίες εξέλιξης πού τής προσιδιάζουν. Η άποκάλυψη τής πρακτικής Ίδεολογίας πού έννοηματώνει τήν «Ίδεολογική» διάσταση τών έννοιών τού συστήματος δέν μπορεί νά γίνει παρά κατόπιν έορτης. Μ' αυτή τήν έννοια, καμιά Ίδεολογική ή πολιτική παρέμβαση, έξωτερική ως πός τήν Ίδια κίνηση τής Φυσικής, δηλαδή παρέμβαση πού παραβιάζει τούς όρους τής σχετικής αυτόνομίας αυτής τής κίνησης, δέν έχει τή δυνατότητα νά ύποκαταστήσει τή Φυσική κατά τό «είδος» τών προβλημάτων τής, κατά τούς τρόπους ή τά μέσα μέ τά όποια αυτή θέτει και επίλυει τά προβλήματα πού τήν άφορούν. Ο άκριβής προσδιορισμός αυτής τής σχετικής αυτόνομίας τής Φυσικής είναι ένα πολύ μεγάλο ζήτημα πού δέν μπορεί νά μάς άπασχολήσει εδώ. Όμως αυτή ή παρατήρηση άς θεωρηθεί ότι συνιστά, μαζί μέ όλα όσα προηγήθηκαν, τήν άπαρχή μιάς *συγκεκριμένης* τοποθέτησης άπάναντι στήν πρώτη άπάντηση στό ζήτημα πού θέλησε νά θέσει ή σημερινή όμιλία.

Ριζικές ανακατατάξεις
στή σύγχρονη Άγγλοσαξονική Έπιστημολογία

Thomas S. Kuhn

καί ἡ στροφή τῆς δεκαετίας 1960-70*

τοῦ Βασίλη Κάλφα

Ἡ Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων ἀντιπροσωπεύει ἕνα σταθμό γιά τήν ἀγγλοσαξονική ἐπιστημολογία. Ἄν καί δέν ἔχουν περάσει πολλά χρόνια ἀπ' τήν ἐμφάνισή του - ἡ πρώτη του ἐκδοση γίνεται τό 1962 - θεωρεῖται ἤδη κλασικό ἔργο· θά πρέπει νά εἶναι τό βιβλίον πού ἔχει διαβαστεῖ, συζητηθεῖ καί ἐπηρεάσει περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο στή μεταπολεμική ἱστορία τοῦ κλάδου. Χαρακτηρίζεται συμβολικά ὡς σημεῖο τομῆς, αὐτό πού κλείνει μιά ἐποχή καί εἰσάγει σέ μιά νέα.

Ὁ Κούν ἐρχεται νά προτείνει μιά νέα εἰκόνα τῆς ἐπιστήμης, πού βρίσκεται σέ πλήρη ἀντίθεση, καί φιλοδοξεῖ νά ἀντικαταστήσει, τήν κυρίαρχη τότε ἀνάλυση τοῦ Λογικοῦ Θετικισμοῦ. Ἡ Δομή εἶναι, ἐπομένως, ἕνα πολεμικό κείμενο. Ἐνῶ, ὅμως, ὁ πολεμικός τόνος τοῦ βιβλίου εἶναι ἐμφανής, ὁ Ἕλληνας ἀναγνώστης κινδυνεύει νά μείνει χωρίς καθαρή εἰκόνα τοῦ ἀντιπάλου. Ὁ πρῶτος στόχος, λοιπόν, αὐτῆς τῆς Εἰσαγωγῆς εἶναι ἀκριβῶς τό πρῖν τῆς Δομῆς: ἀπό πού ἐρχεται ὁ Κούν καί σέ ποιόν ἀντιτίθεται. Ὁ δεύτερος τείνει, κατά λογική ἀκολουθία, στό μετά: ποιές συνέπειες προκαλεῖ καί τί προοπτικές ἀνοίγει. Θά προσπαθήσουμε νά δώσουμε τό στίγμα τῆς φιλοσοφικῆς αὐτῆς παράδοσης, ἀπό τό Λογικό Θετικισμό ὡς τίς μέρες μας, μέσα ἀπό τή δίοδο πού προσφέρει τό ἔργο τοῦ Κούν.

Τό κυριότερο χαρακτηριστικό τῆς ἀγγλοσαξονικῆς φιλοσοφίας - ἡ μεγάλη της ἀρετή ἢ τό βασικό της μειονέκτημα, ἀνάλογα μέ τήν ὀπτική γωνία - εἶναι ἡ αἴσθησις τῆς συνέχειας: τό νέο δέ φυτρώνει δίπλα ἀλλά ἐπάνω στό παλιό. Σέ ἀντίθεση μέ τά ρεύματα τῆς ἠπειρωτικῆς Εὐρώπης (καί κυρίως τά γαλλικά, τῶν ὁποίων τούς ἀπόηχους δεχόμαστε κατά κανόνα, στήν Ἑλλάδα, τά τελευταία χρόνια) δέν συναντᾶμε οὔτε θεωρήσεις «ἐφ' ὄλης τῆς ὕλης» οὔτε διάπτοντες ἀστέρες. Προέχει ἡ οἰκοδόμησις, διάρθρωσις καί κριτική ἀποτίμησις μακρόχρονων παραδόσεων, μέ περιορισμένο, ἴσως, βεληνεκές ἀλλά μέ ἰδιαιτέρη ἐπεξεργασία τῶν ἐπιμέρους προβλημάτων. Ἡ Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων διατηρεῖ, βέβαια, ἕνα σχετικό αὐτόνομο χαρακτήρα - γι' αὐτόν, ἄλλωστε, τό λόγο ἔχει καί νόημα ἡ ἑλληνική τῆς μετάφρασις. Δέν παύει, ὠστόσο, νά ἀποτελεῖ στοιχεῖο μιάς συγκεκριμένης παράδοσης καί, κατά συνέπεια, ἡ ἀποσπασματική οἰκειοποίηση μερῶν τῆς ὁρολογίας ἢ τῶν συμπερασμάτων τοῦ βιβλίου καί ἡ μεταφορά τους σέ ἕνα ἐντελῶς διαφορετικό πεδίο ἀναφορᾶς, παραμένει προβληματική.

* Τό κείμενο αὐτό ἀποτελεῖ τήν εἰσαγωγή στή ἑλληνική μετάφραση τοῦ ἔργου τοῦ Thomas S. Kuhn. Ἡ Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων (Structure of scientific Revolutions) πού θά κυκλοφορήσει τήν ἀνοιξη ἀπό τίς ἐκδόσεις «Σύγχρονα θέματα». Μιά πρώτη μορφή αὐτοῦ τοῦ κειμένου διάβασαν ὁ καθηγητής Νικόλαος Αὐγελῆς καί οἱ συνάδελφοι καί φίλοι μου Αἰμίλιος Μεταξόπουλος, Τάκης Πούλος καί Σάββας Τσοχατζίδης. Τούς εὐχαριστῶ γιά τίς ὑποδείξεις τους.

Καί κάτι ακόμη. Στήν Ελλάδα, ή στενή σχέση φιλοσοφίας καί φυσικών επιστημών δέν είναι καθόλου αυτόνομη. Πολλές φορές, μάλιστα, ή σχέση φαίνεται νά είναι έχθρική. Ο Κούν αντίθετα, προέρχεται από ένα διανοητικό περιβάλλον, όπου όχι μόνο ή φιλοσοφία είναι ιδιαίτερα ευαίσθητη στις εξελίξεις τών επιστημών, αλλά όπου ή γνώση καταλήγει νά ταυτίζεται μέ τήν επιστήμη.

1. Τό θετικιστικό μοντέλο ανάλυσης τών επιστημονικών θεωριών

Ο όρος *Λογικός Θετικισμός* (ή *Λογικός Εμπειρισμός*) χαρακτηρίζει ένα φιλοσοφικό ρεύμα, πού δημιουργείται στή δεκαετία 1920-30 στή γερμανόφωνη Εύρώπη. Ο βασικός πυρήνας τών πρώτων θετικιστικών συστημάτων γύρω άπ' τό σεμινάριο Φιλοσοφίας τών Έπαγωγικών Επιστημών του Moritz Schlick στό Πανεπιστήμιο τής Βιέννης καί άποτελεί τό λεγόμενο «Κύκλο τής Βιέννης» (Waismann, Neurath, Hahn, Carnap καί φυσικά ό ίδιος ό Schlick). Συγγενείς ομάδες, «παραρτήματα» του Κύκλου τής Βιέννης, δημιουργούνται τήν ίδια εποχή στό Βερολίνο, (Reichenbach) καί στήν Πράγα (Frank). Τό 1930, οι Κάρναπ καί Ράιχενμπαχ εκδίδουν τό περιοδικό *Erkenntnis*, επίσημο όργανο ενός ρεύματος πού πολύ γρήγορα συνειδητοποιεί τήν ιδιαιτερότητα, τήν ένότητα καί τό ρόλο πού έχει νά παίξει μέσα σ' ένα έχθρικό φιλοσοφικό περιβάλλον.

Τό έννοιολογικό στοιχείο του Κύκλου τής Βιέννης είναι ή προγραμματική αντίθεση σέ κάθε Μεταφυσική, τό αίτημα γιά τήν εγκαθίδρυση μιάς επιστημονικής φιλοσοφίας.¹ Τό κοινό σημείο μέ τόν κλασικό *Εμπειρισμό* (Λόκ, Χιούμ, Μιλ) είναι ή πεποίθηση ότι ή έγκυρη γνώση θεμελιώνεται, σέ τελευταία ανάλυση, στα δεδομένα τής εμπειρίας. Πρόκειται, άλλωστε, γιά ένα νέο θετικισμό γιάτί, όπως ό παλαιότερος θετικισμός θεωρεί ότι ή γνώση είναι άποκλειστικό προϊόν τών ειδικών επιστημών, περιορίζεται στή διερεύνηση τών φυσικών νόμων καί δέν αναζητά τις κρυφές αιτίες τών πραγμάτων. Ένώ, όμως, ό παραδοσιακός εμπειρισμός καί θετικισμός δέν διέθεταν παρά ένα σχετική φτωχή σύνολο τεχνικών συλλογισμού, ή ανάπτυξη τής συμβολικής λογικής στις άρχές του 20ού αι. (Peano, Hilbert, Frege, Russell) προσφέρει στον Κύκλο τής Βιέννης ένα νέο άποτελεσματικό όργανο.

Δέν ύπάρχει μιά καθολικά άποδεκτή έρμηνεία γιά τήν καταγωγή καί τις αιτίες γένεσης του Λογικού Θετικισμού.² Γιά τούς σκοπούς, ωστόσο, αυτής τής «Εισαγωγής», δέν έχει τόση σημασία ή γένεση, όσο ή πορεία εξέλιξής του· τό σημαντικό λοιπόν είναι ό,τι, ενώ ό Λογικός Θετικισμός παραμένει ένα περιθωριακό ρεύμα στή γερμανόφωνη μεσοπολεμική Εύρώπη, μετά τόν πόλεμο – μέ τήν όριστική μετανάστευση τών Γερμανών επιστημόνων καί φιλοσόφων στήν Αμερική – γίνεται ή κυρίαρχη φιλοσοφική τάση στον άγγλοσαξονικό κόσμο. Στήν πορεία αυτή εμπλουτίζεται, μετασχηματίζεται καί φιλελευθεροποιείται.

Στήν περιγραφή πού ακολουθεί δέν γίνεται άμεση αναφορά στο έργο ενός καθορισμένου συγγραφέα, ή σέ μιά καθολικά άποδεκτή κωδικοποίηση. Πρόκειται μάλλον γιά άπόψεις διάχυτες σέ μιά πλειάδα φιλοσόφων, πού, σέ μιά δεδομένη χρονική περίοδο – 1930-1960 – αυτοπροσδιορίζονται ως μέλη μιάς παράδοσης. Άν επιμέναμε, πάντως, στον προσδιορισμό συγκεκριμένων συγγραφέων, πío κοντά στους χαρακτηρισμούς πού θα δοθούν βρίσκονται έργα του Rudolf Carnap καί του Carl Hempel.

Δύο είναι οι βασικοί στόχοι του Λογικού Θετικισμού:

1) *Η λογική ανάλυση τής έγκυρης γνώσης:* Έπειδή, όμως, στους κόλπους τής θετικιστικής παράδοσης ή έγκυρη γνώση ταυτίζεται μέ τήν επιστήμη (μιά παραδοσιακή γνωσιολογία δέν είναι πιά δυνατή), ό πρώτος στόχος γίνεται: *ή ανάλυση τής λογικής τής επιστήμης.*

2) *Η εμπειρική θεμελίωση τής επιστήμης,* αίτημα πού οδηγεί στήν όροθέτηση (demarkation) ανάμεσα σέ επιστήμη καί μεταφυσική.

Οι δύο αυτοί στόχοι θα καθορίσουν, αντίστοιχα, τή λογική καί τήν εμπειρική πλευρά του Λογικού Θετικισμού.

Μπορούμε νά πούμε ότι ό Κύκλος τής Βιέννης γεννιέται μέ τήν κριτική άφομοίωση δύο έργων, τών *Principia Mathematica* τών Russell καί Whitehead (1910) καί του *Tractatus* του Wittgenstein (1921). Άπό τά *Principia* παίρνουν τήν ιδέα μιάς τεχνητής, πλούσιας λογικής γλώσσας, μέ ιδιαίτερα άνεπτυγμένες έκφραστικές δυνατότητες, μέ συνέπεια καί πληρότητα. Άκολουθούν τόν Βιγκενστάιν στήν «στροφή προς τή γλώσσα», στήν αναγνώριση δηλαδή ότι τά όρια του νοητού ταυτίζονται μέ τά όρια τής γλώσσας καί, συνεπώς, τό κύριο έργο τής φιλοσοφίας είναι ή κριτική ανάλυση τής γλώσσας.³ Στόν Βιγκενστάιν, ακόμη, όφειλουν τήν πεποίθηση ότι οι μόνες προτάσεις μέ γνωστικό περιεχόμενο είναι οι εμπειρικές προτάσεις, ενώ οι προτάσεις τής λογικής καί τών μαθηματικών είναι άπλές ταυτολογίες.

Άπό τις ιστορικές γλώσσες, ή μόνη πού πλησιάζει στήν πληρότητα του μοντέλου τών *Principia* είναι ή γλώσσα τής επιστήμης, καί ιδιαίτερα ή γλώσσα τής πίο άνεπτυγμένης καί βασικής επιστήμης, τής Φυσικής. Η θετικιστική, λοιπόν, επιστημολογία τείνει στήν ανάλυση τής γλώσσας τής Φυσικής μέ τις τεχνικές τής μαθηματικής λογικής, στήν επισήμανση τών πιθανών αντιφάσεων καί στήν τελειοποίησή της. Διαπραγματεύεται τή «μορφή» καί όχι τό «περιεχόμενο» τών επιστημονικών προτάσεων· γιά παράδειγμα, εκείνο πού ενδιαφέρει είναι ή λογική δομή κάθε δυνατού επιστημονικού νόμου, καί όχι κάποιου συγκεκριμένου επιστημονικού νόμου· ενδιαφέρει τό νόημα τής λέξης «επιστημονική θεωρία», καί όχι ή διαδοχή, αντικατάσταση, κριτική τών συγκεκριμένων επιστημονικών θεωριών. Η επιστήμη αντιμετωπίζεται ως στατική καί ολοκληρωμένη δομή. Τά πορίσματα μιάς παρόμοιας επιστημολογίας μοιάζουν μέ «ιδεατούς τύπους» – γιά νά δανειστούμε, από ένα έντελώς διαφορετικό, φυσικά, πλαίσιο, τόν όρο του Μάξ Βέμπερ – ή επιστημονική πρακτική του παρελθόντος καί του παρόντος – αλλά, μέ μιά έννοια, καί του μέλλοντος – καθορίζεται από τή συμμόρφωσή της ή τήν άπόκλιση από αυτόν τόν «ιδεατό τύπο». Σύμφωνα με τό Λογικό Θετικισμό, μόνη έγκυρη επιστημονική θεωρία, στο πίο εξέλιγμένο, τό τελικό της, στάδιο μπορεί νά πάρει τήν μορφή ενός *άξιωματικού συστήματος*, μέ ιεραρχημένη δομή,

1. Δές V. Kraft: *The Vienna Circle*, New York 1953 (μετάφραση άπ' τά γερμανικά), σελ. 15.

2. Ο Kraft ό.π. τονίζει σαν βασικό στοιχείο τήν αντί αντι-μεταφυσική κατεύθυνση του Κύκλου. Αντίθετα ό F. Suppe (F. Suppe (ed): *The Structure of Scientific Theories*, Urbana, Illinois 1974, σελ. 7), θεωρία ότι τόν σημαντικότερο ρόλο έπαιξε ή εμφάνιση τής νέας επαναστατικής φυσικής τών άρχών του αι., πού όντας άσυμβίβαστη μ' όλες τις παραδοσιακές φιλοσοφίες, όδηγησε στήν «πρόκριση» του νεο-θετικισμού του Mach. Είναι πάντως γεγονός ότι έχουμε ελάχιστες μελέτες γιά τις συνθήκες γένεσης του Κύκλου τής Βιέννης, σέ αντίθεση μέ τόν όγκο τής βιβλιογραφίας γιά τις θεωρίες του Λογικού Θετικισμού.

3. Ο Ν. Αγγελής (εισαγωγή στήν ελληνική μετάφραση του Carnap R: *Φιλοσοφία καί λογική σύνταξη*, Θεσσαλονίκη) αναλύει τό πέρασμα άπ' τό άτομικό δεδομένο στήν πρωταρχική πρόταση: Γιά τόν κλασικό εμπειρισμό, ή βάση τής αναγωγής, όπου θεμελιώνεται ή ίδια ή γνώση, είναι αυτό πού δίδεται στήν άμεση αισθητηριακή αντίληψη, τό επίμετρος αισθητό δεδομένο, τό συγκεκριμένο άτομικό βίωμα. Άλλά τό δεδομένο μέ τήν έννοια του συγκεκριμένου ατομικού βιώματος δέν είναι άνακοινώσιμο, δέν έχει διυποκειμενικό χαρακτήρα καί γι' αυτό τό λόγο δέν μπορεί νά λειτουργήσει ως θεμέλιο τής γνώσης. Έτσι, όλο τό βάρος του προβλήματος παύει νά είναι ό προσδιορισμός του δεδομένου στο άμεσο ατομικό βίωμα καί μετασπίζεται στήν περιοχή τής γλώσσας. Γι' αυτό καί δέν αναζητούμε πιά «πρωταρχικά δεδομένα», αλλά «πρωταρχικές προτάσεις», σελ. 15.

αξιώματα, θεωρήματα, κανόνες παραγωγής και έρμηνείας (όπως στα μετα-μαθηματικά του Hilbert).

Φυσικά, οι ιδεατοί αυτοί τύποι θά έπρεπε να έλεγχονταν με βάση την πραγματική έπιστήμη. Η αρχή αυτή, ενώ δεν απορρίπτεται στη θεωρία, καταστρατηγείται συνεχώς στην πρακτική: εκεί τό βάρος πάντα πέφτει στην πληρότητα της κατασκευής τών συστημάτων παρά στη συγκεκριμένη εφαρμογή τους. Ένα από τά βασικά δόγματα του Λογικού Θετικισμού είναι η διάκριση πλαισίου ανακάλυψης και πλαισίου θεμελίωσης (context of discovery/context of justification). Μιά ανακάλυψη μπορεί να όφειλεται σε διάφορες αιτίες: τύχη, ταλέντο του έρευνητή, κοινωνικό πλαίσιο κ.τ.λ. Ένδιαφέρει, λοιπόν, ίσως την κοινωνιολογία ή τή ψυχολογία, αλλά σε καμιά περίπτωση τή φιλοσοφία. Δεν υπάρχει «λογική τής ανακάλυψης», δεν υπάρχουν δηλ. όρθολογικά κριτήρια – λογικού τύπου και όχι ψυχολογικού – πού να όδηγούν και να καθορίζουν τή νομοτέλεια μιάς ανακάλυψης. Τό έργο τής φιλοσοφίας περιορίζεται στη δικαιολόγηση, δηλαδή τήν αξιολόγηση τής ανακάλυψης: τή σημασία και τήν ένταξη του νέου φαινομένου ή τής νέας θεωρίας στο πλαίσιο τής συνολικής έπιστήμης. Τό συμπέρασμα είναι ότι η ιστορία τής πραγματικής έπιστήμης δεν συνδέεται ούτε προσφέρει καμιά βοήθεια στην έπιστημολογία. Η περιγραφή τών ανακαλύψεων του παρελθόντος μπορεί να έχει κάποιο κοινωνιολογικό ή άνεκδοτολογικό ένδιαφέρον, δεν παίζει όμως κανένα ρόλο στην ανάλυση τής λογικής τής έπιστήμης.

Η έμπειρική διάσταση του Λογικού Θετικισμού στηρίζεται στο αξίωμα ότι κάθε έγκυρη έπιστημονική θεωρία απορρέει και θεμελιώνεται, με κάποιο άκριβή και διαγνώσιμο τρόπο, στην έμπειρία. Τό σύνολο τών έμπειρικών δεδομένων καθορίζει τόσο τό νόημα τών έπιστημονικών όρων και τήν έγκυρότητα τών έπιστημονικών προτάσεων. Η έπιστήμη διαφέρει από τή Μεταφυσική άκριβώς επειδή είναι έμπειρική. Η όροθέτηση γίνεται με τό κριτήριο τής έπαλήθευσης (verification), σύμφωνα με τό όποιο, μία πρόταση έχει νόημα, αν επιδέχεται έπαλήθευση με όρους άμεσης παρατήρησης. Στην πιά άκραία του έκφραση τό κριτήριο διατυπώνεται απ' τόν Waismann με τή μορφή: «τό νόημα μιάς πρότασης είναι η μέθοδος έπαλήθευσής τής».

Κάτω απ' αυτό τό πρίσμα, οι προτάσεις τής παραδοσιακής Μεταφυσικής δεν έχουν κανένα νόημα. Για παράδειγμα, οι προτάσεις «υπάρχουν άλήθειες άπρόσιτες στην ανθρώπινη νόηση», ή «ό Θεός είναι ένας» δεν είναι ούτε άληθείς ούτε ψευδείς, άπλως δεν υπάρχουν τρόπος να έπαληθευτούν και έπομένως στερούνται τιμής άληθείας. Αντίθετα, οι έπιστημονικές προτάσεις μπορούν να έπιβεβαιωθούν ή να απορριφθούν από τά έμπειρικά δεδομένα, ίκανοποιούν τό κριτήριο έπαλήθευσης και έχουν μία τιμή άληθείας.

Τό πρόβλημα, ωστόσο, κάθε έμπειρισμού είναι ό συγκεκριμένος τρόπος σύνδεσης τών προτάσεων και τών άμεσων έμπειρικών δεδομένων. Οι θετικιστές για να στηρίξουν τή δυνατότητα έπαλήθευσης τών έπιστημονικών προτάσεων εισάγουν τή διάκριση άνάμεσα σε παρατηρησιακούς και σε θεωρητικούς όρους (και, αντίστοιχα, σε παρατηρησιακές και θεωρητικές προτάσεις). Στην πρώτη κατηγορία άνήκουν όροι όπως: κόκκινο, βάρος, μεγαλύτερο, άριστερά από, κ.ο.κ., ενώ στη δεύτερη: άτομο, μόριο, ηλεκτρόνιο, πεδίο κ.ο.κ. Η διάκριση είναι, ως ένα βαθμό, προφανής, «άντιστοιχεί στη διάκριση άμεσης παρατήρησης και θεωρητικού συμπέρασματος και άντανακλά τήν αρχική έμπειριοκρατική θεωρία, σύμφωνα με τήν όποια γνωστό είναι μόνο τό άμεσα δεδομένο στις αισθήσεις ή εκείνο πού άνάγεται σ' αυτό». ⁴ Αν δεχτούμε – όπως οι λογικοί Θετικιστές – ότι η άληθεια τών παρατηρησιακών προτάσεων είναι θεμελιωμένη στην άμεση παρατήρηση και αν εισάγουμε μία μέθοδο όρισμού τών θεωρητικών προτάσεων με βάση τής παρατηρησιακές προτάσεις, τότε όλο τό οικοδόμημα τής έμπειρικής γνώσης (= έπιστήμης) γίνεται στέρεο. Η φαινομενικά άπλή, ωστόσο, αυτή διάκριση έμεινε τό άδύ-

νατο σημείο του Λογικού Θετικισμού. Παρά τής έπανεπιλημένες προσπάθειες, τής διαδοχικές τροποποιήσεις τών κριτηρίων και τήν προφανή χρησιμότητά τής, δεν έγινε δυνατή η άυστηρή θεμελίωσή τής. Τό άποτέλεσμα ήταν ότι μία έξαιρετικά συνεπής και έκλεπτυσμένη ανάλυση κατέληξε να στηρίζεται μάλλον σε μία διαισθητική παραδοχή του κοινού νοού, παρά σε μία στέρεη βάση. ⁵

Η εικόνα τής έπιστήμης πού προκύπτει απ' τής ανάλυσης τών Λογικών Θετικιστών είναι η έξής: ⁶

Η έπιστήμη είναι ένα άρθρωμένο σύνολο έπιστημονικών θεωριών.

– Η έπιστημονική θεωρία είναι ένα άξωματικό σύστημα, του όποιου ό όροι άνήκουν σε τρεις δυνατές ομάδες (σε τρία λεξιλόγια).

- α) τό λογικό λεξιλόγιο, πού άποτελείται απ' τής λογικές σταθερές και τό μαθηματικό συμβολισμό.
- β) τό παρατηρησιακό λεξιλόγιο, πού περιέχει τούς παρατηρησιακούς όρους (observation terms).
- γ) τό θεωρητικό λεξιλόγιο, πού περιέχει τούς θεωρητικούς όρους (theoretical terms).

Αν όστοιχα μπορούμε να πούμε ότι η γλώσσα L στην όποια εκφράζεται η έπιστημονική θεωρία ύποδιαιρείται (α) στην παρατηρησιακή γλώσσα L₀ πού είναι μία ύπογλώσσα τής L, πού περιέχει μόνο παρατηρησιακούς όρους, (β) τή θεωρητική γλώσσα L₁ πού περιέχει μόνο θεωρητικούς όρους.

Η L₀ και η L₁ δεν εξαντλούν τήν L, άφού υπάρχει και (γ) τό τμήμα τής L πού περιέχει μικτές προτάσεις, δηλ. προτάσεις με παρατηρησιακούς και θεωρητικούς όρους.

– Οι παρατηρησιακοί όροι θεωρείται ότι: άναφέρονται σε άμεσα άντιληπτά φυσικά άντικείμενα ή σε άμεσα άντιληπτές ιδιότητες άντικειμένων (δηλ. η L₀ δέχεται μία σημασιολογική έρμηνεία – semantic interpretation – με όρους άμεσα παρατηρήσιμων άντικειμένων και γεγονότων).

– Οι θεωρητικοί όροι όρίζονται με όρους παρατηρησιακούς, μέσω μικτών προτάσεων, πού όνομάζονται κανόνες άντιστοιχίας C (correspondence rules).

– Υπάρχει ένα σύνολο T, άποτελούμενο άποκλειστικά από θεωρητικές προτάσεις, πού είναι τό σύνολο τών αξιωματών τής θεωρίας.

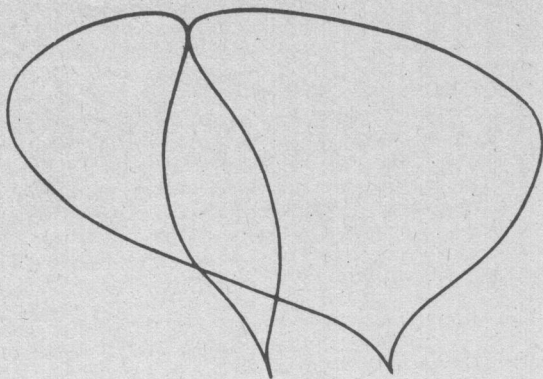
Σύμφωνα λοιπόν μ' αυτόν, τό μοντέλο, οι γενικοί νόμοι μιάς έπιστημονικής θεωρίας άποτελούν τά αξιωματά τής, ένα σύνολο T θεωρητικών προτάσεων. Ο γενικοί νόμοι τής θεωρίας έχουν γνωστική σημασία, άφού ίκανοποιούν τό κριτήριο τής έπαλήθευσης. Η σύνδεσή τους με τά έμπειρικά δεδομένα γίνεται μέσω τών κανόνων άντιστοιχίας C. Με τούς C άναγόμενα από τής θεωρητικές στις παρατηρησιακές προτάσεις, πού είναι άμεσα έπαληθεύσιμες. Η έπιστημονική θεωρία ταυτίζεται με τό σύνολο TC, δηλ. τή σύνθεση τών αξιωματών και τών κανόνων άντιστοιχίας.

Οι καθαρά παρατηρησιακές προτάσεις, στις όποιες καταλήγουμε μέσω τών κανόνων άντιστοιχίας, είναι οι

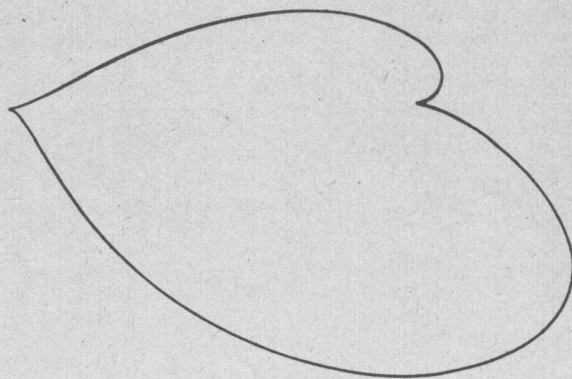
4. Π. Χριστοδουλίδη: Η έξήγηση στην έπιστήμη και η έννοια του μοντέλου, Θεσσαλονίκη 1979, σ. 127.

5. Δεν έπέμεινα στην ανάλυση του τεράστιου προβλήματος τής διχοτόμησης, γιατί θά μάς πήγαινε μακριά. Υπάρχει μία τεράστια βιβλιογραφία για τό θέμα, άφού κάθε κείμενο πάνω στον Λογικό Θετικισμό διαπραγματεύεται τό πρόβλημα. Τό βιβλίό του Χριστοδουλίδη, πού έχει ήδη αναφερθεί και πού είναι προστό στον Έλληνα άναγνώστη, άσχολείται άρκετά αναλυτικά με τό θέμα.

6. Η εικόνα αυτή είναι αισθητά άπλοποιημένη. Μία πλήρης διαπραγμάτευση θά απαιτούσε έκθεση στη γλώσσα τής συμβολικής λογικής. Βασικές άναφορές για τό θέμα, τής όποιες κι έγώ ακολουθώ έδώ τείνοντας στη σχετική άπλοποίηση είναι: F. Suppe (ed): The Structure of Scientific Theories, Urbana 1974, σ. 16-53. P. Achinstein: Concepts of Science, Baltimore 1968, σελ. 67-157.

$$216x = (36 \pm \sqrt{3\psi})(3 \pm \sqrt{4\psi - 2\psi})$$

$$(7x - 9\sqrt{3.5\psi})^2 = 81(7-\psi)(\psi+21)$$

προτάσεις που μπορούν να ελεγχθούν άμεσα απ' την εμπειρία. Αυτές οι προτάσεις προμηθεύουν μία βάση για την επικύρωση της θεωρίας. Αποτελούν τις εμπειρικές προβλέψεις της θεωρίας. Αν μία θεωρία επιβεβαιωθεί από ένα σύνολο επιτυχημένων εμπειρικών προβλέψεων, θεωρείται σωστά σχηματισμένη και επικυρωμένη από την εμπειρία. Αν πάλι μία εμπειρική συνέπεια διαψευστεί από την εμπειρία, τότε κάποιο λάθος υπάρχει στη διατύπωση της θεωρίας (στη σύνθεση TC). Αν δέν πρόκειται για κάποιο λάθος μέτρησης ή για κάποια συνέπεια ειδικών συνθηκών, τότε η θεωρία είναι λανθασμένη, γιατί διαψεύδεται απ' τα γεγονότα.

Η επιστήμη είναι μία επαγωγική διαδικασία. Οι πρώτες επιστημονικές διαπιστώσεις είναι απλές εμπειρικές γενικεύσεις, που στηρίζονται στη αισθητηριακή αντίληψη και είναι έκφρασμένες σε μία καθαρά παρατηρησιακή γλώσσα. Στη συνέχεια εισάγονται οι πρώτοι θεωρητικοί όροι με τη βοήθεια των όρων παρατήρησης και μορφοποιούνται οι πρώτες θεωρητικές γενικεύσεις (οι θεωρητικοί νόμοι). Η γνώση λοιπόν «επάγεται» από την εμπειρία, με τον τρόπο περίπου που είχε περιγράψει ο Bacon πριν 3 αιώνες.

Η επιστήμη αναπτύσσεται με τη εγκαθίδρυση επικυρωμένων θεωριών. Η μετάβαση από τη μία επιστημονική θεωρία στην άλλη δέν αποτελεί πρόβλημα για τους λογικούς Θετικιστές. Το φαινόμενο περιγράφεται από τη θεωρία της Αναγωγής (Reduction),⁷ σύμφωνα με την οποία η άκολουθια των επικυρωμένων θεωριών επιτυγχάνεται με την ενσωμάτωση της παλαιότερης θεωρίας στο ευρύτερο φάσμα μιας νέας θεωρίας, της οποίας έκτοτε αποτελεί ειδική περίπτωση.

Υπάρχουν δύο τύποι αναγωγής: η «όμογενής» και η «έτερογενής».

Μία αναγωγή είναι όμογενής αν οι δύο θεωρίες εκφράζονται στο ίδιο περιγραφικό λεξιλόγιο. Ένα παράδειγμα τέτοιας αναγωγής είναι η ενσωμάτωση των νόμων του Γαλιλαίου για την κίνηση σε κεκλιμένα επίπεδα, στη θεωρία του Νεύτωνα για την παγκόσμια βαρύτητα: οι δύο αυτές θεωρίες χρησιμοποιούν την ίδια περίπου ορολογία, εκφράζονται στην ίδια «γλώσσα». Αντίθετα μία αναγωγή είναι έτερογενής όταν οι δύο θεωρίες δέν χρησιμοποιούν το ίδιο περιγραφικό λεξιλόγιο. Τα κλασικά παραδείγματα γι' αυτή την περίπτωση είναι η αναγωγή της κλασικής θερμοδυναμικής στην κινητική θεωρία των αερίων, ή η αναγωγή της χημικής ανάλυσης του ατόμου

στην μικροφυσική. Σ' αυτές τις περιπτώσεις χρειάζεται μια «μετάφραση» του λεξιλογίου και των σχέσεων της πρώτης θεωρίας στη γλώσσα της δεύτερης. Έτσι, λ.χ., η έννοια «θερμοκρασία» της θερμοδυναμικής γίνεται «μέση κινητική ενέργεια των μορίων» του αερίου στην κινητική θεωρία, κ.ο.κ. Ο στόχος μιας τέτοιας αναγωγής είναι απλός: καταλήγουμε σε μία έννοιολογική, αλλά και «όντολογική» οικονομία, και τείνουμε στην ένοποίηση των επιστημών, τό δικαιολογημένο όνειρο κάθε θετικισμού.

Καί οι δύο τύποι αναγωγής οδηγούν στην ίδια εικόνα της επιστημονικής προόδου. Η πρόοδος της επιστήμης είναι μία συνεχής, συσσωρευτική διαδικασία. Οι θεωρίες επεκτείνονται και καλύπτουν ευρύτερα φάσματα ή ενσωματώνονται σε σφαιρικότερες θεωρίες, που ένοποιούν διακριτούς μέχρι τότε επιστημονικούς τομείς. Οι παλαιότερες επιτυχίες των θεωριών δέν απορρίπτονται, αλλά διατηρούνται και επεκτείνονται. Υπάρχει πάντοτε δυνατότητα αντικειμενικής σύγκρισης των διαδοχικών θεωριών, με καθαρά λογικές μεθόδους - συμβιβασιμότης, έγκλεισμός, σύνθεση, κ.τ.λ. Η αντίληψη αυτή στηρίζεται στην παραδοχή ότι οι διαδοχικές (ή και αντιμαχόμενες) θεωρίες εκφράζονται στο ίδιο περιγραφικό λεξιλόγιο ή σε λεξιλόγια δυνάμενα να «μεταφραστούν» στο ίδιο ιδίωμα. Τό κοινό αυτό έδαφος σύγκρισης (λεξιλόγιο ή ιδίωμα) είναι για τούς λογικούς Θετικιστές η παρατηρησιακή γλώσσα.

2. Τό έργο του T.S. Kuhn και η «στροφή» της δεκαετίας 1960-1970

α. Η γένεση του νέου ρεύματος

Η είκοσαετία 1940-1960 είναι η περίοδος της απόλυτης κυριαρχίας του λογικού Θετικισμού. Στο διάστημα αυτό, βέβαια, όρισμένες θέσεις του άμφισβητούνται, άλλες μετασχηματίζονται, αλλά, παρά τις επίμερους αντιρρήσεις που προβάλλονται, ό βασικός πυρήνας της θετικιστικής ανάλυσης εξακολουθεί να αντιπροσωπεύει τη

7. Η κλασική ανάλυση της θεωρίας της Αναγωγής βρίσκεται στο E. Nagel: *The Structure of Science*, New York 1961.

μοναδική αξιόπιστη φιλοσοφική προσέγγιση τής επιστήμης.

Η κατάσταση, όμως, αλλάζει ριζικά στα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 60. Η ήρεμία του κλάδου διαταράσσεται, τα «σύνορα του ανοίγουν» και η προβληματική του εμπλουτίζεται από ένα σύνολο συμβολών που ξεκινούν από διαφορετικές άφητρες. Δημιουργείται ένα νέο επιστημολογικό ρεύμα, που συνδέεται με τα όνοματά του Κούν, του Feyereabend, του Hanson, του Toulmin και που χαρακτηρίζεται από μία άκρεια αντι-θετικιστική γραμμή.⁸ Ως «σημείο καμπής» εκλαμβάνεται συμβολικά το 1962, έτος έκδοσης τής *Δομής των επιστημονικών επαναστάσεων*, που θεωρήθηκε το «μανιφέστο» του νέου ρεύματος. Η κατάσταση «κρίσης» που δημιουργήθηκε (για να προτρέξουμε στην όρολογία του Κούν) οδήγησε σε τόσο ραγδαίες εξελίξεις, ώστε, στα τέλη της ίδιας δεκαετίας, ο λογικός θετικισμός θεωρούνταν καθολικά ξεπερασμένος.

Η στροφή αυτή στην αγγλοσαξονική επιστημολογία είναι πρώτα απ' όλα αντίδραση στο άσφυκτικό πλαίσιο τής Μαθηματικής Λογικής και του άκραιο Έμπειρισμού. Το κεντρικό σημείο τής διαμάχης είναι η φύση και η εξέλιξη των επιστημονικών θεωριών. Οι εκπρόσωποι του νέου ρεύματος θεωρούν ότι η θετικιστική εικόνα τής επιστήμης είναι διαστρεβλωτική, αγνοεί τη αληθινή πρακτική των επιστημόνων και τα πορίσματα τής ιστορικής έρευνας και θυσιάζει στο βαθμό ενός άπλοϊκού έμπειρισμού τόν κυριότερο παράγοντα επιστημονικής πρόοδου: τη δημιουργικότητα και τη φαντασία του έρευνητή. Η ιστορία τής επιστήμης δείχνει ότι οι σημαντικότερες ανακαλύψεις δεν ήταν άπλες έρμηνείες νέων έμπειρικών δεδομένων, αλλά ότι, αντίθετα, η δημιουργική θεωρία «ξεπερνά» πάντοτε τα διαθέσιμα στοιχεία. Η επιστήμη και η όρθολογικότητα δεν αποτελούν ένα θαύμα: στην πραγματικότητα συγγενεύουν με τα άλλα πολιτιστικά φαινόμενα πολύ πιο στενά απ' όσα άφηναν να ένοιωθει οι θετικιστές. Έτσι, οι επιστημονικές θεωρίες, όπως κάθε άλλο ανθρώπινο κατασκευάσμα, είναι ιστορικές οντότητες, με γέννηση, άκμή και τέλος, και με συμμετοχή όχι μόνο στην αλήθεια, αλλά και στο λάθος.

Η εξέλιξη τής επιστήμης δεν είναι μία όμαλή, γραμμική συσσωρευτική διαδικασία, αλλά ένα πολύ σύνθετο φαινόμενο, με περιόδους συνέχειας και ασυνέχειας, με ριζικές αναθεωρήσεις και βαθιά ρήγματα.

Μπορούμε να προσδιορίσουμε τρεις παράγοντες που συνέβαλαν στη δημιουργία του νέου ρεύματος:

1. Η μέκωση τής αξιοπιστίας του λογικού θετικισμού: Οι κριτικές που διατυπώνονται και συσσωρεύονται, χωρίς να παίρνουν ικανοποιητική απάντηση δεν οδηγούν, βέβαια, στη δημιουργία νέας λύσης και στην ανατροπή του θετικισμού, αλλά συντελούν στη μείωση του κύρους του και έξηγούν τη γρήγορη επικράτηση των νέων τάσεων.

Αναφέρω απλά τις κυριότερες κριτικές σε έπιμέρους θέσεις του θετικισμού⁹:

(α) Η θέση *Duhem-Quine*. Ο Κουάιν (1951), έπεκτείνοντας μία παλιότερη ιδέα του Ντυέμ (1906) άπορρίπτει τήν άρχή τής έπαλήθευσης του λογικού θετικισμού. Η επιστημονική θεωρία είναι μία σύνθετη δομή έπιμέρους προτάσεων. Αν, τώρα, η θεωρία έρθει σε αντίθεση με ένα έμπειρικό γεγονός, τό μόνο που γνωρίζουμε είναι ότι κάποια απ' τις έπιμέρους προτάσεις τής θεωρίας είναι λανθασμένη· δεν ξέρουμε, όμως, ποιά άκριβώς. Η θέση του Κουάιν είναι ότι δεν έχουμε δικαίωμα να μιλούμε για σημασία και για έπαλήθευση μίας μεμονωμένης πρότασης, άφου ή «μονάδα έμπειρικής σημασίας είναι ή όλόκληρη τή επιστήμη». Αν ή έπαλήθευση μίας μεμονωμένης πρότασης είναι άδύνατη, καταρρέει όλόκληρο τό σύνθετο οικοδόμημα των θετικιστών.

(β) Η κριτική τής έπαγωγής (*induction*) και τής επικύρωσης (*confirmation*) από τόν Πόππερ. Απ' τό 1934 ο Πόππερ είχε προτείνει μία διαφορετική άνάλυση των επιστημονικών θεωριών. Η θεμελίωση τής έπαγωγής είναι λογικά άδύνατη άφου δεν υπάρχει καμιά προνομιακή

όδός από τά πράγματα στη θεωρία (έπαναλαμβάνει τήν κριτική τής αίτιότητας του Hume, χωρίς να δέχεται τήν ψυχολογική λύση του). Λογικά άδύνατη είναι και ή επικύρωση (έπαλήθευση) μίας θεωρίας: όσα τέστ κι άν περάσει, μέ έπιτυχία, πάντοτε υπάρχει ή λογική δυνατότητα να άποτύχει στο έπόμενο. Έπομένως τό μοντέλο των θετικιστών είναι άσπτήριο. Για τόν Πόππερ, οι θεωρίες δεν είναι έπαγωγικά, αλλά, αντίθετα, παραγωγικά συστήματα. Η ανθρώπινη φαντασία και δημιουργικότητα κατασκευάζει γενικές, θεωρητικές ύποθέσεις. Η επιστημονική όρθολογικότητα συνίσταται στη συνεχή, κριτική άπόρριψη αυτών των ύποθέσεων, που έπιτυγχάνεται μέ αντίπαράθεση προς τήν έμπειρία (*falsification*) και τή θεμελίωση νέων καλύτερων ύποθέσεων. Όλες, λοιπόν, οι επιστημονικές θεωρίες είναι λανθασμένες. Υπάρχει όμως μία αντικειμενική πρόοδος, γιατί, σε τελευταία άνάλυση, άπομακρυνόμαστε απ' τό λάθος και πλησιάζουμε στην αλήθεια.

(γ) Η διάκριση παρατήρησης-θεωρίας: Όλοι οι έπικριτές συμφωνούν ότι ή διάκριση είναι αυθαίρετη και θά πρέπει να άπορριφθεί, άν δεν έπινοηθεί ένα νέο αξιόπιστο κριτήριο.

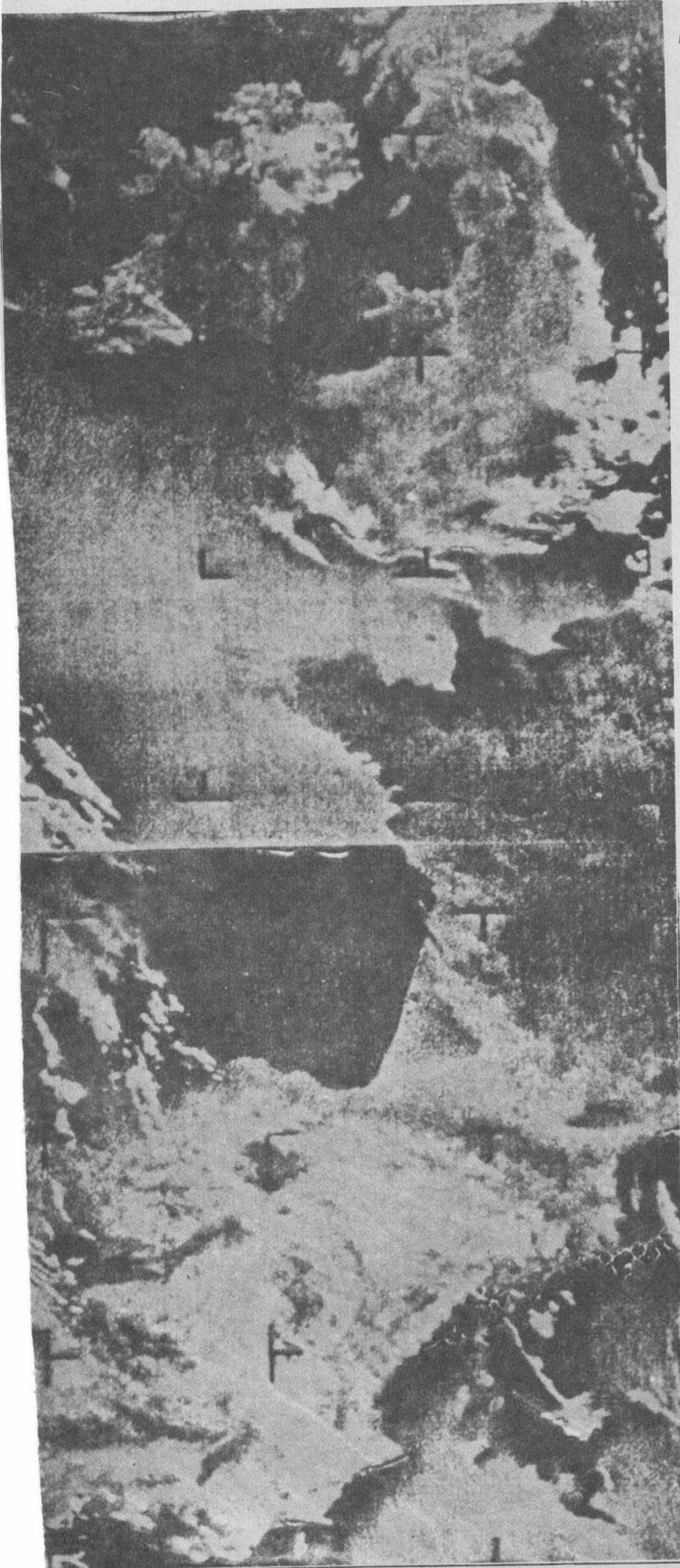
2. Οι παράλληλες εξελίξεις στον τομέα τής φιλοσοφίας τής γλώσσας: Είδαμε τό ρόλο που έπαιξε «ή στροφή προς τή γλώσσα» στα πρώτα βήματα του λογικού θετικισμού. Για μία μεγάλη χρονική περίοδο (άκολουθώντας τή γραμμή που είχε χαράξει τό *Tractatus* του Βικενστάιν) ή φιλοσοφία τής γλώσσας στον αγγλοσαξονικό χώρο έτεινε στην κατάδειξη των άτελειών και των αντιφάσεων τής καθημερινής γλώσσας και στην κατασκευή τεχνητών, συνεπών γλωσσών.

Στή δεκαετία όμως 1950-60, κάτω απ' τήν επίδραση, τώρα, των τελευταίων γραπτών του Βικενστάιν (*Φιλοσοφικές έρευνες* 1953) δημιουργείται μία αντίστοιχη τάση. Αμφισβητείται ή γνωστική σημασία των τεχνητών γλωσσών και προβάλλεται σαν πεδίο άνάλυσης ή φυσική, καθημερινή γλώσσα μέ όλες τις ιδιομορφίες τής. Παύει να ενδιαφέρει μόνο ή καταφατική μορφή προτάσεων και αναπτύσσεται ή «πραγματολογική» διάσταση τής γλώσσας (*pragmatics*), δηλ. ή σχέση του λόγου μέ τόν όμιλητή.

Δέν μπορούμε βέβαια να μιλήσουμε για άμεση, αίτιακή σχέση στις άλλαγές των δύο τομέων (άν και ή επίδραση των *Φιλοσοφικών Έρευνών* του Βικενστάιν είναι έκδηλη στον Τουλμίν και τόν Χάνσον). Υπάρχει όμως μία έμμεση σύνδεση, ή δημιουργία ενός κοινού αντι-θετικιστικού κλί-

8. Ο Κούν είναι ιστορικός τής επιστήμης, ειδικός του 17ου αϊ. Ο Φεγεραμπέντ είναι μαθητής του Πόππερ και στηρίζει τήν άνάλυσή του σε μία άνάλυση τής επιστημονικής επανάστασης των άρχών του 20ου αϊ. Οι Χάνσον και Τουλμίν έπηρεάζονται από τις *Φιλοσοφικές Έρευνες* του Βικενστάιν. Ο Πολάνυι ξεκινάει από μαρξιστικές άρχές. Δέν μπορούμε να μιλήσουμε για μία ενιαία σχολή. Οι βασικοί αντιπρόσωποι του ρεύματος προέρχονται από διαφορετικές παραδόσεις, διαφωνούν σε πολλά σημεία, και παίρνουν, στη δεκαετία πιά του 70, ό καθένας τόν δικό του δρόμο. Συνήθως, ή νέα αυτή τάση χαρακτηρίζεται ως «ιστορικισμός» ή «σχετικισμός» (*relativism*).

9. Για τις συγκεκριμένες αναφορές δες βιβλιογραφία. Χρειάζεται όμως να προστεθούν δυό λόγια για τόν Κάρλ Πόππερ. Μία άνάλυση τής σύγχρονης επιστημολογίας, που δεν αναφέρεται άναλυτικά στον Πόππερ, είναι ως ένα βαθμό έλλιπής. Τό κυριότερο χαρακτηριστικό του έργου του Πόππερ είναι ότι ενώ θεμελιώνεται ταυτόχρονα περίπου μέ τό λογικό θετικισμό, εξελίσσεται συνέχεια και εξακολουθεί να διατηρεί και σήμερα τήν έπικαιρότητά του. Μάλιστα από τή «σχολή» του Πόππερ προέρχεται ή πιο έγκυρη, ίσως, τάση τής δεκαετίας του '70, ή «μεθοδολογία των έρευνητικών προγραμμάτων» του Λακάτος. Ο λόγος για τό όποιο δεν αναφέρθηκε άναλυτικά στον Πόππερ είναι ότι ή επιστημολογία του, κρατώντας ίση άπόσταση από τόν θετικισμό και τόν «ιστορικισμό», δεν θίγεται ουσιαστικά από τήν εμφάνιση του νέου ρεύματος.

ματος πού εκδηλώνεται και στους δύο τομείς με την τάση άπαλλαγής από τους περιορισμούς της τυπικής λογικής και του άγονου έμπειρισμού.

3. 'Η ανάπτυξη της 'Ιστορίας τών 'Επιστημών: (ό, κατά γενική όμολογία, καθοριστικότερος παράγοντας).

Τό κυριότερο χαρακτηριστικό του Λογικού Θετικισμού είναι ό αντί-ιστορικός του χαρακτήρας. 'Η έπικράτηση του Λογικού Θετικισμού στην άγγλοσαξονική 'Επιστημολογία όδήγησε σε μία πλήρη άπομόνωση της Φιλοσοφίας άπ' τήν 'Ιστορία τών επιστημών. Τό γεγονός αυτό άποτελεί ιδιομορφία αυτής της παράδοσης και στοιχείο αντίθεσης με τις εύρωπαϊκές «έπιστημονικές φιλοσοφίες» πού αναπτύχθηκαν σε στενή σχέση με τήν 'Ιστορία.¹⁰ 'Ο κύριος ρόλος της 'Ιστορίας της επιστήμης, σ' αυτό τό πλαίσιο, είναι παιδαγωγικός: τείνει στή διευκρίνιση και στή βαθύτερη κατανόηση τών μεθόδων και έννοιών της σύγχρονης επιστήμης, άποκαθιστώντας τήν εξέλιξη τους. Στή ούσία ταυτίζονται, με τή συσσώρευση άνεκδότηων και χρονολογιών.

'Η κατάσταση αλλάζει στή δεκαετία του '50. 'Η 'Ιστορία τών επιστημών άποκτά τήν άυτονομία της ως έπιστημονικός κλάδος, τούς δικούς τους σκοπούς και τις δικές της μεθόδους. Σ' αυτή τήν άλλαγή, καθοριστική είναι ή συμβολή του Alexandre Koyré και του Herbert Butterfield. Μέ τό έργο και τή διδασκαλία τους διαμορφώνεται μία νέα γενιά ιστορικών πού θεωρούν ότι ό κλάδος τους δέν έχει άπλώς βοηθητικό χαρακτήρα, αλλά είναι ούσιαστικό συνθετικό της 'Ιστορίας τών ιδεών (και ως ένα βαθμό της κοινωνικής και πολιτιστικής 'Ιστορίας). Συντελείται, λοιπόν, μία ιστοριογραφική επανάσταση, της όποίας τά πορίσματα γρήγορα έρχονται σε αντίθεση με τή θετικιστική άνάλυση της επιστήμης.

'Ορισμένες παλαιότερες και ξεπερασμένες πιά σήμερα θεωρίες - ή 'Αριστοτελική φυσική, ή «φλογιστική» χημική θεωρία κ.τ.λ. - φωτίζονται με νέο φώς και άποδεικνύεται ότι, όχι μόνο δέν ήταν μία σειρά προλήψεων και λαθών, αλλά, άπεναντίας, διέθεταν άξιόλογη συνοχή και άποτελεσματικότητα. 'Η νέα ιστοριογραφία τείνει να άποκαταστήσει αυτά τά χαρακτηριστικά άδιαφορώντας για τις σύγχρονες άπόψεις της επιστήμης, να περιγράψει τήν παλιότερη επιστήμη ως άυτόνομη, σφαιρική δομή.

'Η 'Ιστορική έρευνα φανερώνει ότι ή επιστήμη ούτε τόσο έμπειρική και έπαγωγική ύπήρξε, ούτε αναπτύχθηκε τόσο εύθύγραμμη. 'Ο Γαλιλαίος και ό Νεύτωνας στηρίχτηκαν σε ύποθέσεις, πού κάθε άλλο παρά έμπειρικές γενικεύσεις ήταν, και τό πέραςμα άπό τήν 'Αριστοτελική φυσική στή Νευτώνεια μηχανική δέν άπαίτησε ένα νέο σύνολο έμπειρικών δεδομένων, αλλά, όπως γράφει ό Butterfield, θεμελιώθηκε «στή ίδια δέσμη γεγονότων, όπως πριν, τά όποια ένέταξε σ' ένα νέο σύστημα άμοιβαίων συνδέσεων, δίνοντας ένα διαφορετικό πλέγμα». Τά πορίσματα της 'Ιστορίας τών επιστημών συμβάλλουν περισσότερο άπό κάθε άλλον παράγοντα στή στροφή της δεκαετίας του '60.

Γιά να προσδιορίσουμε τά βασικά χαρακτηριστικά του νέου ρεύματος, θά χρειαστεί να αναλύσουμε λεπτομερειακά τό έργο του Τ.Σ. Κούν. Τό έργο αυτό προσφέρεται για τήν έξαγωγή συμπερασμάτων, και γιατί ό συγγραφέας του είναι κεντρική φυσιογνωμία στο νέο ρεύμα

10. 'Αρκεί να κάνει τή σύγκριση κανείς με τή γαλλική έπιστημονική φιλοσοφία τών άρχών του αιώνα για να καταλάβει τή διαφορά. 'Η γαλλική σχολή (Comte, Dyhem, Tannery, Brunschvicg, Meyerson) είναι περισσότερο φιλοσοφική 'Ιστορία τών 'Επιστημών παρά 'Επιστημολογία. Είναι χαρακτηριστικό ότι θεμελιωτής της νέας άγγλοσαξονικής ιστοριογραφίας είναι ό Alexandre Koyré, πού προέρχεται άπό τήν εύρωπαϊκή παράδοση. Μπορεί βέβαια να ύποστηριχτεί, αντίστροφα, ότι ή ύπερβολική προσήλωση της γαλλικής έπιστημολογίας στην 'Ιστορία εύθύνεται για τή σημερινή άπουσία μίας έπιστημονικής παράδοσης στή Γαλλία (άν έξαιρέσει κανείς τή σχετική σύντομη παρένθεση του Γκ. Μπασελάρ και τών μαθητών του).

καί γιατί, όπως ένα έργο ευαίσθητο στις κριτικές και εξελισσόμενο, αντανακλά τις κύριες τάσεις της δεκαετίας.

Πρίν περάσουμε όμως στον Κούν πρέπει να τονίσουμε ένα σημείο. Η κατάσταση κρίσης που δημιουργείται αυτή την περίοδο στον κλάδο αναδεικνύει ως κεντρικά προβλήματα, *τή δομή και τήν αλλαγή των επιστημονικών θεωριών*. Θίγονται ακόμη όρισμένα θέματα, που συνδέονται στενά μ' αυτά, όπως η επαγωγή, η επικύρωση των θεωριών, η φύση της εξήγησης και της δικαιολόγησης κ.λπ. Η επιστημολογία όμως δεν εξαντλείται σ' αυτά τα προβλήματα. Έτσι, οι συζητήσεις πάνω στην αιτιότητα, στη μέτρηση, στην τροπικότητα (Modality), στο ρόλο των μοντέλων στην επιστήμη, στο χρόνο και τό χώρο, για να αναφέρουμε μόνο μερικά παραδείγματα, συνεχίζονται χωρίς να παρουσιάζουν αισθητά συμπτώματα κρίσης. Η παρατήρηση αυτή αιτιολογεί το σχετικά μονομερή χαρακτήρα των αναλύσεων που θα ακολουθήσουν και των στοιχείων που θα δοθούν.

β. Η Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων¹¹

Ο Κούν ολοκληρώνει τις σπουδές του στη Φυσική και, στη συνέχεια, στρέφεται βαθμιαία προς την Ιστορία των Επιστημών. Η μελέτη της Ιστορίας των Επιστημών τον πείθει ότι η τρέχουσα θετικιστική ανάλυση της επιστήμης είναι ανεπαρκής και παραπλανητική. Διατηρεί ένα απλά ερασιτεχνικό ενδιαφέρον για την Επιστημολογία, ως την εποχή που γράφει *τή Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων*. Η εκπληκτική όμως επιτυχία του βιβλίου, ο αντίκτυπος και οι συζητήσεις που προκαλεί σε φιλόσοφους και επιστήμονες, τον εισάγουν de facto, και μάλιστα ως κεντρική μορφή, στο πεδίο της Επιστημολογίας. Μετά το 1962 το μεγαλύτερο μέρος των δημοσιεύσεών του – γιατί ταυτόχρονα συνεχίζει τις ιστορικές του έρευνες – αφιερώνεται στην υπεράσπιση, στην τροποποίηση και στη «φιλοσοφικότερη» κωδικοποίηση των θέσεων της *Δομής των επιστημονικών επαναστάσεων*. Ο Κούν επομένως, γράφει το βασικό του βιβλίο ως ιστορικός και όχι ως φιλόσοφος της επιστήμης. Έτσι εξηγείται η σχετική ασάφεια της ορολογίας του, η απουσία των καθαρά φιλοσοφικών αναφορών, ή έλλειψη μιάς αυστηρής δομής.

Ως ιστορικός, ο Κούν είναι ειδικός της «επιστημονικής επανάστασης» του 17ου αι. Της αντικατάστασης, δηλ. του Άριστοτελικού «κλειστού κόσμου» απ' το «άνοικτο σύμπαν» του Κοπέρνικου, του Γαλιλαίου και του Νεύτωνα (για να χρησιμοποιήσουμε τις εκφράσεις του Άλεξάντρ Κουαρέ). Είναι χρήσιμο, λοιπόν, να έχουμε στο νου μας ότι πίσω απ' τή γενική κατηγορία «επιστημονική επανάσταση» της *Δομής* βρίσκεται το πρότυπο αυτής της συγκεκριμένης επανάστασης. Ο ίδιος αναφέρει ότι η «διαφώτισή» του, ή ξαφνική έλευση της βασικής του ιδέας, ήρθε όταν μελετούσε τήν ιδιαιτερότητα της Άριστοτελικής Φυσικής. Τότε κατάλαβε ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι ανάγνωσης ενός κειμένου του παρελθόντος και ότι ο χειρότερος τρόπος προσέγγισης είναι αυτός που φαίνεται φυσικότερος στο σύγχρονο αναγνώστη: η προσέγγιση δηλ. που στηρίζεται στο σύνολο των γνώσεων και πεποιθήσεων και προσπαθεί να προσδιορίσει τις *άποκλίσεις* του κειμένου απ' αυτό τό σύνολο. Η αδυναμία αυτού του τρόπου ανάγνωσης όφειλεται στο γεγονός ότι απ' τήν εποχή του κειμένου μέχρι σήμερα έχει μεσολαθήσει «ένα είδος σφαιρικής αλλαγής στον τρόπο που οι άνθρωποι βλέπουν και περιγράφουν τή φύση»,¹² μιά αλλαγή που δεν μπορεί να αναχθεί ούτε σε άπλες προσθήκες στη συνολική γνώση ούτε σε άπλη διάρθωση επιμέρους λαθών. Η βασική του λοιπόν ιδέα είναι ότι οι επιστημονικές γνώσεις κάθε εποχής άρθρώνονται σε ένα αυτόνομο σύστημα, με τή δική του αξία και λειτουργικότητα, που δεν μπορεί να κριθεί με τά δικά μας, σημερινά κριτήρια επιστημονικότητας. Η ανά-

πτυξη της επιστήμης είναι μιά ριζική *άσυνεχής* διαδικασία, μιά *άκολουθία βίαιων ανατροπών*.

Στή *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* ο Κούν εισάγει μιά έντελώς νέα ορολογία.

Μέ τον όρο *επιστημονική κοινότητα* (scientific community) χαρακτηρίζει ένα σύνολο επιστημόνων με συναφές πεδίο έρευνας, που ασπάζονται τις ίδιες βασικές αντίληψεις για τή φύση της επιστήμης και τή μεθοδολογία της. Ζούν σε σχετική *άπομώνωση* απ' τήν υπόλοιπη κοινωνία και τούς άλλους επιστήμονες, μιλούν τήν ίδια «γλώσσα», βλέπουν τά πράγματα κάτω απ' τήν ίδια «όπτική». Είναι ή βασική κοινωνιολογική μονάδα του Κούν – δεν τον ενδιαφέρει τόσο ο μεμονωμένος επιστήμονας, όσο ή συλλογική μορφή που παίρνει ή έρευνα στην επιστήμη.

Τό βασικό χαρακτηριστικό της επιστημονικής κοινότητας είναι ή *άποδοχή ενός κοινού Παραδείγματος* (paradigm).¹³ Η έννοια αυτή – ή πιό βασική και πολυσυζητημένη στο σύστημα της *Δομής* – παραμένει σχετικά *άσπαστη* στο σύνολο του βιβλίου, φαίνεται να περιγράφει περισσότερα από ένα πράγματα, όπως όμοιοι και ο ίδιος ο Κούν. Η πρωταρχική, πάντως, χρήση του όρου, ή συνδεδεμένη με τήν πρωτοτυπία της ανάλυσης της *Δομής*, υποδεικνύει *τό σύνολο των πεποιθήσεων, των αναγνωρισμένων αξιών και των τεχνικών που ασπάζονται τά μέλη μιάς δεδομένης ομάδας επιστημόνων*. Δεν ταυτίζεται λοιπόν τό παράδειγμα με μιά επιστημονική θεωρία, έχει μιά πολύ σφαιρικότερη διάσταση. Περιλαμβάνει «νόμους, θεωρίες, εφαρμογές και πειραματισμό ταυτόχρονα» (σ.10),¹⁴ και αποτελείται «από ένα ισχυρό πλέγμα

11. Ένα κεφάλαιο της *Δομής των επιστημονικών επαναστάσεων* έχει μεταφραστεί στα ελληνικά από τόν Αρ. Κουτούγκο και δημοσιευτεί στο περιοδικό *Δευκαλίων* (τεύχος 16, 1976). Ενώ ή μετάφραση είναι προσεγμένη, και γλωσσικά και φιλοσοφικά, δεν άποφεύγει όρισμένα σοβαρά λάθη στην άπόδοση επιστημονικών όρων. Έτσι τά «σύνθετα μεταλλεύματα» (compound ores) άποδίδονται ως «μίγματα χρυσού» (σ. 413), ο «άργυρος (silver) άποδίδεται ως «λευκόχρυσος» (σ. 415) και ή πρόταση «όταν ή άνάμειξη παρήγαγε θερμότητα, φώς και άναθρασμό» (When mixing produced heat, light, efferverscence), γίνεται «όταν άναμίγνυαν παραγόμενη θερμότητα, φώς και άναθρασμό» (σ. 415). Αútés οι άστοχες άποδόσεις δεν αλλάζουν εύτυχώς τό νήμα των συλλογισμών του συγγραφέα. Δυστυχώς όμως όλο τό τελευταίο μέρος του κεφαλαίου είναι άδύνατο να γίνει κατονητό από μιά λανθασμένη άπόδοση. Τό έπιχείρημα του Κούν στηρίζεται στην περιγραφή της διάκρισης άνάμεσα σε χημική ένωση (compound) και φυσικού μίγματος (mixture), και τις διαδοχικές μετατοπίσεις της διαχωριστικής γραμμής. Ο μεταφραστής όμως άποδίδει τό compound άλλοτε ως «μίγμα» (σ. 415, σ. 416), άλλοτε ως «συνδυασμό» (σ. 415, 416) και άλλοτε ως «χημικό μίγμα» (416, 417), και φυσικά ή διάκριση είναι άδύνατο να φανεί. (Οι σελίδες παραπέμπουν στον *Δευκαλίων*).

12. *Essential Tension*, Chicago 1977, Εισαγωγή, σ. xiil.

13. Δεν είναι δυνατό, βέβαια, στο πλαίσιο αυτής της βασικής ορολογίας που υιοθετώ. Κάνω μόνο μιά εξαίρεση για τόν όρο paradigm, γιατί έχει ήδη άρχίσει να εισάγεται και στο ελληνικό επιστημονικό λεξιλόγιο από διάφορες πηγές. Επιλέγω τήν άπόδοση *Παράδειγμα* (με κεφαλαίο Π) και όχι *υπόδειγμα* που προτείνει ο Άρ. Κουτούγκος (μετάφραση ενός κεφαλαίου της *Δομής*, *Δευκαλίων* 16, Άθήνα 1976) για τούς εξής λόγους: (α) πιστεύω ότι όταν ένας ελληνικός όρος επανεισάγεται, έστω και έλαφρά παραλλαγμένος, στην ελληνική τεχνική ορολογία πρέπει να διατηρείται, όχι, βέβαια, για λόγους σοβινιστικούς, αλλά γιατί, αντί να λύνουμε, προσθέτουμε προβλήματα άπόδοσης και σύγχυσης. Γι' αυτό τό λόγο διατηρούνται στα ελληνικά οι όροι. Σημαντική, Πραγματισμός, Ρεαλισμός (παρ' ότι ή ρίζα του δεν είναι ελληνική) Κυβερνητική κ.ο.κ., άν και ή καθημερινή τους χρήση είναι διαφορετική, (β) ο όρος «υπόδειγμα» είναι τουλάχιστον εξίσου παραπλανητικός με τόν όρο «παράδειγμα» στη *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* και (γ) ο όρος «υπόδειγμα» άποδίδει πλήρως τόν όρο exemplar του ζεύγους disciplinary matrix-exemplar, με τό όποιο ο Κούν αντικαθιστά άργότερα τόν όρο paradigm.

14. Οι αναφορές παραπέμπουν στις σελίδες της δεύτερης έκδοσης της *Structure of Scientific Revolutions*, Chicago 1970.

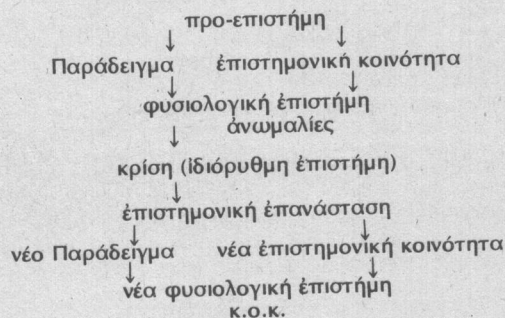
έννοιολογικών, θεωρητικών, πειραματικών και μεθολογικών παραδοχών» ακόμη και «σχεδόν-μεταφυσικών» (σ. 42,41).

Υπάρχει μία «κυκλικότητα» στον όρισμό επιστημονικής κοινότητας και Παραδείγματος: ή μία έννοια φαίνεται να ορίζεται με βάση την άλλη. Είναι ένα σημείο που δεν επεξηγείται στο πλαίσιο του βιβλίου, αλλά δεν νομίζω ότι δημιουργεί σοβαρά προβλήματα στη γενική εικόνα. Έδώ θα θεωρήσουμε ότι επιστημονική κοινότητα και Παράδειγμα δημιουργούνται ταυτόχρονα και αλληλοεξαρτώνται.

Η σύνδεση μίας δεδομένης επιστημονικής κοινότητας με ένα, μοναδικό Παράδειγμα δημιουργεί μία ιδιαίτερα αυστηρή παράδοση επιστημονικής έρευνας, που ο Κούν ονομάζει *φυσιολογική επιστήμη* (normal science). Στη φυσιολογική επιστήμη, αφιερώνεται όλος σχεδόν ο χρόνος και η δημιουργικότητα των περισσότερων επιστημόνων. Είναι η εργασία στο έσωτερικό και υπό την καθοδήγηση ενός Παραδείγματος, που τείνει στην άποσαφήνιση, στη διάρθρωση και στην αύξηση της ακριβείας του. Το Παράδειγμα καθορίζει τη σημασία και τη φύση των προβλημάτων που πρέπει να λυθούν, τις κατάλληλες μεθόδους και τα κριτήρια επιστημονικότητας. Η φυσιολογική επιστήμη είναι μία δραστηριότητα επίλυσης γρίφων (puzzle-solving activity), προορισμένη να παραμείνει στο έσωτερικό ενός Παραδείγματος, που σε καμία περίπτωση δεν αμφισβητείται. Η δημιουργία «φυσιολογικών επιστημονικών παραδόσεων» είναι για τον Κούν κριτήριο ωριμότητας μίας επιστήμης.

Η φυσιολογική επιστήμη αντιδιαστέλλεται προς την *ιδιόρρυθμη επιστήμη* (extraordinary science), στη διάρκεια της οποίας δεν έχουμε επικράτηση ενός Παραδείγματος, αλλά μία κατάσταση αντιδικίας ανάμεσα σε ασυμβίβαστα ή αντιθετικά Παραδείγματα. Είναι μία κατάσταση ρευστή, όπου τα ίδια τα θεμέλια της επιστήμης αμφισβητούνται, μία κατάσταση κρίσης, σύμφωνα με την ορολογία του Κούν.

Η *Δομή των επιστημονικών επαναστάσεων* εισάγει ένα νέο μοντέλο ανάπτυξης της επιστήμης, που μπορεί να περιγραφεί σχηματικά με την παρακάτω χρονική ακολουθία.¹⁵

Η επιστήμη αρχίζει, για τον Κούν, με την εμφάνιση του πρώτου Παραδείγματος (και τη δημιουργία της πρώτης επιστημονικής κοινότητας). Μέχρι τότε δεν υπάρχει επιστήμη, αλλά μία πλειάδα αντιμαχόμενων «σχολών» και απόψεων.¹⁶

Το Παράδειγμα κερδίζει τη γενική αποδοχή, οι επιστήμονες παύουν να θέτουν σε συνεχή αμφισβήτηση τα θεμέλια του κλάδου τους και αφοσιώνονται στη «φυσιολογική έρευνα», που γρήγορα αποδίδει καρπούς. Οι νέες γενιές των επιστημόνων εκπαιδεύονται στο φώς του αποδεκτού Παραδείγματος, μαθαίνουν να έχουν τις ίδιες αξίες και την ίδια όπτική με τους εκπαιδευτές τους. Η εκπαιδευτική αυτή ευθυγράμμιση περνά μέσα από τα διδακτικά έγχειρίδια και τα έργα που θεωρούνται κλασικά, και παίζει τεράστιο ρόλο στην οικονομία δυνάμεων και στην αποδοτικότητα του κλάδου.

Η «στράτευση» σ' ένα Παράδειγμα δεν είναι μόνο ή αποδοχή μίας θεωρίας. Είναι ταυτόχρονα μία όντολογική παραδοχή (από τί είδους οντότητας αποτελείται ο κόσμος), μία μεθοδολογική κατεύθυνση (ποιά προβλήματα είναι σημαντικά και τί θεωρείται επιστημονική λύση) και μία κοινή γλώσσα. Η στράτευση είναι λοιπόν τόσο ολοκληρωτική, ώστε ο Κούν φτάνει να μιλά για είσοδο σε ένα νέο κόσμο.

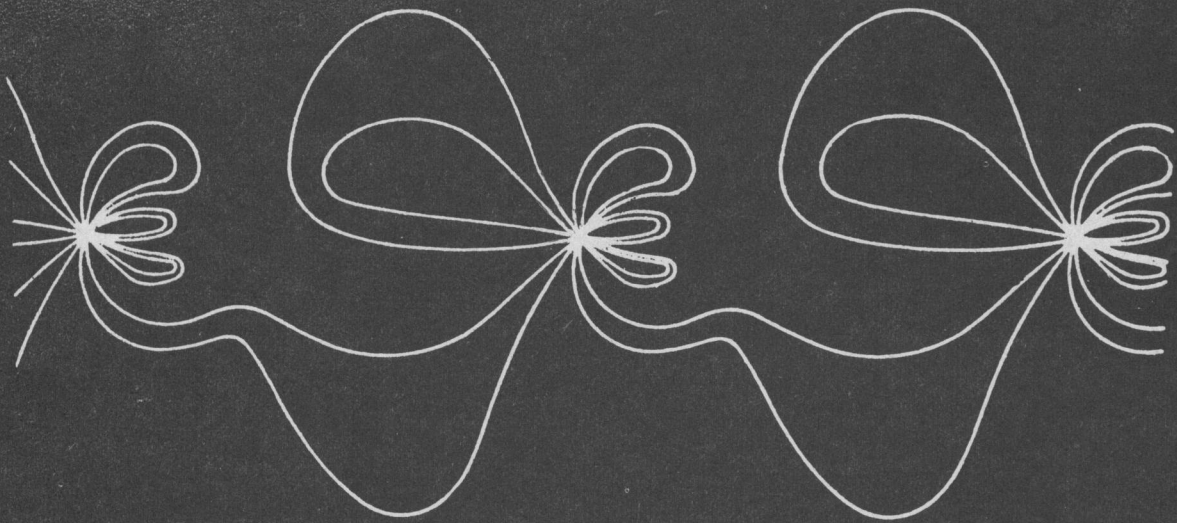
Η δραστηριότητα επίλυσης γρίφων της φυσιολογικής επιστήμης δεν είναι, ωστόσο, μία συνεχώς επιτυχημένη διαδικασία. Υπάρχουν όρισμένα προβλήματα, που παρά τη θεμελιώδη σημασία τους και τις επανειλημμένες προσπάθειες της κοινότητας, εξακολουθούν να παραμένουν άλυτα. Από την άλλη μεριά, όρισμένα πειράματα και νέες παρατηρήσεις μπορούν να οδηγήσουν σε δεδομένα που διαψεύδουν μία αποδεκτή πεποίθηση. Τέτοιες περιπτώσεις συνιστούν *άνωμαλίες* για το Παράδειγμα, και μία συσσώρευση ανωμαλιών μπορεί να οδηγήσει σε ανατροπή του Παραδείγματος. Βέβαια, οι ανωμαλίες είναι ως ένα βαθμό φυσικές: κανένα Παράδειγμα δεν είναι απαλλαγμένο από ανωμαλίες, και τις περισσότερες φορές, οι επιστήμονες έχουν πλήρη επίγνωση αυτού του γεγονότος, χωρίς να χάνουν την πίστη τους στο Παράδειγμα. Το ερώτημα που γεννιέται, φυσικά, είναι σε ποιά περίπτωση ή συσσώρευση των ανωμαλιών θεωρείται τόσο σημαντική, ώστε να οδηγήσει στην ανατροπή του Παραδείγματος.

Το ερώτημα είναι κρίσιμο και δεν επιδέχεται μία γενική λύση. Η ιστορία των επιστημών δείχνει ότι δεν ισχύουν πάντα τα ίδια κριτήρια, ούτε έχουμε πάντα μπροστά μας όλα τα δεδομένα του προβλήματος. Έκείνο, πάντως, που μπορούμε να υποστηρίξουμε είναι ότι δεν έχει τόσο σημασία ο αριθμός των ανωμαλιών όσο η σπουδαιότητά τους. Σημαντικότερες ανωμαλίες θεωρούνται εκείνες που θίγουν τα θεμέλια ενός Παραδείγματος, τα αναπόσπαστα μέρη του. Βασικό ακόμη στοιχείο στη μείωση της αξιοπιστίας ενός Παραδείγματος είναι η ύπαρξη (ή η γένεση) ενός αντίθετου Παραδείγματος που καταφέρνει να συμβιβάσει τις ανωμαλίες.

Η συσσώρευση ανωμαλιών οδηγεί στην κατάσταση κρίσης. Η επιστημονική κοινότητα χάνει την εμπιστοσύνη της στο Παράδειγμα και αρχίζει πάλι η αμφισβήτηση των θεμελίων του κλάδου. Αρχίζει μία περίοδος διαμάχης όπου διάφορα Παραδείγματα, νέα και παλιά, συνυπάρχουν και αντιτίθενται. Είναι η - σύντομη συνήθως - περίοδος της ιδιόρρυθμης επιστήμης, που ο Κούν περιγράφει με ένα καθαρά πολιτικό λεξιλόγιο. Το Παράδειγμα μοιάζει με την κοινωνία, που βρίσκεται σε επαναστατική περίοδο: οι θεωρίες του και οι μεθοδολογικές επιταγές του είναι οι θεομοί που δεν καταφέρνουν να επιβάλουν την τάξη: ακολουθεί μία περίοδος αναρχίας, όπου διάφορες κοινωνικές ομάδες διεκδικούν την εξουσία: ή κριτική επιχειρηματολογία δίνει προοδευτικά τη θέση της στις μεθόδους πειθαναγκασμού των μαζών: ή εξουσία τελικά κερδίζεται όχι απ' το όρθοτερο πρόγραμμα αλλά από το *πειστικότερο*. Παρόμοια, στο πεδίο της Επιστήμης, η περίοδος της κρίσης λύνεται με την επικράτηση ενός νέου Παραδείγματος. Η επικράτηση

15. Το σχήμα αυτό είναι παραλλαγή ενός σχήματος που υιοθετεί ο A. F. Chalmers στο *What is this thing called Science*, Queensland 1976, σ. 86.

16. Σε κατάσταση προ-επιστημονική βρίσκονται, για τον Κούν, οι περισσότερες κοινωνικές επιστήμες, όπου κυριαρχεί μία παρόμοια κατάσταση. Θα εισέλθουν στην επιστημονική τους περίοδο, όταν επικρατήσει κι εκεί ένα καθολικά αποδεκτό Παράδειγμα. Ο Κούν δεν δίνει περισσότερα στοιχεία για την εφαρμογή του σχήματος του στο πεδίο των κοινωνικών επιστημών, αλλά είναι γεγονός ότι πάρα πολλοί διάσημοι και έμπειροι στην ανάλυση του Κούν στο πεδίο τους. Δες και T.S. Kuhn «Comment» (on the Relation between Science and Art) *Comparative Studies in Society and History* 1969, σ. 403-12.

όμως, κατά κανόνα, δέν όφειλεται άποκλειστικά στήν έξηγητική πληρότητα του νέου Παραδείγματος: ό διάλογος τών έπιστημόνων φτάνει νά μοιάζει μέ διάλογο κουφών και ή τελική τους έπιλογή μοιάζει περισσότερο μέ «θρησκευτική μεταστροφή» ή ξαφνική άλλαγή όπτικής εικόνας, όπως στά πειράματα τής μορφολογικής ψυχολογίας (gestalt switches).

Η έπικράτηση ενός νέου Παραδείγματος, σημειώνει τήν όλοκλήρωση μιάς έπιστημονικής επανάστασης. Για τόν Κούν, λοιπόν, οι έπιστημονικές επαναστάσεις είναι εκείνα τά άσυνεχή αναπτυξιακά έπεισόδια, στή διάρκεια τών όποιων «οί πεποιθήσεις τών ειδικών μεταβάλλονται ριζικά» (σ.16) και ένα «παλιότερο Παράδειγμα αντικαθίσταται, έξ όλοκλήρου ή ένμέρει από ένα νέο και άσυμβίβαστο Παράδειγμα» (91). 'Η έπιστημονική επανάσταση όδηγεί σέ μιά αναδιάταξη τών έπιστημονικών κοινοτήτων, στήν έγκαθίδρυση μιάς νέας φυσιολογικής έρευνητικής παράδοσης, σέ μιά νέα περίοδο «ήρεμίας» κ.ο.κ.

Εκείνο πού θεωρήθηκε ιδιαίτερα ριζοσπαστικό ή «αίρετικό» στή θεώρηση του Κούν, είναι ό τρόπος πού λύεται ή περίοδος τής κρίσης, ή φύση τής έπιστημονικής επανάστασης. 'Η άλλαγή πού συντελείται στή διάρκεια μιάς επανάστασης δέν είναι δυνατό, για τόν Κούν, νά αναχθεί σέ μιά άπλή λογική συγκριτική άποτίμηση, μιά «επανερμηνεία όρισμένων σταθερών και άτομικών δεδομένων» (14). 'Η ιστορική έρευνα δείχνει ότι ή εισαγωγή ενός νέου Παραδείγματος προκαλεί τεράστια προβλήματα έπικοινωνίας ανάμεσα στους έπιστήμονες. Οι έπιστήμονες διαφωνούν για τήν έπιστημονική μέθοδο, για τά κυριότερα τρέχοντα έπιστημονικά προβλήματα, για τό νόημα τών όρων πού χρησιμοποιούν (μιλούν διαφορετικούς κόσμους). Τά παραδείγματα πού ασπάζονται είναι άσύμμετρα (incommensurable). 'Ο Κούν δανείζεται αυτόν τόν όρο άπ' τά μαθηματικά για νά τονίσει ότι ή προ-επαναστατική και μετεπαναστατική έπιστήμη δέν είναι άπλώς άσυμβίβαστες, αλλά δέν έχουν καν κοινό μέτρο σύγκρισης. Δέν μπορούμε λοιπόν νά συγκρίνουμε δύο διαδοχικά Παράδειγματα σέ αντικειμενική βάση, ούτε νά διατυπώσουμε άξιολογικές κρίσεις για τήν όρθότητα του καθενός. Τό μόνο πού μπορούμε νά κάνουμε είναι νά κατανοήσουμε τό κάθε Παράδειγμα στό έννοιολογικό και κοινωνιολογικό του πλαίσιο και νά έκτιμήσουμε κατά πόσο είναι συνεπές μέ τίς άρχές του και άποτελεσματικό στό πρόβλημα πού αυτό θέτει πρόσ λύση.

γ. Έξέλιξη τών άντιλήψεων του Κούν

'Η Δομή τών έπιστημονικών επαναστάσεων βρίσκεται στό κέντρο τών συζητήσεων στή δεκαετία 1960-1970. Θεωρείται ως ή πρώτη όλοκληρωμένη «εναλλακτική λύση» στή θετικιστική έπιστημολογία, έξασκεί τεράστια έπιρροή και, όπως είναι φυσικό, δέχεται ποικίλες κριτικές. Οι κριτικές αυτές μπορούν νά καταταγούν, ως προς τό στόχο τους, σέ δύο βασικές κατηγορίες. 'Η πρώτη τείνει νά καταδείξει τήν έσωτερική άσυνέπεια τής άνάλυσης του Κούν. Τονίζει, λοιπόν, τήν άοριστία τής όρολογίας του, τήν έλλειψη λειτουργικότητας τών βασικών του έννοιών, τή χαλαρότητα τών βασικών του συνδέσεων. 'Η δεύτερη συγκεντρώνεται στις συνέπειες τών έπιστημονικών επαναστάσεων. Θεωρεί άύθαιρτη τήν εισαγωγή τής «άσυμμετρότητας» (incommensurability) τών Παραδειγμάτων και κατηγορεί τόν Κούν ότι μετατρέπει τήν έπιστημονική άλλαγή σέ ζήτημα προσωπικού γούστου και άστάθμητων παραγόντων.¹⁷

Οι κριτικές αυτές θά όδηγήσουν τόν Κούν σέ μιά μερική τροποποίηση τών άπόψεών του. Τείνοντας σέ μιά σταθερότερη βάση, θά μετατοπίσει τό κέντρο βάρους τής άνάλυσής του άπ' τήν ιστορία τής Έπιστημών στήν Έπιστημολογία. Τό άποτέλεσμα βρίσκεται σέ τρία σημαντικά κείμενα, πού γράφει, τήν ίδια περίπου έποχή, τό 1969,¹⁸ προσπαθώντας νά άπαντήσει στις έπικρίσεις.

17. Τό πρώτο είδος κριτικής είναι κοινό σ' όλους όσοι παρουσίασαν ή έκριναν τό βιβλίο. Τό πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας κριτικής είναι τό άρθρο: M. Masterman «The Nature of a Paradigm» σ. 59-90 στό Lakatos, Musgrave (eds), *Criticism and the Growth of knowledge*, Cambridge 1970, όπου ή συγγραφέας διακρίνει τουλάχιστον 22 διαφορετικές χρήσεις του όρου Παράδειγμα στό πλαίσιο τής Δομής τών έπιστημονικών επαναστάσεων. Για τό δεύτερο είδος κριτικής δες βιβλιογραφία. Είναι ένδεικτικό, ότι ένας μεγάλος αριθμός έπιστημολόγων, πού άπορρίπτουν κι αυτοί τή θετικιστική άνάλυση τής έπιστήμης, άρνούνται νά δεχτούν τήν «άσυμμετρότητα» τών Παραδειγμάτων (Shapere, Achinstein, Putnam, Hesse, Lakatos).

18. Είναι (α) ό «Έπιλογος» στή δεύτερη έκδοση τής Δομής, Chicago, 1970, σ. 174-210 (β) τό κείμενο «Reflections on my critics», σ. 231-278 στό Lakatos, Musgrave (eds): *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge 1970 (γ) τό άρθρο «Second Thoughts on Paradigms», σ. 459-482 στό Suppe (ed), *The Structure of Scientific Theories*, Urbana, Illinois 1974. 'Αν και τά κείμενα δημοσιεύονται σέ διαφορετικές περιόδους, είναι ώστόσο όλα γραμμένα τό 1969.

Ἀναγνωρίζει ότι οι βασικοί ὄροι παρέμειναν ἀσαφείς στη *Δομή*. Εἰδικότερα ὁ ὄρος «Παράδειγμα», χρησιμοποιήθηκε με δύο διαφορετικές ἔννοιες. Ἀπ' τὴν μιά μεριά, ἀντιστοιχοῦσε στοῦ σύνολο τῶν πεποιοθησῶν, μεθόδων, τεχνικῶν κ.λπ., πού ἀσπάζεται μιά ἐπιστημονική κοινότητα – εἶναι ἡ «σφαιρική» ἔννοια τοῦ ὄρου, αὐτή πού περιγράψαμε στήν ἀνάλυση τῆς *Δομῆς*. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ὅμως, παρέπεμπε σ' ἕνα εἰδικό στοιχεῖο αὐτοῦ τοῦ συνόλου: τίς παραδειγματικές λύσεις συγκεκριμένων προβλημάτων, πού χρησιμοποιοῦνται ὡς πρότυπα ἀπὸ τὴν κοινότητα, – μιά ἔννοια πού πλησιάζει δηλ. στήν νεοελληνική ἔννοια τῆς λέξης «παράδειγμα». Ὁ Κούν ἐγκαταλείπει πιά τὸν ὄρο Παράδειγμα καὶ εἰσάγει ἕνα ζεύγος ἔννοιῶν, γιὰ νὰ ἐκφράσει αὐτὴ τὴν διαφορά: ὀνομάζει τὴ σφαιρική ἔννοια τοῦ «Παραδείγματος» *disciplinary matrix* (ἀμετάφραστο στὰ ἑλληνικά, ἴσως «κλαδική μήτρα») καὶ τὴ συμπληρωματική τῆς, ὑπόδειγμα (*exemplar*). Ἐνῶ στή *Δομή τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, ὅπως εἶδαμε, καθοριστική ἦταν ἡ πρώτη ἔννοια, τώρα τὸν κύριο ρόλο παίζουν τὰ ὑποδείγματα.

Τὰ ὑποδείγματα ἔχουν μιά θεμελιώδη παιδαγωγική λειτουργία. Εἶναι τὰ τυπικά προβλήματα πού συναντᾶ ὁ φοιτητὴς στὶς ἐργαστηριακές του ἀσκήσεις καὶ στή μελέτη του· τὰ κλασικά παραδείγματα πού χρησιμοποιοῦν ὅλα τὰ ἐπιστημονικά ἐγγεῖρια· οἱ λύσεις ἱστορικῶν προβλημάτων πού γίνονται πασίγνωστες ἀπὸ τὰ ἐκλαϊκευτικά συγγράμματα κ.ο.κ. Οἱ ἐπιστήμονες λύνουν τὰ προβλήματα πού συναντοῦν προσαρμόζοντας τίς λύσεις τους σὲ κάποια πρότυπα, πού ἔχουν ἀποδειχθεῖ ἀποτελεσματικά. Δημιουργοῦνται ἔτσι ὀρισμένες θεμελιώδεις σχέσεις ἀναλογίας, πού ἐντυπώνονται στή σκέψη καὶ στήν πρακτική τῶν ἐπιστημόνων. Ἡ πρακτικὴ τῆς φυσιολογικῆς ἐπιστήμης ἐξαρτᾶται ἀπ' τὴν ἱκανότητα – πού ἀποκτᾶται ἀκριβῶς ἀπ' τὴ χρήση τῶν ὑποδειγμάτων – τῆς κατάρξεως τῶν παρόμοιων ἀντικειμένων καὶ καταστάσεων σὲ ὁμοιογενὴ σύνολα.

Ὁ Κούν προσπαθεῖ νὰ δείξει τὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στήν υἰοθέτηση μίας ἐπιστημονικῆς ὀπτικής (μίας θεωρίας, ἑνός Παραδείγματος μετὰ τὴν παλιά ἔννοια τοῦ ὄρου) καὶ τὴν ἐκμάθηση μίας γλώσσας. Καὶ στήν περίπτωση τῆς ἐκμάθησης μίας γλώσσας καὶ στήν περίπτωση τῆς εἰσόδου σὲ μιά ἐπιστημονική κοινότητα, μαθαίνουμε νὰ κατατάσσουμε τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων μας σὲ κατηγορίες. Αὐτὴ ἡ ἱκανότητα ταξινόμησης βρίσκεται στή βάση καὶ τῶν δύο διαδικασιῶν. Μποροῦμε βέβαια νὰ ἐπιλέξουμε ἕνα σύνολο κριτηρίων, μετὰ τὰ ὅποια παράγουμε τοὺς ὄρους μας (τοὺς γλωσσικούς ἢ τοὺς ἐπιστημονικούς)· αὐτὸς ὅμως ὁ ὀρισμὸς προϋποθέτει πάντοτε τὴν ἱκανότητά μας ταξινόμησης. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ἡ δυνατότητα τῆς ἐπίλυσης ἐπιστημονικῶν προβλημάτων ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὴν ἐκμάθηση τῆς γλώσσας μίας θεωρίας καὶ τὴν οἰκειοποίηση τῆς φυσικῆς γνώσης πού ἐνσωματώνεται σ' αὐτὴ τὴ γλώσσα.¹⁹

Τὸ σημεῖο αὐτὸ εἶναι πολὺ σημαντικό γιὰ τὴ νέα ἀνάλυση τοῦ Κούν. Ὁ *παραλληλισμὸς ἐπιστημονικῆς θεωρίας – φυσικῆς γλώσσας γίνεται τώρα ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ συστήματος*. Μετὰ τὴ βοήθεια αὐτοῦ τοῦ παραλληλισμοῦ θὰ ἀντιμετωπίσει τὸ πρόβλημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἀλλαγῆς.

Μία ἀπὸ τίς θεμελιώδεις πλευρές κάθε ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης εἶναι ὅτι ὀρισμένες σχέσεις ὁμοιότητας ἀλλάζουν. Γεγονότα πού εἶχαν ταξινομηθεῖ στήν ἴδια κατηγορία, πρὶν τὴν ἐπανάσταση, τώρα μετατίθενται σὲ διαφορετικές κατηγορίες. Ἡ μετατόπιση σ' ἕνα σημεῖο τοῦ συστήματος δημιουργεῖ νέες ἐσωτερικὲς δυνάμεις μετὰ ἀποτέλεσμα τὴν τροποποίηση τῆς γενικῆς ἰσορροπίας. Ἐνῶ ὅμως ἔχει ἀλλάξει ἡ διάταξη τῶν κατηγοριῶν τοῦ συστήματος, τὰ ὀνόματα τῶν κατηγοριῶν μένουν συνήθως ἀναλλοκίωτα. Τὸ γεγονός αὐτὸ δημιουργεῖ τρωμερά προβλήματα στήν ἐπικοινωνία τῶν ἐπιστημόνων. «Δὲν εἶναι παράξενο ὅτι, μετὰ τὴν εὐκαιρία αὐτῶν τῶν ἀνακατανομῶν, δύο ἄνθρωποι πού, μέχρι τότε, συνεννοῦνταν τέλεια στὶς συζητήσεις τους, ἀνακαλύπτουν ξαφνικὰ ὅτι ἀντιδρῶν σὲ ἴδιο ἐρέθισμα μετὰ ἀσυμβίβαστες περιγραφές καὶ γενικεύσεις».²⁰ Στὴν περίπτωση αὐτὴ δὲν

ὑπάρχει ἕδαφος γιὰ ἀντικειμενικὴ ἐκτίμηση καὶ συνεννόηση· οἱ δύο θεωρίες παραμένουν «ἀσύμμετρες».

Ἡ νέα συλλογιστικὴ λοιπὸν τοῦ Κούν εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ κυριότερη συνέπεια μίας ἐπιστημονικῆς ἐπανάστασης εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τῆς σημασίας τῶν ὄρων τῶν θεωριῶν. Ὁ ὄρος «Γῆ», λ.χ., στὴ γεωκεντρικὴ θεωρία τοῦ Πτολεμαίου παραπέμπει σ' ἕνα ἀντικείμενο, ἀκίνητο, πού βρίσκεται στὸ κέντρο τοῦ σύμπαντος. Ἡ σημασία τοῦ ὄρου «Γῆ» (καὶ τὸ ἀντικείμενο ἀναφορᾶς) ἀλλάζει ὅταν περνοῦμε στὸ ἡλιοκεντρικὸ σύστημα τοῦ Κοπέρνικου, μετὰ ἀποτέλεσμα στὶς δύο θεωρίες νὰ περιγράψουν δύο διαφορετικὰ πράγματα. Ἡ σημασία κάθε ὄρου καθορίζεται ἀπὸ μιά πλειάδα στοιχείων πού χαρακτηρίζουν τὴ θεωρία, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας χρησιμοποιεῖται: τὴ δραστηριότητα ταξινόμησης, τίς σχέσεις του με τοὺς ἄλλους ὄρους τῆς θεωρίας, τίς γενικὲς ἀντιλήψεις τῶν ὁπαδῶν τῆς θεωρίας κ.λπ. Ἐχομε λοιπὸν δικαίωμα νὰ πούμε ὅτι κάθε θεωρία ἐκφράζεται στὴ δική της γλώσσα. Ἡ θέση τῆς «ἀσύμμετρικότητας» τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν στηρίζεται στήν ἀδυναμία ἀντικειμενικῆς σύγκρισης τῶν διαδοχικῶν θεωριῶν. Θὰ μπορούσε νὰ δοθεῖ μιά λύση στὸ πρόβλημα, ἂν ὑπῆρχε κάποιος τρόπος νὰ «μεταφραστοῦν» ἡ μιά θεωρία στὴ γλώσσα τῆς ἄλλης. Ὁ Κούν ὅμως ἀπορρίπτει μιά τέτοια λύση. Υἰοθετῶντας τὴ θέση τοῦ Κούαν, γιὰ τὴν ἀπροσδιοριστία τῆς ριζικῆς μετάφρασης (indetermination of radical translation),²¹ ὑποστηρίζει ὅτι δὲν εἴμαστε ποτέ σὲ θέση νὰ ἀποφασίσουμε ποιὰ, ἀπὸ μιά σειρά πιθανῶν μεταφράσεων, εἶναι ἡ τέλεια, καὶ ἔτσι τὸ πρόβλημα παραμένει.

Θὰ ἦταν λάθος νὰ ὑποστηριχθεῖ ὅτι βρισκόμαστε μπροστὰ σὲ μιά ριζικὴ ἀναθεώρηση τῆς *Δομῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*. Τὸ βασικὸ σχῆμα παραμένει ἀναλλοίωτο. Ἐκεῖνο πού ἀλλάζει εἶναι ἡ δικαιολόγηση μερικῶν βασικῶν συνεπειῶν καὶ ἴσως ὁ γενικὸς τόνος. Στὴ θέση μεταφορῶν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ (ἐπανάστασεις, κρίσεις, «ἐξουσία» κ.τ.λ.) καὶ τὴ μορφολογικὴ ψυχολογία (ἀντιληπτικὰ παιχνίδια, διαφορετικοὶ «κόσμοι») μπαίνει ὁ θεμελιώδης παραλληλισμὸς τῆς γλώσσας πού φέρνει, κατὰ κάποιο τρόπο, τὴν ἐπιστημολογία κάτω ἀπὸ τὴν ἐξάρτηση τῆς φιλοσοφίας τῆς γλώσσας (νόημα καὶ ἀντικείμενο ἀναφορᾶς τῶν ὄρων, μετάφραση, ἐκμάθηση μητρικῆς γλώσσας). Ὁρισμένοι κριτικοὶ ὑποστήριξαν ὅτι, στήν προσπάθειά του νὰ στηρίξει κάποιες αὐθαίρετες θέσεις τῆς *Δομῆς τῶν ἐπιστημονικῶν ἐπαναστάσεων*, ὁ Κούν ἐγκαταλείπει μερικὰ ἀπὸ τὰ πῶς πρωτότυπα καὶ προκλητικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνάλυσής του.²² Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τίς «τριβές» τῆς ἀποδοτικῆς αὐτῆς δεκαετίας, καὶ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀντιπροσωπευτικὴ γιὰ τὸν τρόπο ἀνάπτυξης τῶν φιλοσοφικῶν παραδόσεων: μετὰ τὸ στόκ τῆς ἀνατροπῆς, ἡ κριτικὴ ἀποτίμηση καὶ ἡ τάση πρὸς μιά νέα ὁμοιομορφία.²³

19. «Reflection on my Critics», σ. 272.

20. «Ἐπιλογος», σ. 201.

21. Ἡ πολυσυζητημένη αὐτὴ θέση τοῦ Κούαν βρίσκεται στὸ W. Quine, *Word and Object*, Cambridge Mass, 1960 καὶ ἰσοδυναμεῖ μετὰ τὴν ἀνικανότητά μας νὰ μορφοποιήσουμε ἕνα μεταφραστικὸ κώδικα (ἕνα σύστημα «ἀναλυτικῶν ὑποθέσεων») πλήρως καθορισμένο ἀπὸ τὰ διαθέσιμα στοιχεῖα. Ἡ σχέση Κούν-Κούαν εἶναι ἕνα θέμα πού δὲν ἔχει καθόλου μελετηθεῖ.

22. Χαρακτηριστικὰ κείμενα τέτοιας κριτικῆς εἶναι: A. Musgrave: Kuhn's Second Thoughts, *British Journal for the Philosophy of Science*, 1971, σ. 287-297 καὶ D. Shapere: «The Paradigm Concept», *Science*, 1971, σ. 706-709.

23. Ἡ ἀπόκλιση ἀπ' αὐτὸν τὸ γενικὸ κανόνα, ἡ ἐμμονὴ στήν ἀπόρριψη ὅλων τῶν σύγχρονων παραδόσεων, φαίνεται νὰ ὀδηγεῖ, ἀργὰ ἢ γρήγορα, στήν περιθωριοποίηση. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περίπτωση τοῦ Πάυλ Φεγεραμπέντ. Ἡγετικὴ μορφή τοῦ νέου ρεύματος, μαζί με τὸν Κούν, ἀκολούθησε μιά πῶς ἀργὴ ἀλλὰ πολὺ περισσότερο ἀκραία ριζοσπαστικοποίηση. Στὰ τελευταῖα του γραπτὰ ὑπερασπίζει ἕναν «μεθοδολογικὸ ἀναρχισμό», ἀρνεῖ

δ. Γενικά χαρακτηριστικά του νέου ρεύματος

Μέ βάση την ανάλυση του έργου του Κούν, συνοψίζουμε τα κυριότερα χαρακτηριστικά του νέου ρεύματος (δλα αποτελούν σημεία αντίθεσης με το Λογικό Θετικισμό).

1. 'Η *Ιστορία των επιστημών* αποτελεί τό βασικό όπλο-στάσιο της επιστημολογίας. Οι φιλοσοφικές αναλύσεις και οι «ορθολογικές κατασκευές» πρέπει να άντλούνται και να έλέγχονται μέ βάση τά Ιστορικά δεδομένα.

2. Κεντρικό θέμα της επιστημολογίας είναι ή *δυναμική* της επιστημονικής ανάπτυξης και αλλαγής.

3. 'Η ανάπτυξη της επιστήμης είναι μία *άσυνεχής* διαδικασία, μία άκολουθία περισσότερο ή λιγότερο βίαιων ανατροπών.

4. 'Η επιστήμη είναι ένα ανθρώπινο δημιούργημα, ένα πολιτιστικό φαινόμενο σάν δλα τά άλλα (τέχνη, θρησκεία, πολιτική κ.τ.λ.), και έχει πολύ περισσότερα κοινά σημεία μ' αυτά, απ' όσα αφήνεται να έννοηθεί· βρίσκεται σέ άλληλεπίδραση μ' όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής και ή εξέλιξη της επηρεάζεται σημαντικά από παράγοντες, θεωρητικά, ξένους πρός αυτή (μεταφυσικές πεποιθήσεις, κοινός νους, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες).

5. Μονάδα ανάλυσης της επιστημολογίας παύει να είναι ή μεμονωμένη επιστημονική θεωρία. Τή θέση παίρνει ένα εύρο σφαιρικό δίκτυο θεωριών, μεθοδολογικών και μεταφυσικών πεποιθήσεων, αξιών, κριτηρίων κ.τ.λ. *Μιά κοσμοθεωρία*, ένα Παράδειγμα στην όρολογία του Κούν. 'Η σημασία των επιστημονικών όρων, ή μεθοδολογία, τά επιστημονικά «γεγονότα» κ.λπ., είναι δλα «διαποτισμένα» από τό Παράδειγμα, καθορίζονται δηλ. από τή θέση τους μέσα στο Παράδειγμα.

6. 'Η επιστημονική αλλαγή προκαλεί αλλαγή της σημασίας των χρησιμοποιούμενων όρων. Δύο διαδοχικές θεωρίες (Παράδειγματα) εκφράζονται στην δική τους γλώσσα. Δέν υπάρχει αντικειμενικός τρόπος σύγκρισης των θεωριών, ούτε δυνατότητα άποκατάστασης πλήρους επικοινωνίας μεταξύ των επιστημόνων. Οι δύο θεωρίες είναι *άσυμμετρες*, δέν έχουν δηλ. κοινό μέτρο σύγκρισης.

7. Στο πλαίσιο του νέου ρεύματος ή έννοια της *αντικειμενικής αλήθειας* παύει να είναι λειτουργική. 'Η κλασική έννοια της *προόδου* γίνεται προβληματική· όπωσδήποτε δέν μπορεί πιά να νοηθεί ως προσέγγιση σ' ένα τελικό σκοπό, τήν πλήρη αλήθεια.

3. Φιλοσοφικές συνέπειες της στροφής. Οι προοπτικές της νέας δεκαετίας

Στίς προηγούμενες σελίδες, περιγράφοντας τήν «ιστορική» στροφή, προσπαθήσαμε να προσδιορίσουμε τό φαινόμενο μέ κάποια σφαιρικότητα. Τονίσουμε τόσο τίς ρίζες του όσο και τήν πορεία πού διέγραψε όσπου να καταλήξει σέ όρισμένες βασικές θέσεις. Θά πρέπει τώρα να περιοριστούμε στίς καθαρά φιλοσοφικές του συνέπειες, ώστε να φανούν άφ' ενός τά σημεία τομής πρός τό Λογικό Θετικισμό και άφ' έτέρου οι προοπτικές και τά προβλήματα πού κληροδοτεί στή νέα δεκαετία.

Είχαμε παρατηρήσει ότι τό άδύνατο σημείο του Λογικού Θετικισμού είναι ή διάκριση παρατήρησης-θεωρίας.

Ται κάθε γνωστική προτεραιότητα της επιστήμης, προτείνει λ.χ. να διδάσκεται στά σχολεία, παράλληλα μέ τήν εξέλιξη των ειδών του Δαρβίνου, ή εξέλικτική θεωρία πού προκύπτει απ' τή Βίβλο. Τό αποτέλεσμα είναι ότι, στά πλαίσια της σύγχρονης επιστημολογίας, ό Φεγεραμπέντ αντιμετωπίζεται ως «εδική περίπτωση». Σπάνια γράφονται κριτικές για τό έργο του, και σ' αυτές ακόμη τίς σπάνιες περιπτώσεις, κυριαρχούν τά ρητορικά σχήματα. 'Ετσι, ενώ τό έργο του γνωρίζει έπιτυχία σέ άλλους θεωρητικούς τομείς, παραμένει στο περιθώριο της «έπίσημης» επιστημολογίας.

Χωρίς να είναι άυστηρά θεμελιωμένη, ή διχοτόμηση αυτή βρίσκεται, ωστόσο, στή βάση της θετικιστικής ανάλυσης. 'Η γλώσσα της παρατήρησης καθορίζει τή σημασία των θεωρητικών όρων (μέ τους κανόνες αντίστοιχησης) και προσφέρει τό αντικειμενικό έδαφος για τήν καθαρά λογική σύγκριση των διαδοχικών επιστημονικών θεωριών (μέ τίς έμπειρικές συνέπειες και προβλέψεις).

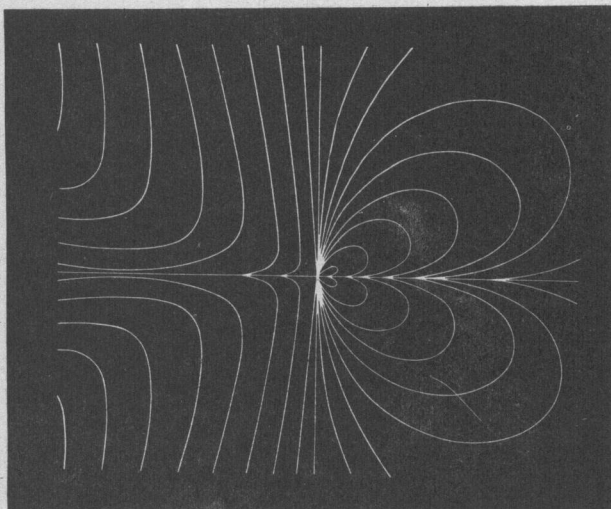
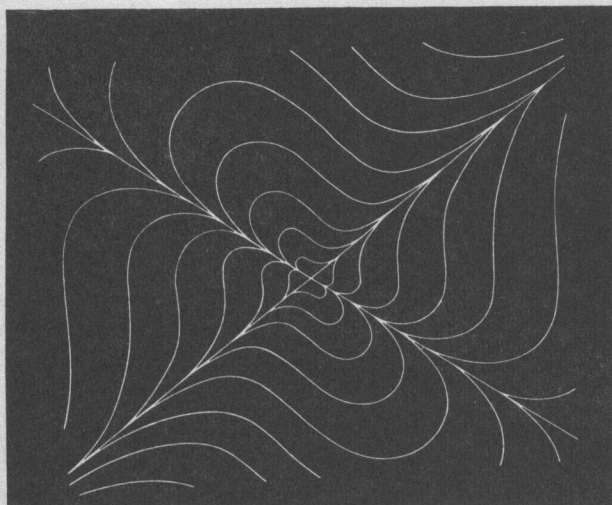
Οι εκπρόσωποι του νέου ρεύματος ξεκινούν απ' αυτό άκριβώς τό σημείο. 'Αφού ή διάκριση παρατήρησης-θεωρίας είναι άυθαίρετη, τό αξιωματικό μοντέλο της δομής των θεωριών μοιάζει μέ «πύργο στήν άμμο». 'Η σημασία των θεωρητικών όρων άφαιρεί ή έσωτερική δομή της απ' τούς λεγόμενους παρατηρησιακούς όρους, αλλά, άφού τώρα πιά δλοι οι χρησιμοποιούμενοι όροι είναι «ισότιμοι» άκόμη και οι λεγόμενοι παρατηρησιακοί όροι άντλούν τή σημασία τους από τή θέση τους στή θεωρία. 'Η σχέση θεωρίας - πραγματικότητας (ό άκρατος έμπειρισμός του Λογικού Θετικισμού) παύει να έχει μεγάλη σημασία και τή θέση της παίρνει ή έσωτερική δομή της πλατιάς θεωρίας, του Παράδειγματος. Τό βασικό αξίωμα της νέας άντίληψης είναι ότι, τόσο ή σημασία των επιστημονικών όρων, όσο και αυτό πού μετράει σάν παρατήρηση ή σάν γεγονός είναι «διαποτισμένα», «έπιβαρυμένα» από θεωρία (theory-laden).

'Αφού όμως κάθε θεωρία είναι εκφρασμένη στή γλώσσα της, είναι φυσικό να μήν υπάρχει αντικειμενική βάση σύγκρισης για τίς διαδοχικές και αντιμαχόμενες θεωρίες. Μιά επιστημονική επανάσταση αλλάζει τή σημασία των χρησιμοποιούμενων όρων, μέ αποτέλεσμα τήν «άσυμμετρότητα» των θεωριών.

Δύο είναι οι ουσιαστικές συνέπειες της νέας εικόνας της επιστήμης: (α) ή *προσέγγιση της επιστημολογίας στή φιλοσοφία της γλώσσας*. Για πρώτη φορά, από τήν εποχή των πρώτων βημάτων του Λογικού Θετικισμού, οι δύο φιλοσοφικοί κλάδοι βρίσκονται σέ τόσο στενή σχέση. 'Εννοίες όπως σημασία, αναφορά, μετάφραση γίνονται οικείες στον επιστημολόγο και δλυτα προβλήματα φαίνονται να περιμένουν τή λύση τους από τήν έπίνοηση νέων γλωσσικών θεωριών.²⁴ (β) ή *έγκατάλειψη*

24. Χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονης τάσης πού γεννιέται από μία νέα γλωσσική θεωρία είναι ή «αιτιακή θεωρία της αναφοράς» των επιστημονικών όρων του Hilary Putnam, μία από τίς γονιότερες θεωρίες της τελευταίας δεκαετίας. Τό σημείο έκκίνησης είναι ή δημιουργία μιάς νέας θεωρίας για τή σημασία των κύριων ονομάτων, από τόν S. Kripke. 'Ο Kripke υποστήριξε ότι όταν χρησιμοποιούμε ένα κύριο όνομα, παραπέμπουμε πάντοτε στο ίδιο ύποκειμενο, ανεξάρτητα από τό αν αυτό πού λέμε είναι σωστό: Σέ μία πρόταση όπως «ό 'Αριστοτέλης ήταν ό πατέρας του Πλάτωνα» τό κύριο όνομα «'Αριστοτέλης» συνεχίζει να αναφέρεται στον 'Αριστοτέλη, παρά τό γεγονός ότι ή πρόταση είναι λανθασμένη. 'Ο Putnam διατείνεται ότι, μέ τόν ίδιο τρόπο πού λειτουργούν τά κύρια όνόματα, λειτουργεί και τό βασικό λεξιλόγιο της επιστήμης, οι όροι δηλ. πού παραπέμπουν σέ φυσικά είδη και σέ φυσικά μεγέθη (νερό, σίδηρος, ηλεκτρόνιο, θερμότητα κ.ο.κ.). 'Η σημασία ενός επιστημονικού όρου δέν καθορίζεται από ένα σύνολο ιδιοτήτων, αλλά από τήν *προσκόλλησή* του σέ μία ουσία. Κανείς σχεδόν δέν γνωρίζει (ή γνωρίζει έλάχιστα) τί σημαίνει άκριβώς ήλεκτρισμός, δλοι όμως χρησιμοποιούμε τόν όρο χωρίς πρόβλημα. 'Η ικανότητά μας αυτή είναι αποτέλεσμα, αυτό πού ό Putnam ονομάζει «καταμερισμό της γλωσσικής εργασίας»: είμαστε δηλ. δλοι συνδεδεμένοι μέσω κάποιας *αιτιακής αλυσίδας* μέ μία κατάσταση κατά τή διάρκεια της όποιας δόθηκε μία περιγραφή του ήλεκτρισμού (συγκεκριμένα μέ τήν άνακάλυψη του ήλεκτρισμού από τόν B. Franklin).

Οι επιστημονικοί, λοιπόν, όροι εισάγονται μέ μία πράξη «βάπτισης» και έκτοτε είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι μέ μία ουσία. Οι έπισημονες χρησιμοποιούν χωρίς πρόβλημα τούς όρους αυτούς, *άκόμη κι αν ή σημασία τους θαθμαία τροποποιείται*. 'Όταν λοιπόν οι θεωρίες αλλάζουν, δέν αλλάζει ταυτόχρονα και τό αντικείμενο αναφοράς των όρων. Σύμφωνα λοιπόν μέ τόν Putnam, μπορούμε να δεχτούμε τήν ουσία της ανάλυσης του Kuhn χωρίς να είμαστε αναγκασμένοι να δεχτούμε και τήν «άσυμμετρότητα» των θεωριών (άφού ή διατήρηση της αναφοράς άρκει για τήν αντικειμενική σύγκριση των θεωριών).

τῶν ἐννοιῶν «ἀλήθεια» «ἀντικειμενικότητα», «πρόοδος» «ὀρθολογικότητα», κάθε παραδοσιακῆς ἐπιστημολογίας. Ἄν κάθε θεωρία ἐκφράζεται στή γλώσσα της καί ἰσχύει ἡ θέση τῆς «ἀσυμμετρίας» τότε δέν ὑπάρχει μέτρο σύγκρισης τῶν θεωριῶν (ἀντικειμενικότητα) οὔτε δυνατότητα ἀξιολόγησης (πρόοδος) τῆς ἀλήθειας τῆς κάθε μιᾶς. «Δέν ὑπάρχει ἀνώτερο κριτήριο ἀπό τή συμφωνία τῶν μελῶν μιᾶς κοινότητας»,²⁵ ὅπως λέει ὁ Κούν, ἐπομένως δέν ὑπάρχουν κάποιες διαχρονικές ἀξίες πού νά χαρακτηρίζουν τήν ἰδιομορφία τῆς ἐπιστήμης, ὡς θεσμοῦ (ὀρθολογικότητα).

Ἄν ἡ δεκαετία 1960-70 εἶναι ἡ περίοδος τῆς κρίσης, ἡ νέα δεκαετία μοιάζει νά εἶναι ἡ δεκαετία τῆς ἀνασυγκρότησης. Τό πρόβλημα γιά τούς σύγχρονους ἐπιστημολόγους εἶναι πῶς νά ἀποφύγουν ὀρισμένες ἀκράειες συνέπειες τῆς «ἱστορικιστικῆς στροφῆς» χωρίς ὠστόσο νά ξαναγυρίσουν στό θετικισμό. Ἄναγνωρίζεται, λοιπόν, γενικά ἡ καθοριστική σημασία τῆς κίνησης, πού ὀνομάσαμε συμβατικά «νέο ρεύμα», στήν ἀνατροπή τοῦ θετικιστικοῦ δογματισμοῦ ἀλλά τό τίμημα τῆς ἀνατροπῆς φαίνεται νά εἶναι βαρῦ. Μιά νέα ἐρμηνεία τῆς ἐπιστήμης ὅσο «ἀντιδογματική» κι ἄν εἶναι δέν μπορεῖ νά παραβλέψει τό γεγονός ὅτι στήν ἐξέλιξη τῆς ἐπιστήμης ὑπάρχει ἕνός εἴδους σύγκλιση· παρά τίς ἐπαναστάσεις καί τίς ἀλλαγές ἡ ἐπιστήμη προσδεύει, οἱ νέες θεωρίες εἶναι, σέ τελευταία ἀνάλυση, καλύτερες καί ἀποτελεσματικότερες ἀπ' τίς παλιές. Ὑπάρχει λοιπόν κάτι τό ξεχωριστό στήν ἐπιστημονική διαδικασία, πού δέν εἶναι ἀσχετο μέ τόν τρόπο πού ἡ ἐπιστήμη ἀναπτύσσεται. Ἡ νέα δεκαετία χαρακτηρίζεται ἀπό τήν προτεραιότητα πού παίρνει τό πρόβλημα τῆς προόδου καί τῆς ὀρθολογικότητας τῆς ἐπιστήμης.

25. Δομή, σ. 94

26. Ἡ πύο γνωστή περίπτωση εἶναι ἡ ἀπόπειρα τοῦ Popper νά ἐπεκτείνει τή θεωρία τοῦ Tarski γιά τήν ἀλήθεια, ἀπό τίς τεχνητές γλώσσες στή φυσική, ἐπιστημονική γλώσσα. (K. Popper: *Objective Knowledge*, London 1972). Μιά θαυμάσια ἀνάλυση τοῦ προβλήματος στό H. Field: «Tarski's Theory of Truth», *Journal of Philosophy*, 1972, σ. 43-64.

Ἀντίθετα μέ τήν πρόοδο καί τήν ὀρθολογικότητα, ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας δέν ξαναβρίσκει τή χαμένη λειτουργικότητά της. Τό πρόβλημα εἶναι ὅτι, παρά τίς ἐπανειλημμένες προσπάθειες,²⁶ ἡ ἐννοια τῆς ἀλήθειας ὡς ἀντιστοιχία τῆς γνώσης (τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν δηλαδή) καί τῆς πραγματικότητας δέν εἶναι ἐπαρκῶς θεμελιωμένη. Παρ' ὅλα αὐτά, στή δεκαετία τοῦ '70, σημειώνεται μία ἀνανέωση τοῦ *Ρεαλισμοῦ*, τῆς θεωρίας δηλ. ὅτι ἡ γνώση μας ἀνταποκρίνεται στήν ἀντικειμενική κατάσταση τῶν πραγμάτων. Τώρα ὁμως ὁ *Ρεαλισμός* παίρνει τή μορφή μεταφυσικοῦ ἀξιώματος, στοιχειώδους παραδοχῆς, πού δέν ἐπηρεάζει τήν ἀνάλυση τῆς ἐπιστημονικῆς ἀνάπτυξης.

Ἡ ἀδρανοποίηση τῆς ἐννοιας τῆς ἀλήθειας φέρνει μία ἀντιστροφή στή σχέση προόδου – ὀρθολογικότητας, Παραδοσιακά, ἡ πρόοδος ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ὀρθολογικότητας· ἡ ἐπιστήμη προόδευε γιατί οἱ ἐπιμέρους ἀποφάσεις τῶν ἐπιστημόνων ἦταν ὀρθολογικές. Ἡ σύλληψη ὁμως αὐτή συναντοῦσε ἀνυπερέβλητες δυσκολίες στόν καθορισμό τῆς ὀρθολογικῆς ἀπόφασης, ἀφοῦ θά ἔπρεπε νά στηριχθεῖ εἴτε στήν ὑποκειμενικότητα εἴτε στήν ἀλήθεια.

Ἄν ὁμως τώρα ὀρίσουμε τήν ὀρθολογικότητα μέ βάση τήν πρόοδο (ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὀρθολογική ἐπειδή προσδεύει), καταστήσουμε δηλαδή πρωταρχική τήν ἐννοια τῆς προόδου, ἡ κατάσταση γίνεται πύο ἀπλή. Ὀριστική λύση, βέβαια, αὐτοῦ τοῦ θεμελιακοῦ προβλήματος – ἀνεξάρτητος καθορισμός τῆς προόδου – δέν ἔχει ἀκόμη ἐπιτευχθεῖ. Ἐχουν ὁμως γίνει κάποια βήματα πρὸς τήν κατεύθυνση ἕνός τέτοιου καθορισμοῦ μέ βάση εἴτε τήν ποσότητα καί ποιότητα τῶν προβλημάτων πού λύνει κάθε θεωρία (ἡ βασική ἰδέα τῶν Πόππερ, Laudan) εἴτε τίς ἐμπειρικές ἐνοστάσεις στίς ὁποῖες ἀπαντᾷ ἱκανοποιητικά (Lakatos).

Οἱ ἐξελίξεις εἶναι, βέβαια, πολύ πρόσφατες γιά νά βγοῦν γενικά συμπεράσματα. Προσπάθησα νά δώσω, ἀπλῶς, ὀρισμένες τάσεις πού φαίνονται νά πηγάζουν ἄμεσα ἀπό τίς ἐξελίξεις τῆς προηγούμενης δεκαετίας καί νά τίς συνεχίζω. Πλησιέστερα σ' αὐτόν τόν προβληματισμό εἶναι ἡ «μεθοδολογία τῶν ἐρευνητικῶν προγραμμάτων» τοῦ Ἰμρε Λακάτος καί ἡ ἀντίληψη τῆς προόδου τοῦ Λάρυ Λάουνταν.

Ἡ παράδοση τῆς «παράδοσης» (– ἀπό τόν καθημερινό στόν ἐπιστημονικό λόγο –*)

τῆς Νόρας Σκουτέρη – Διδασκάλου

«Γεννήθηκα στά 1866. Τότε τρώγαμε λιγότερο ἀπό σήμερα. Τά ρούχα μας δέν ἦταν καλά. Δέν φορούσαμε παντελόνια. Δέν ὑπῆρχε γιατρός, οὔτε σιδηρόδρομος. Ὑπῆρχαν πυκνά δάση ὀλόγυρα. Τότε πληρώναμε μόνο ἓνα δουκάτο γιά φόρο στήν περιουσία μας πού ἔφτανε τά τριακόσια στρέμματα (30 ἑκτάρια). Ὑπῆρχαν μόνο τρία μαγαζιά στήν πλησιέστερή μας πόλη. Δέν εἶχαμε κρεβάτια. Κοιμόμασταν πάνω στό θρώμικο πάτωμα γύρω ἀπό τό τζάκι. Στά παλιά χρόνια εἶχαμε ξύλινο ἀλέτρι. Τώρα ἔχουμε ἀτσάλινο. Δέν εἶχαμε σπίτια ἀπό τοῦβλα, οὔτε καί ξέραμε πῶς νά τά χτίζουμε. Οἱ στρατευμένοι πῆγαιναν νά ὑπηρετήσουν μέ τά πόδια, ἐνῶ σήμερα ὀλοι τους πηγαίνουν μέ τό τρένο. Ὡς τά 1905 πηγαίναμε παντοῦ μέ τά πόδια. Πῆρα μέρος σέ τρεῖς πολέμους: στά 1885 μέ τούς Βούλγαρους· μετά, στόν αὐστροουγγρικό πόλεμο· καί, τέλος, στόν τρομερό πόλεμο τοῦ '41. Σνηθίζαμε νά τρώμε καλαμποκίσιο ψωμί, καί κανεῖς μας ποτέ δέν κάπνιζε οὔτε ἔθριζε. Οἱ ἄνθρωποι ἦταν πιό ὑγιεῖς ἀπ' ὅ,τι σήμερα. Τά ἅγια πράγματα τά σεβόμασταν καί τά κρατούσαμε. Σήμερα ὀλα εἶναι διαφορετικά». (Σέρβος χωρικός: 1958)¹

1. Ἡ παράδοση τῆς «παράδοσης» (ἢ, τό πρόβλημα καί ὁ προβληματισμός)

Τό παραπάνω κείμενο εἶναι μιὰ καταγραφή τῆς μετάβασης ἀπό ἓναν παλαιότερο τρόπο ζωῆς στόν σύγχρονο («σήμερα ὀλα εἶναι διαφορετικά») τρόπο ζωῆς. Ἡ μετάβαση περιγράφεται μέ ἰσχυρές ἀντιθέσεις πού καταδειχνουν ἀπό τή μιὰ μεριά τήν ἰκανοποίηση γιά τίς σημαντικές βελτιώσεις στίς συνθήκες τῆς «ὕλικῆς» ζωῆς (τροφή, κατοικία, συγκοινωνία, ἐνδυμασία) καί, ἀπό τήν ἄλλη, τή δυσφορία γιά τήν ἀλλαγῆ τῆς στάσης ἀπέναντι στήν «παράδοση». Γιατί ἢ ἰδεολογικά φορτισμένη ἔκφραση «τά ἅγια πράγματα» καταφανῶς ἀναφέρεται ὄχι μόνο σέ κάποιες θρησκευτικές πρακτικές καί ἰδέες ἀλλά στό σύστημα

ἰδεῶν πού διέπει τήν ἀντίληψη γιά τήν κοινωνική ζωῆ στό σύνολό της.

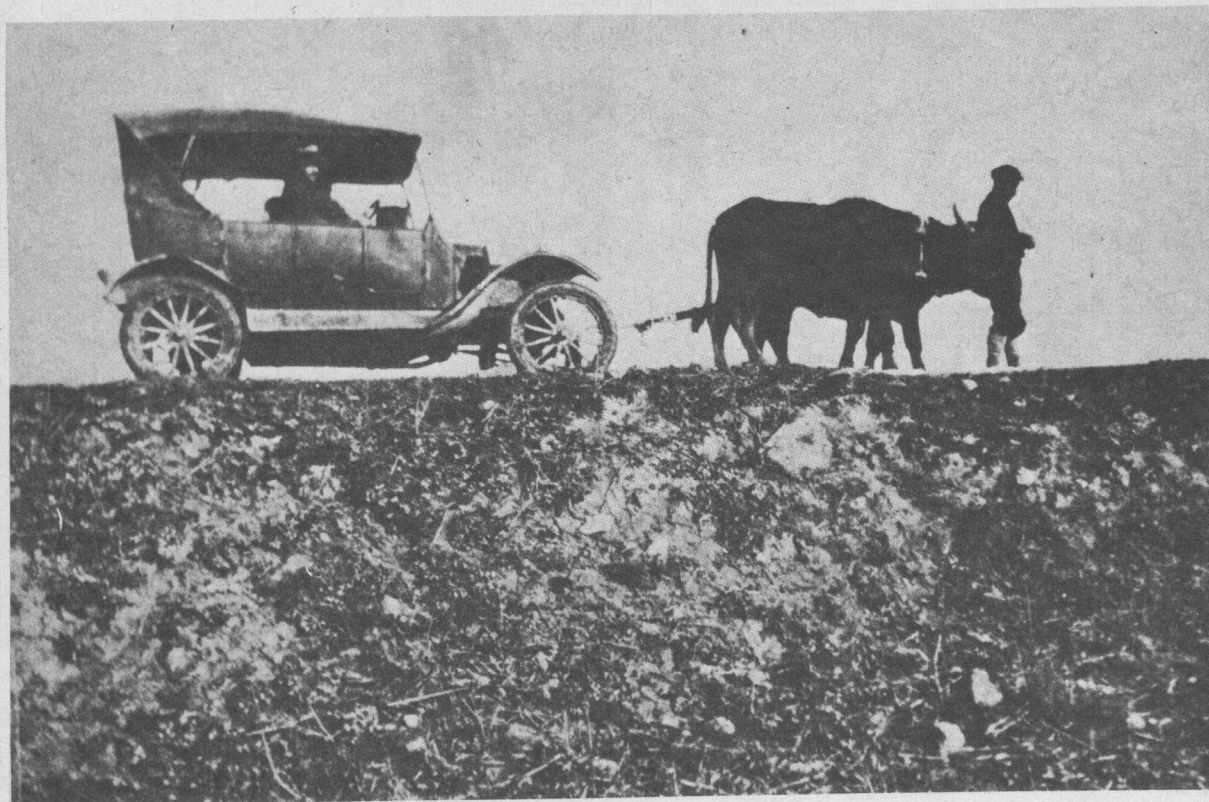
Αὐτή ἢ προσωπική μαρτυρία ἓνός «ὑποκειμένου» τῆς ἱστορίας (τῆς καθημερινῆς ἱστορίας ἢ, ἀλλιῶς, τῆς ἱστορίας τῶν κοινῶν ἀνθρώπων) προτάσσεται ἀκριβῶς ἐπειδή φαίνεται νά ἐμπεριέχει χαρακτηριστικά ἓνός περιγραφικοῦ ὀρισμοῦ δύο διαφορετικῶν τρόπων ζωῆς: τοῦ παλιοῦ ἢ παραδοσιακοῦ τρόπου ζωῆς (δηλαδή τοῦ τρόπου ζωῆς πού ἐκφράζεται μέσα στήν καί ἀπό τήν «παράδοση») καί τοῦ σύγχρονου ἢ μοντέρνου τρόπου ζωῆς. Θά μπορούσε μάλιστα νά θεωρηθεῖ ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἶδους ὁ λόγος συνιστά, κατά κάποιον τρόπο, τόν καθημερινό, τόν κοινό λόγο γιά τόν προσδιορισμό τῆς «παράδοσης».

Τό ἐρώτημα πού προκύπτει σχεδόν αὐτόματα εἶναι κατά πόσον οἱ ὀρισμοί πού χρησιμοποιοῦνται στήν ἐπιστημονική βιβλιογραφία γιά τίς «παραδοσιακές» (ἢ, ἀλλιῶς, «λαϊκές») κοινωνίες ἢ πολιτισμούς καί γιά τήν «παράδοση» ξεπερνοῦν στήν οὐσία – καί ὄχι μόνο στή μορφή – αὐτό τό ἐπίπεδο τῆς περιγραφικῆς παρουσίας. Αὐτή βέβαια εἶναι ἢ μιὰ ὄψη τοῦ ἐρωτήματος. Ἡ ἄλλη του ὄψη εἶναι: μέσα στό πλαίσιο ἓνός συγκεκριμένου κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ καί μιᾶς δεδομένης συγκυρίας πόσο δεσμευτικός, καθολικός ἢ καί ὀλοκληρωτικά κυρίαρχος εἶναι ὁ κοινός λόγος γιά τήν «παράδοση», αὐτός ὁ λόγος πού συνι-

* Ἡ ἀνακοίνωση αὐτή παρουσιάστηκε στίς 17 Ἀπριλίου 1980 στό ἐπιστημονικό σεμινάριο πού ὀργάνωσε τό Ἔργαστήριο Ἀρχιτεκτονικῆς Ἐσωτερικῶν Χώρων καί Βιομηχανικῆς Αἰσθητικῆς (τμήμα Ἀρχιτεκτόνων, Πολυτεχνική Σχολή, Α.Π.Θ.). Μιὰ πρώτη της μορφή ὑπῆρξε ἢ διάλεξη πού ἔγινε στίς 8 Νοεμβρίου 1979 στή Λέσχη Γραμμάτων καί Τεχνῶν στή Θεσσαλονίκη. Στή γραπτή μορφή πού παίρνει ἐδῶ διατηρεῖ πολλά ἀπό τά χαρακτηριστικά τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Θέλω νά εὐχαριστήσω καί ἀπό ἐδῶ τόν Δημήτρη Φατούρο καί τό Ε.Δ.Π. καί τούς μεταπτυχιακοῦς σπουδαστές τοῦ Ε.Α.Ε.Χ.Β.Α πού μέ κάλεσαν νά μετάσχω στό σεμινάριο τοῦς. Ἀκόμα, εὐχαριστῶ τήν Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος καί τόν Πάνο Πίστα πού εἶχαν τήν ἵπομονή νά δοῦν τήν τελική μορφή τοῦ κειμένου καί νά μέ βοηθήσουν μέ τίς πολύτιμες ὑποδείξεις τοῦς.

¹ Ἡ συνέντευξη δημοσιεύθηκε ἀπό τόν ἀνθρωπολόγο Joel M. Halpern, *A Serbian Village*, New York (Columbia Univ. Press) 1958, σελ. 205.

Από τό λεύκωμα *Ιταλίες Φωτογραφίες*, "Ηπειρο - Μακεδονία Φωτογρ. Έλλης Παπαδημητρίου, Έκδόσεις «Έρμης», 1977.

στά σέ μεγάλο βαθμό τήν παράδοση τής «παράδοσης»; - Από τή θέση αὐτοῦ τοῦ διττοῦ ἐρωτήματος προέρχεται καί ὁ τίτλος τής ανακοίνωσης καί ἡ συνολική διαπραγμάτευση τοῦ θέματος.

Ἄς ξεκαθαρίσουμε προγραμματικά τόν χῶρο συζήτησης ἀπό ἄποψη περιγραφῆς.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα. Ἡ «παράδοση» μέ τά εἰσαγωγικά εἶναι ἡ γενική καί (δηλώνεται προκαταρκτικά) ἀσαφῆς ἀντίληψη πού ἔχουμε, ἂν ὄχι ὅλοι τουλάχιστον οἱ περισσότεροι, σχετικά μέ τό τί εἶναι παράδοση. Μιά ἀντίληψη πού διαμορφώνεται μέσα σέ κάποια ἐλάχιστα ἢ μέγιστα περιθώρια συναίνεσης καί ἀποδοχῆς. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, ἡ παράδοση χωρίς εἰσαγωγικά εἶναι ἡ διαδικασία μέ τήν ὁποία παραδίνεται (κυριολεκτικά) ἀπό τή μία γενιά στήν ἄλλη μέ διάφορες μεθόδους, τρόπους καί σχήματα ἡ «παράδοση» τῶν εἰσαγωγικῶν. Αὐτή ἡ διαδικασία εἶναι - καταρχήν - ἰδεολογική καί ἰδεολογοποιητική καί θά προσπαθίσουμε παρακάτω νά δείξουμε ὅτι βασικά κινεῖται μέσα στά περιθώρια πού τῆς προσδιορίζει ὁ ἄξονας τοῦ καθημερινοῦ λόγου καί, ἀκόμη, ὅτι συχνά διεκδικεῖ πέρα ἀπό τόν συναισθηματικό καί ἕνα λογικό χαρακτήρα.

Ἔτσι θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ:

- α. ἡ μορφή καί τό περιεχόμενο τής «παράδοσης» ὅπως προκύπτει μέσα ἀπό κάποιους «ἐπίσημους» ἢ τρέχοντες ὀρισμούς καί μέσα ἀπό τήν ἀναψηλάφηση τοῦ ἴδιου τοῦ ὄρου: τῆς λέξης «παράδοση» καί
- β. ἡ λειτουργία τοῦ ὄρου ὅπως προκύπτει ἀπό τούς παραπάνω ὀρισμούς καί ἀπό τή χρήση τῆς «παράδο-

σης». Δηλαδή θά μᾶς ἀπασχολήσει ἡ ἰδεολογοποιητική διαδικασία πού συνιστᾷ τήν παράδοση τῆς «παράδοσης».

Προσπαθώντας λοιπόν νά ἐντοπίσουμε κάποια στίγματα γιά τό πῶς - καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, γιατί - ὁ ἰδεολογοποιητικός λόγος περὶ «παράδοσης» (ἡ παραδοσολογία) ἀφίσταται γενικά ἀπό τόν ἐπισημονικό λόγο, θά διατυπώσουμε ἕνα σχέδιο-πρόταση μέ κάποια προκαταρκτικά ἐρωτήματα πού μποροῦν νά τεθοῦν σχετικά μέ τή χρήση τοῦ ὄρου καί τή σχέση του μέ τήν ἱστορία. Ὁ στόχος πού ὑπόκειται στόν παραπάνω προβληματισμό εἶναι νά διερευνηθεῖ ὁ χῶρος ὥστε νά βρεθοῦν τά πλαίσια γιά νά ἀπαντηθεῖ τό ἐρώτημα: *μέ τί ὄρους* μπαίνει σήμερα τό θέμα τῆς «παράδοσης», ἀλλά καί *γιατί*. - Καί αὐτό βέβαια δέν σημαίνει καθόλου ὅτι ἡ ἀπάντηση στό ἐρώτημα θά εἶναι ὅπωςδήποτε μία ἢ ὅτι θά ἐκφράζει κάποια καθολική ἀλήθεια.

2. Ὡ παράδοση! 1979, τό ἔτος τῆς ἐλληνικῆς παράδοσης² (ἢ, Ἄνεπισημες ἀνησυχίες καί ἐπίσημος ἐφησυχασμός)

Ἄν βασική αἰτία γιά τήν πρόσφατη ἀναζωογόνηση τοῦ ἐνδιαφέροντος γύρω ἀπό τήν παράδοση ὑπῆρξε

2 Γιά νά βοηθήσω τόν ἀναγνώστη πού δέν εἶχε τήν εὐκαιρία νά διαβάσει τήν ἐγκύκλιο πού ἔστειλε τό ὑπουργεῖο Παιδείας πρὸς τίς Ἐπιθεωρήσεις Μέσης καί Δημοτικῆς

Ἡμέρα τῶν Φώτων 1902 - Ἁγιασμός ὑδάτων. Ἀπό τό ἡμερολόγιο τοῦ τοπικοῦ συλλόγου Αὐγερινοῦ Κοζάνης. Φωτογρ. Κων. Ζηλοπούλου.

Ἐκπαιδεύσεως παραθέτω τό εἰσαγωγικό τμήμα τῆς ὅπου θεμελιώνεται θεωρητικά ἡ ἀνάγκη τῆς προκήρυξης Ἐτους Ἑλληνικῆς παράδοσης. Μαζί παραθέτω καί τό μήνυμα τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Παιδείας καί Θρησκευμάτων (Ι. Βαρβιτσιώτη) γιά τήν ἐναρξη τοῦ Ἐτους.

α. *Ἐγκύκλιος* (149227/11.12.1978): «Ὅπως εἶχε ἀνακοινώσει ἐδῶ καί λίγους μῆνες, τό ὑπουργεῖο Παιδείας ἀποφάσισε νά ἀφιερῶσει τό σχολικό ἔτος πού ἀρχισε στή γνωριμία, τή συνειδητοποίηση καί τήν προβολή τοῦ πλοῦτου, τῆς ἀξίας καί τῆς Ἐθνικῆς σπουδαιότητας τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης ἀπό τοὺς μαθητές. Ὡς Ἑλληνική Παράδοση ἐννοοῦμε, μέσα στό σχῆμα «παραδίνω-περιλαμβάνω» τῆς ζωῆς, τὰ ἀειθαλή ἐκεῖνα θεμελιώδη γνωρίσματα καί στοιχεῖα πού διαμόρφωσαν μέσα στοὺς τελευταίους αἰῶνες ἕνα νεοελληνικό τρόπο ζωῆς, ἕνα ἕφος καί ἕνα ἦθος τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν ριζωμένοι στήν Ἑλλάδα. Ἡ Ἑλληνική παράδοση δέν εἶναι παρελθόν, ἀν καί προϋποθέτει τή βαθιά καί σωστή γνωριμία μέ τό παρελθόν. Εἶναι παρόν πού δυναμικά κατευθύνεται στό μέλλον μέ στόχο νά διαπλάθει τήν κοινή νεοελληνική ζωή καί νά διαμορφώνει τό νεοελληνικό χαρακτήρα σύμφωνα μέ τίς ἰδέες καί τίς ἀξίες πού γεννήθηκαν καί διώθηκαν μέ τρόπο ὑποδειγματικό, στόν τόπο μας. Ὅ,τι παραδόθηκε, δ,τι παραδίνεται καί θά παραδίνεται σ' ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς μας, ὡς ἀθηντικό Ἑλληνικό, πρέπει οἱ νέοι Ἕλληνες νά τό γνωρίσουν καλά καί νά τό τιμῶσουν μέ τήν ἴδια τους τή ζωή. Χαιρόμαστε καί καμαρώνουμε γιά δ,τι ξεχωριστά δικό μας, ἐπειδή αὐτό μᾶς κρατεῖ, μέσα ἀπό τίς ἀναπόφευκτες μεταβολές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, στόν στερεό ἀξονα τῆς ἐθνότητας. Ἀπό τή θρησκεία ὡς τὰ ἔθιμα τοῦ σπιτιοῦ, ἀπό τόν κοινό βίο ὡς τὰ ἀγροτικά ἔργα, κτίσματα, ἐπιπλώσεις, ὕφαντά, κοινωνικές σχέσεις, ἔθιμα χαρᾶς καί λύπης, τέχνες, γλώσσα, τραγούδι, παραμῦθι, παροιμία, ντύσιμο, χορός, ἱερό νόμο τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφότητας, διάρθρωση τῆς οἰκογένειας, ὅλα αὐτά ἐνδεικτικά καταγραμμένα ἐδῶ συναποτελοῦν τόν ἀτίμητο θησαυρό πού λέγεται Ἑλληνική Παράδοση. Τόν θησαυρό αὐτό ἔχουμε χρέος ἔθνικῶ νά δοθῶνται ὥστε οἱ νέοι μας νά τόν γνωρίσουν καί νά τόν τιμῶσουν βιώνοντάς τον. Δέν ἐπιδιώκονται, δέβαια, τόσο ἡ μίμηση ἢ ἀναβίωση τυπικῶν γνωριμάτων τῆς Παράδοσης ἀλλά ἡ βαθύτερη κοινωνία μέ τό πνεῦμα, τίς ἀξίες, τὰ διαχρονικά ἐκεῖνα στοιχεῖα τῆς πού συντελοῦν στή δημιουργία ἐνός χαρακτήρα καί ἐνός ἕφους ζωῆς. Γιά τήν ἐπιτυχία τοῦ ὕψηλοῦ αὐτοῦ στόχου παρακαλοῦμε νά γίνουν οἱ ἀκόλουθες ἐνέργειες...» (ἀκολουθεῖ προγραμματισμός τῶν ἐκδηλώσεων).

β. *τό μήνυμα τοῦ ὑπουργοῦ*: «Ἡ συνειδητοποίηση τῶν θεμελιακῶν ἐρωτημάτων καί τῶν περιπλοκῶν προβλημάτων πού θέτει ἡ ἐποχή μας στά ἀρχαία, ἱστορικά ἔθνη τῆς οἰκουμένης μᾶς ὠθεῖ ἀναπότρεπτα νά στοχαστοῦμε μέ ξεχωριστή ὑπευθυνότητα πάνω στό πεπρωμένο καί τήν πορεία τοῦ δικοῦ μας ἔθνος. Στόν τόπο αὐτό, μέ διεργασία αἰῶνων, ἔχει συγκροτηθεῖ ἕνα ἕφος ζωῆς καί ἔχει διαμορφωθεῖ ἕνα ἦθος ἀνθρώπων πού δικαιωματικά μποροῦμε νά τό χαρακτηρίσουμε ἑλληνικά. Αὐτό τό ἕφος καί αὐτό τό ἦθος - οὐσία πολιτισμοῦ - ἀπό γενιά σέ γενιά παραδίνεται ἀπό τοὺς μεγάλους καί περιλαμβάνεται ἀπό τοὺς νεώτερους, ὡς ἀτίμητη παρακαταθήκη τοῦ ἔθνος, καί συγκροτεῖ αὐτό πού ὀνομάζουμε Ἑλληνική Παράδοση. Ἡ Παράδοση λοιπόν, δέν εἶναι παρελθοντολογία, δέν εἶναι ἄγονη ἐπιστροφή σέ ξεπερασμένες μορφές ζωῆς. Εἶναι ἀντίθετα μιά ἀδιάκοπη, ζωντανή παρουσία μέσα στόν ὄργανισμό τοῦ ἔθνος μας, ἕνα δημιουργικό «γίνεσθαι» καί μιά γονιμότητα ἀφειρηγία γιά τό μέλλον μας. Γιατί ὅσο πιο βαθιές εἶναι οἱ ρίζες ἐνός ἔθνος τόσο πιο μεγάλη εἶναι ἡ δύναμή του καί τόσο πιο

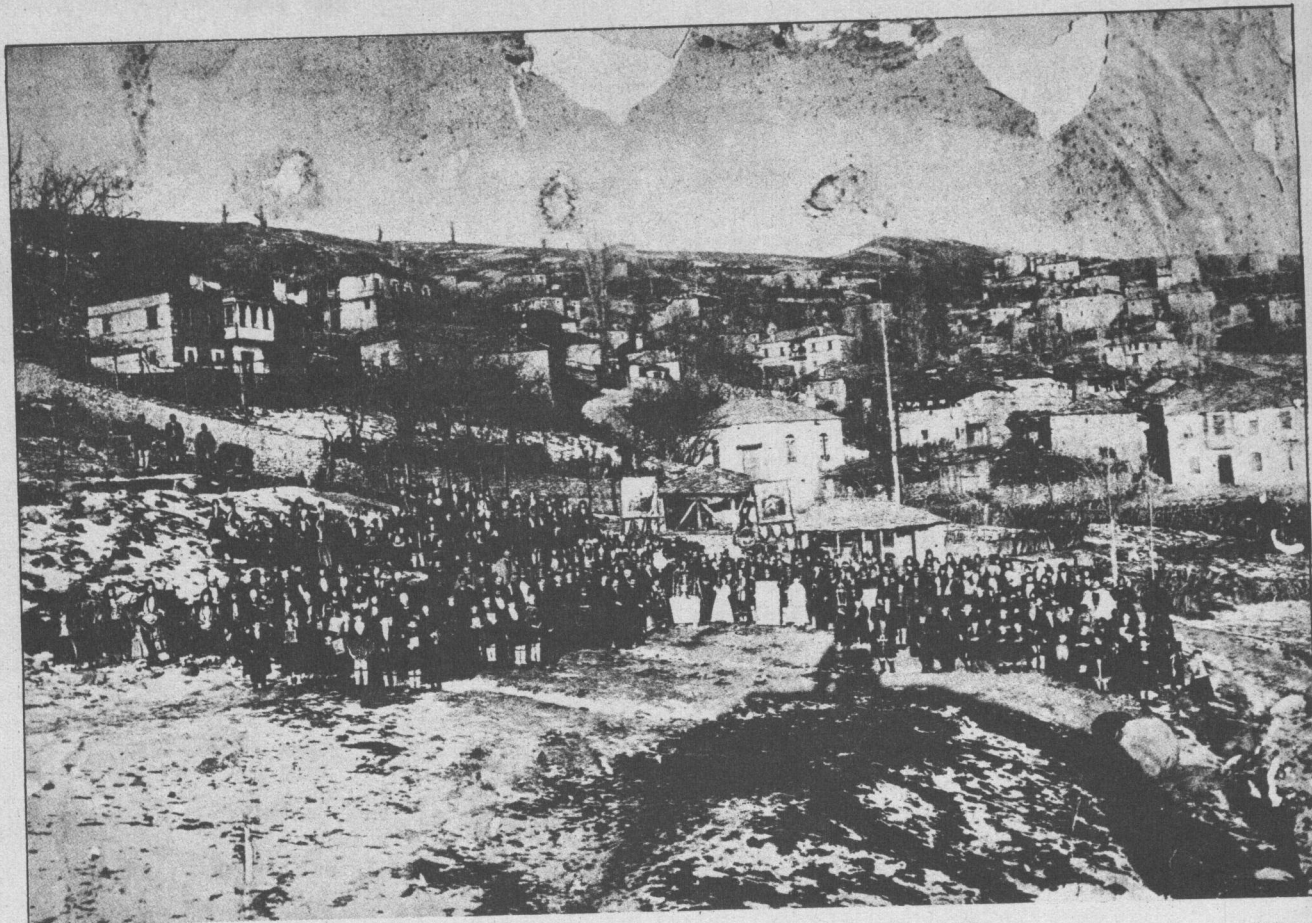
ψηλές οἱ προοπτικές τοῦ ἱστορικοῦ του βίου. Μέ τίς βασικές αὐτές σκέψεις τό ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας ἀποφάσισε καί ἀφιερῶνει τό σχολικό ἔτος πού ἀρχισε σέ μεγάλη καί συστηματική προσπάθεια γιά νά γνωρίσουν οἱ νέοι μας τόν πλοῦτο καί τήν ἀξία τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης, νά τήν τιμῶσουν καί νά τήν βιώσουν. Ἐτσι θά γνωρίσουν τό ἀληθινό πρόσωπο τοῦ τόπου μας, τόν χαρακτήρα τῆς πατρίδας μας καί τελικά τόν ἴδιο τους τόν ἑαυτό. Μέ τόν τρόπο αὐτό, σέ μιά κρίσιμη γιά τό ἔθνος μας ὥρα ὅπου ὁ μηδενιστικός κατακλυσμός τῆς ἐποχῆς ἀνατρέπει ἢ ἀμφισβητεῖ τὰ ἴδια τὰ θεμέλια τῆς ζωῆς, οἱ νέοι μας θά στηριχθοῦν σ' αὐτό πού μέσα μας εἶναι ἀθάνατο καί ἀπαραχάρακτο: τήν ἑλληνικότητα μας. Ὅλες οἱ πολιτισμένες χώρες σήμερα μέ τήν παιδεία καί τήν ἐπιστήμη τους προσεγγίζουν καί μελετοῦν συστηματικά τὰ παραδοσιακά στοιχεῖα τους ὄχι μόνο γιά νά διδαχθοῦν ἀλλά καί γιά νά βροῦν στέγεο ἔδαφος ὅπου θά στηριχθοῦν καί θά σταθοῦν στή δύσκολη αὐτή ὥρα τοῦ κόμου. Ἡ Ἑλληνική παράδοση εἶναι ἡ ἀτίμητη πολιτιστική μας κληρονομία πού γονιμοποιεῖ τό παρόν καί κατασφαλίζει τό μέλλον, αὐτή πού μᾶς κάνει νά μὴν αἰσθανόμαστε ἀθύρματα τῆς ἱστορίας. Ἡ Θρησκεία, τὰ ἔθιμα τοῦ σπιτιοῦ, ὁ κόνος βίος, τὰ ἀγροτικά ἔργα, τὰ κτίσματα, οἱ ἐπιπλώσεις, τὰ ὕφαντά, οἱ κοινωνικές σχέσεις, τὰ ἔθιμα χαρᾶς καί λύπης, οἱ τέχνες, ἡ γλώσσα, τό τραγούδι, τό παραμῦθι, ἡ παροιμία, τό ντύσιμο, ὁ χορός, οἱ ἀρετές τοῦ νεοελληνικοῦ χαρακτήρα, τό κοινοτικό δημοκρατικό πνεῦμα, ὁ ἱερός νόμος τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφότητας, ἡ διάρθρωση τῆς οἰκογένειας, ὅλα αὐτά συγκροτοῦν τόν χαρακτήρα τοῦ ἔθνος μας, συνθέτουν τήν ταυτότητά του, τήν Ἑλληνική Παράδοση.

Στό ἔργο αὐτό διωματικῆς γνωριμίας τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης καλῶ μαθητές καί δασκάλους νά συνεργαστοῦν τό σχολικό αὐτό ἔτος μέ σειρά ἐκδηλώσεων καί μέ προσπάθειες ἀτομικές καί συλλογικές, ὥστε νά γνωρίσουμε καλύτερα τόν ἑαυτό μας, νά τιμήσουμε τό ἔθνος μας καί νά ἐκφράσουμε στόν ἀτομικό καί συλλογικό μας βίο τήν ἑλληνικότητα μας. Αὐτή θά εἶναι ἡ ἀπόκρισή μας στήν πρόσκληση τῶν καιρῶν καί στόν μηδενισμό τῆς ἐποχῆς μας».

Ἐπισημαίνω μόνο τό λαϊκίζον στυλ τῶν δύο κειμένων, τήν ἐπιστημονίζουσα διατύπωση καί τό συναρπαστικά φορτισμένο περιεχόμενο, καί συνιστῶ νά ξαναδιαβαστεῖ ὁ «κοινός λόγος» τοῦ χωρικοῦ.

3. Γιά τήν ἐναλλακτικότητα τοῦ προσδιοριστικοῦ ἐπιθέτου πρβλ. π.χ. τήν *Ἐγκύκλιο* τοῦ ὑπουργοῦ Παιδείας (149227/11.12.1978) γιά τό ἔτος τῆς Παράδοσης πού ἀφιερώνεται «στή γνωριμία, τή συνειδητοποίηση καί τήν προβολή τοῦ πλοῦτου, τῆς ἀξίας καί τῆς Ἐθνικῆς σπουδαιότητας τῆς Ἑλληνικῆς Παράδοσης ἀπό τοὺς μαθητές» καί τήν *Ἐγκύκλιο* τοῦ Γενικοῦ Ἐπιθεωρητῆ Φιλολόγων τῆς Π' Ἐκπαιδευτικῆς Περιφέρειας Θεσ/νίκης (110/18.1.1979): «Ἡ σχολική χρονιά ἔχει ἀφιερωθεῖ μέ ἀπόφαση τοῦ ὑπουργοῦ Ἐθνικῆς Παιδείας «στή γνωριμία, τή συνειδητοποίηση καί τήν προβολή τοῦ πλοῦτου, τῆς ἀξίας καί τῆς σπουδαιότητας τῆς ἑθνικῆς μας παραδόσεως» (προσθήκη ἔμφασης).

4. Αὐτό δέβαια ὑπῆρξε τό κυρίαρχο ἐρέθισμα, ὥστόσο διευκρινίζω ἄμεσως ὅτι οἱ σκέψεις πού διατυπώνονται στή συνέχεια εἶναι προϊὼν ἐνός προβληματισμοῦ στόν ὁποῖο ὀδηγήθηκα καί καθοδηγήθηκα ἀπό τίς ἐρευνες τοῦ Νίκου Σβορώνου, τῆς Ἀλκῆς Κυριακίδου-Νέστορος, τοῦ Σπύρου Ἀσδραχά, τοῦ Φίλιππου Ἡλιοῦ, τοῦ Βασίλη Παναγιωτόπουλου, τοῦ Ἀλέξη Πολίτη, τοῦ Κωνσταντίνου Τσουκαλά καί ἄλλων ἱστορικά εἰσαθητοποιημένων μελετητῶν τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καί, εἰδικότερα, τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.

τό γεγονός της προκήρυξης από τό ύπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων της προπροηγούμενης χρονιάς (1979) ως «έτους της ελληνικής (ή εθνικής³) παράδοσης», τό κυρίαρχο έρέθισμα⁴ για τόν τρόπο μέ τόν όποιο θά προσεγγίσουμε τό θέμα μας ήταν ό περιθωριακός στίς διαστάσεις του και αποπροσανατολιστικός στίς επιπτώσεις του τρόπος μέ τόν όποιο λειτούργησε αυτή ή προκήρυξη, όπως τουλάχιστον φάνηκε από τά διάσπαρτα, αποσπασματικά και άνόμοια στοιχεία (έγκύκλιοι, ειδήσεις, δημοσιεύσεις, όμιλίες, έκδηλώσεις) πού γνώρισαν τή δημοσιότητα.

Δύο άπλές διαπιστώσεις άρκοϋν – νομίζω – για νά ύποστηρίξουν αυτόν τόν ισχυρισμό σχετικά μέ τόν αργιστό έγκλωβισμό του θέματος στό περιθώριο, παρόλη τή φαινομενική δημοσιοποίηση. Η πρώτη διαπίστωση σχετίζεται μέ ένα κεντρικό πρόβλημα. Συγκεκριμένα: σίγουρα θά μπορούσε κανείς νά φανταστεί ή νά ύποθέσει κάποιες αντικειμενικές – ως ποϋμε: πρακτικές ή αποτελεσματικές – επιπτώσεις, κάποια τελικά άποτελέσματα πού μπορεί νά έχει ή προκήρυξη λ.χ. του έτους προστασίας της φύσης (τό φύτεμα μερικων εκατοντάδων ή χιλιάδων δέντρων, ή πληροφόρηση του κοινού για τήν προστασία των δασων και της φύσης, ή θέση του προβλήματος της μόλυνσης της ατμόσφαιρας, ό οικολογικός προβληματισμός κτλ.) ή του έτους της γυναίκας (όπου – τουλάχιστον – τίθεται τό ζήτημα ή κάποια προβλήματα πού άφορούν τίς γυναίκες, τίθεται τό πρόβλημα των διακρίσεων σε βάρος των γυναικών)· άποτελέσματα δέβαια πού λειτουργούν μέσα σε δεδομένα θεσμικά πλαίσια τά όποια επιτρέπουν ή όχι τήν κριτική και τόν διάλογο, αφήνοντας ένδεχομένως και κάποια

περιθώρια για άλλου είδους αντιμετώπισεις. Ένώ όμως όλα αυτά μπορεί νά ισχύουν για κάποια άλλα «έτη», δέν θά ήταν εύκολο νά έντοπιστούν κάποιες αντίστοιχες ούσιαστικές αποτελεσματικότητες στό «έτος της παράδοσης». Γιατί διαλέξεις, συζητήσεις, βιβλία, θεατρικές παραστάσεις, διαγωνισμοί μαθητικών εκθέσεων, μουσειακού τύπου εκθέσεις και άλλου είδους έκδηλώσεις, έτσι κι αλλιώς γίνονταν από τους ίδιους ακριβώς φορείς στους όποιους άπευθύνθηκε άμεσα τό ύπουργείο (επιθεωρήσεις και σχολεία) ή από τους φορείς εκείνους πού κινητοποιήθηκαν έμμεσα μέ τήν ύπουργική προκήρυξη (πολιτιστικοί και τοπικοί σύλλογοι κτλ.).

Ένα άλλο σημείο πού ύποδεικνύει μέ ακρίβεια τόν αργιστό έγκλωβισμό του θέματος είναι ότι τό ύπουργείο τυπικά – και ούσιαστικά – άπηύθυνε τό κάλεσμα του στίς δύο μόνο βαθμίδες της εκπαίδευσης και όχι και στήν τρίτη (και ανώτατη) βαθμίδα, όπου ένδεχομένως θά μπορούσε νά άποτελέσει τό πρόσθετο κίνητρο ή κάποιο έξωτερικό έρέθισμα, όπου τό κάλεσμα θά γινόταν πρόκληση και πρόσκληση για έρευνα, σαν (κι ως τονιστεί αυτό τό σαν) εκεί τά προβλήματα νά ήταν ή λυμένα ή άδιάφορα. Αυτή ή έπιλογή παρουσιάζει γενικότερα ένδιαφέρον, ιδιαίτερα μάλιστα όταν συνδυάζεται μέ τό γεγονός ότι τόσο μαθητές (και οι γονείς και συγγενείς τους) όσο και δάσκαλοι άπευθύνθηκαν σε ειδικούς στήν ανώτατη βαθμίδα και συχνά παρουσιάστηκε τό φαινόμενο ούτε οι μέν νά ξεέρουν τί ζητούν ούτε οι δε τί έπρεπε νά ποϋν ή νά συστήσουν σχετικά.

Ώστόσο, όσα έγιναν αυτή τή χρονιά ήταν άρκετά για

νά μπορέσει νά ξανατεθεί τό πολύπλοκο ζήτημα σχετικά μέ τήν «παράδοση». Γιατί, από τή μιά μεριά, αναπαράχθηκαν – αύξημένες και ὀξυμένες – οἱ ἐπιφυλάξεις καί οἱ ἀνησυχίες πού τροφοδοτεῖ ἡ συνεχῆς ἀπομυθοποίηση τῶν εἰκόνων πού ἔχουμε γιά τήν «παράδοση».

Ἐπιφυλάξεις καί ἀνησυχίες πού γεννιοῦνται ἀπό πολύ ἀπλές καμιά φορά διαπιστώσεις ὅταν ἡ ἱστορία (ἡ ἐπιστήμη τῆς ἱστορίας) ἀνατέμνει τήν «παράδοση». Ὅπως, γιά παράδειγμα, ὅταν ἡ εἰκόνα τῶν πάλλευκων ναῶν τῆς ἀρχαιότητας γίνεται ἔγχρωμη κάτω ἀπό τήν χημική ἐπενέργεια τῆς ἱστορικής γνώσης. Ἡ, ὅταν μαθαίνουμε πῶς τά λευκά αἰγαιοπελαγίτικα σπίτια δέν τά δημιούργησε κάποια γαλανόλευκη εὐαισθησία ἀλλά τό ἀσθέτωμα ἐνάντια στίς ἐπιδημίες πού μεταδίνονταν ἀστραπιαῖα στούς πυκνοκατοικημένους παραθαλάσσιους οἰκισμούς ἀπό τά πλοῖα. Ἡ, ὅταν ὁ στολισμένος μέ τά καλά του χωρικός τῶν παρα-λαογραφικῶν ἀναγνωσμάτων, ὁ ροδοκόκκινος χωρικός τῶν ἀναγνωστικῶν τοῦ δημοτικοῦ, ντύνεται ἐπιτέλους καί μέ τά καθημερινά του, παίρνει τό λιοκαμένο του χρώμα καί ἀπό τούς χορούς καί τά πανηγύρια τῶν τουριστικῶν ὁδηγῶν περνᾷ στήν καθημερινή πραγματικότητα καί τίς ἔγνοιες. Ἡ, ὅταν ὁ θεσμός τῆς προίκας ἀπογυμνώνεται ἀπό τό ιδεολογικό του περιβλήμα ὡς δήθεν πανελλαδικό καί πανάρχαιο ἔθιμο καί προβάλλει μέ τήν ἱστορική καί ἀνθρωπολογική ἔρευνα ὡς ταξικῶς θεσμός. Κι ἀκόμα, ὅταν οἱ «δημοκρατικές» λειτουργίες τῶν ἑλληνικῶν κοινοτήτων τῆς τουρκοκρατίας μπαίνουν στό πραγματικό τους πλαίσιο τῆς πατριαρχίας, τῆς ἀνδροκρατίας καί τῆς ὀλιγαρχίας· ὅταν μέσα ἀπό τίς μεταξωτές πτυχές τῆς «Ἀμαλίας» καί τά λαγγιόλια τῆς ἀθάνατης φουστάνελας θγαίνει ἡ ποικιλία καί ἡ κοινωνική πολυσημαντότητα τῶν ἐνδυμασιῶν καί τῶν τρόπων ζωῆς· ὅταν..., ὅταν...

Ἀπό τήν ἄλλη ὅμως μεριά, ἀναπαράχθηκε σέ διεγερμένη κλίμακα (λόγω, ἐνδεχομένως, καί τῆς δημοσιότητας) ἡ γνωστή ἀπροσδιόριστη εἰκόνα τῆς «παράδοσης», πού κινεῖται στό ἐπίπεδο τοῦ μύθου καί τῆς μυθολογίας.

Οὐσιαστικά λοιπόν μποροῦμε νά ἀνιχνεύσουμε τή συνέχιση δύο διαφορετικῶν ρευμάτων ὅπου διακλαδίζεται τό ἐνδιαφέρον γιά τήν παράδοση, ρεύματα τά ὁποῖα προϋπήρχαν ἀπό τήν προκήρυξη τοῦ ἔτους τῆς παράδοσης. Ἀπό τά δύο ρεύματα δέν θά μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ ἐκεῖνο ὅπου διοχετεύονται οἱ ἀνησυχίες, ἡ ἐγρήγορη – ἐπιστημονική, φιλολογική, αἰσθητική, μεσαιωνική καί διασσωστική, πολιτική ἢ καί προπαγανδιστική – ὀρισμένων ἀτόμων ἢ ὁμάδων.

(Αὐτή ἡ ἐγρήγορη ἄλλωστε δέν χρειαζόταν τό ἔτος παράδοσης γιά νά ἀναζωογονηθεῖ· γιατί τραβά τούς δρόμους πού ἀνοίγονται μπροστά της, καί ἡ ὑπάρχει ἢ δέν ὑπάρχει.)⁵ Θά μᾶς ἀπασχολήσει ὅμως τό ἄλλο ρεῦμα· ἡ ἔλλειψη ἀνησυχίας δέν σημαίνει καθόλου ἔλλειψη ἐνδιαφέροντος. Σημαίνει συγκεκριμένα ἕναν ἐφησυχασμό σέ δοσμένες καταστάσεις, εἰκόνας καί ἀντιλήψεις. Ἐναν ἐφησυχασμό θέβαια πού δέν τόν μετρήσαμε μέ στατιστικά στοιχεῖα καί σφυγομετρήσεις· ἀπλῶς τόν συνάγουμε ἀπό διάφορες ἐνδείξεις γιά νά διαμορφώσουμε τό ἀκόλουθο ἐρώτημα ὡς ὑπόθεση ἔρευνας: Ἡ, τελικά, λειτούργησαν κάποιοι ἐφησυχαστικοί μηχανισμοί ὥστε νά ἀναπαράχθῃ ἡ ἀταραξία καί ὁ ἐφησυχασμός, πού, σέ τί στηρίχθηκε ἡ ἐφησυχαστική καί ναρκωτική τους ιδιότητα καί, ἄρα, πῶς λειτούργησαν αὐτοί οἱ μηχανισμοί.

3. «Παράδοση εἶναι...» (ἢ, Τό λήμμα «παράδοση»)

Θά ἀρχίσουμε ἀπό μιά διαπίστωση πού τή συναντήσαμε ἀρκετές φορές καί πού φαίνεται νά αἶρει στή βάση της τήν παραπάνω ὑπόθεση ἔρευνας. Πρόκειται γιά τή διαπίστωση ὅτι τό ὑπουργεῖο Παιδείας μέ τήν προκήρυξη τοῦ ἔτους τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης ἔθεσε ἕνα θέμα «τεράστιο», «τρομερό».

«[...] Τό τρομερό θέμα πού λέγεται ἑλληνική παράδοση στόν λαϊκό πολιτισμό» (Κ. Ρωμαῖος, 1979)⁶.

Ἀπό ὀρισμένους μάλιστα γίνεται καί ἡ πιό προχωρημένη διαπίστωση ὅτι τό ὑπουργεῖο ἀνοίξε τό διάλογο.

«Ἐπιθυμῶ πρῶτα-πρῶτα νά ἐκφράσω τή χαρά μου, πού τό ὑπουργεῖο Παιδείας ἀποφάσισε νά μᾶς ἀναγκάσει νά σκεφτοῦμε τί εἴμεθα γιά νά μπορέσουμε νά φαντασθοῦμε τί μπορεῖ νά γίνουμε [...]» καί παρακάτω «Τιμᾷ τό σημερινό ὑπουργεῖο Παιδείας [...] ὅτι μέ θάρρος ἀνοίγει αὐτό τό διάλογο...» (Ι. Ν. Θεοδορακόπουλος, 1979).⁷

Αὐτό πού μπορεῖ νά ἐπισημάνει κανεῖς ἀμέσως εἶναι ὅτι, ἂν ἰσχύει τό γεγονός – ἢ: ἂν ἰσχύει ὡς γεγονός – ὅτι τό ὑπουργεῖο Παιδείας ἀνοίξε καλώντας σέ διάλογο ἕνα τεράστιο θέμα (γιατί θέβαια ὑπάρχει καί ἡ ἀποψη ὅτι παρεβίασε ἀνοιχτές πόρτες), τότε ταυτόχρονα τό περιέκλεισε, τό ἐγκλώβισε στά γνωστά, τά ἴδια παλιά καλούπια πού θυμίζουν συνταγολόγιο. Διευκρινίζω ἀμέσως τή μεταφορά. Συνήθως οἱ γιαιτροί ὅταν διαπιστώνουν ἀσθένεια συνιστοῦν τήν κατάλληλη ἀγωγή: δίνουν κάποιο φάρμακο καί μαζί τίς ὁδηγίες γιά τή χρήση του. Τέτοιου εἴδους διαδι-

5. Βλ. και παραπάνω σημ. 3. Αναφέρω, ανάμεσα σε άλλα, την πρωτοποριακή έρευνα για το «λαϊκό πολιτισμό» που έκανε το περιοδικό *Αντί* τό 1976 (τεύχη 40-48) καθώς και τη δημοσίευση από το ίδιο περιοδικό των ανακοινώσεων που έγιναν στη «Συνάντηση για την παράδοση» στα Άνωγεια της Κρήτης τον Αύγουστο του 1979, μαζί με τις οδηγητικές παρεμβάσεις της Άλκης Κυριακίδου-Νέστορος και του Δημήτρη Μαρωνίτη (*Αντί*, τεύχη 133-134, 1979). Σημειώνω όμως ότι η περίπτωση «Άνωγεια» επιτράπηκε από μίαν ιδιόρρυθμη αντίφαση στον κρατικό μηχανισμό, όπως αντίφαση σε τελευταία ανάλυση για την παρούσα συγκυρία στο ραδιοτηλεοπτικό δίκτυο υπήρξε και η λειτουργία του Γ' Προγράμματος. (Και θά πρέπει να προσθέσω κοντά στην επιστημονική διβλιογραφία και τό μικρό - ποιητικό και πολύτιμο έρεθιστικό - κείμενο του Μάνου Χατζηδάκι «Τά μυθολογικά της παράδοσης», *Αντί*, 133, 1979).

6. Δημόσια συζήτηση για την ελληνική παράδοση (9.2.1979), αίθουσα Αρχαιολογικής Έταιρείας, Αθήνα. Βλ. *Η ελληνική παράδοση*, έκδ. «Ευθύνη» (Κείμενα της μεθοδίου, 2), 1979, σελ. 191.

7. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 180.

8. Βλ. *Μήνυμα Υπουργού Παιδείας*, *δπ. παραπ.*, σημ. 2.

9. Δημοσιεύθηκε στο *Οί ρίζες μας* (Αφιέρωμα στο έτος για την ελληνική παράδοση), έκδοση των Μαθητικών Κοινοτήτων του Γυμνασίου Νέου Γυναικοκαστρου, 1979 (Παρατηρητής), σελ. 107-8.

10. *Οί ρίζες μας*, *δπ. παραπ.*, σελ. 5.

11. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 196-7.

12. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 194.

13. Δημόσια συζήτηση για την ελληνική παράδοση (12.2.1979), αίθουσα Δημοτικού Θεάτρου, Πειραιάς. Βλ. *Η ελληνική παράδοση* («Ευθύνη»), 1979, σελ. 206.

κασία θυμίζουν - ίσως κάπως αυτόματα - οι οδηγίες της έγκυκλίου με την όποια «άνοίγει» ο διάλογος. Και φυσικά έτσι ιδωμένο τό θέμα είναι πράγματι τεράστιο. Μέσα από την έγκύκλιο προκύπτει ένα διπλό ερώτημα και απαντιέται πάλι μέσα από αυτήν: «Κάποιος νοσεί. Ποιός νοσεί; (απάντηση:) 'Η σύγχρονη ελληνική κοινωνία». Και, δεύτερο: «Αυτός πού νοσεί χρειάζεται θεραπεία. Ποιό είναι τό φάρμακο; (απάντηση:) 'Η ελληνική παράδοση, ή στροφή στις ρίζες μας, στα άειθαλή και αιώνια χαρακτηριστικά μας, στην έθνική μας ταυτότητα, κτλ.». (Και, όπως είναι εύνοητο, παραλείπονται τόσο ή δοσολογία όσο και οι άντενδείξεις σχετικά με τή λήψη του φαρμάκου).

Ή πρόσκληση: - «Καλώ [...] ώστε να γνωρίσουμε καλύτερα τόν έαυτό μας, να τιμήσουμε τό Έθνος μας και να εκφράσουμε στον ατομικό και συλλογικό μας βίο την ελληνικότητά μας. Αυτή θά είναι ή απόκρισή μας στην πρόσκληση των καιρών και στο μηδενισμό της εποχής μας» (Υπουργός Παιδείας, 1978).⁸

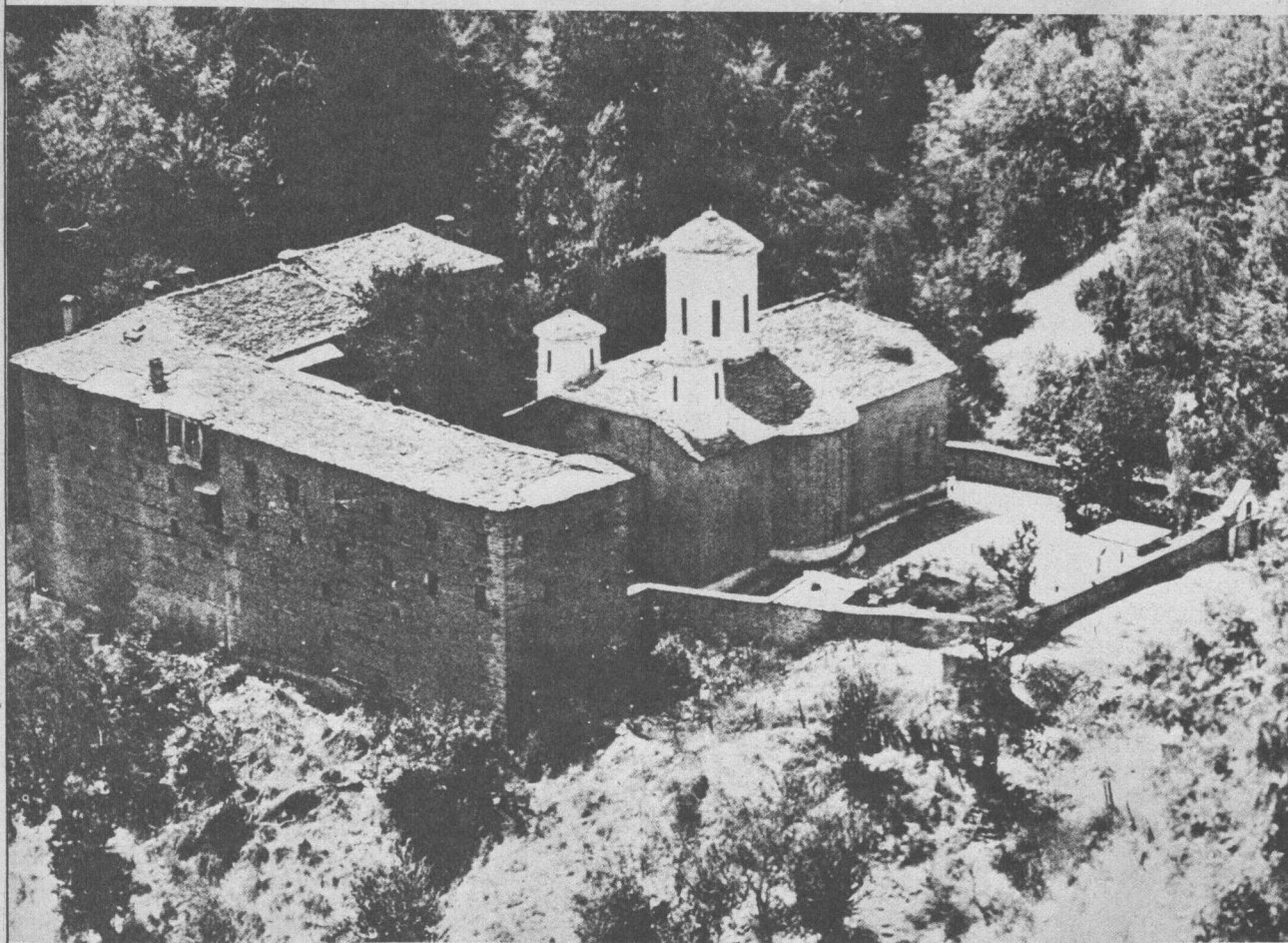
Ή άνταπόκριση: - «'Η λαϊκή παράδοση για την πατρίδα μας είναι τό όξυγόνο, είναι οι πνεύμονες. Είναι αυτή ή ίδια ή πηγή της ζωής [...]. Χωρίς λαϊκή παράδοση δέν μπορεί να ζήσει [τό ελληνικό έθνος] ούτε στιγμή» ('Από βραβευμένη μαθητική έκθεση, 1979).⁹

- «Οί καιροί μας είναι δύσκολοι. Όλοι πολεμάμε για ένα κομμάτι γής κάτω απ' τόν ήλιο. Οί άξίες και τά ιδανικά έχουν χάσει τό περιεχόμενό τους [...] 'Η εποχή μας είναι άδεια από ιδανικά και γεμάτη ιδεολογίες. 'Η παράδοση μās δίνει τό μοναδικό προνόμιο: να διώσουμε μέσα σ' αυτά τά ιδανικά και σ' αυτές τις άξίες, [...] να μεταφερθούμε [...] από την επιφάνεια στο βάθος, από τό σκοτάδι στο φώς». ('Από τόν πρόλογο πού συνέγραψαν μαθητές Γυμνασίου σε ένα τόμο-αφιέρωμα στο έτος παράδοσης, 1979).¹⁰

- «'Η ζωή είναι πού μās αναγκάζει να καταφύγουμε στην παράδοση, δηλαδή στα άχνάρια της ζωής των προγόνων μας, για να δούμε πώς θά συνεχίσουμε και έμεις την ζωή. Είναι μιά ανάγκη βιολογική, ή όποία μās αναγκάζει σήμερα περισσότερο από άλλοτε, γιατί [...] μās άμφισβητούν ακόμα και την ύπαρξη, ακόμα και τόν χώρο μας» (Ι. Ν. Θεοδωρακόπουλος, 1979).¹¹

- «'Η παράδοση έχει την μεγάλη άρετή και τή δύναμη να μās συνδέει με δλη την σειρά των προγόνων, - άν σωστά την νιώθουμε, - και να μās δίνει έλπίδες» (Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος, 1979).¹²

- «Στούς χρόνους πού περνάμε τά έθνικά συστατικά των λαών περνούν ήδη μιά δοκιμασία κάποτε δεινή» (Ε. Π. Παπανούτσος, 1979).¹³

Γιά μερικούς μάλιστα έρμηνευτές τής ύπουργικής έγκυκλίου, ή ίδια ή αναζήτηση τής ταυτότητας (τής έθνικης μας ταυτότητας) είναι πού θεραπεύει – κάτι σάν όμοιοπαθητική ιατρική δηλαδή·

«Η παράδοση, λοιπόν, είναι μιά αναθεώρηση, ανάκριση, μιά αξιολόγηση όλου του ιστορικού μας γνωστού βίου, όλου, για να βρούμε μέτρα για τήν σημερινή μας συμπεριφορά [...] Τιμά τό σημερινό ύπουργείο τής Παιδείας τό γεγονός αυτό, ότι μέ θάρρος ανοίγει αυτό τόν διάλογο για να δούμε τί θά γίνει μέ μās. Η συζήτηση για τήν παράδοση δέν σημαίνει τίποτε άλλο, αλλά τί θά γίνει μέ τούς Έλληνες; [...] Όταν αναζητούμε τήν παράδοσή μας, αναζητούμε τήν ταυτότητά μας. Θέλουμε τήν ταυτότητά μας» (I. N. Θεοδωρακόπουλος, 1979).¹⁴

Μέ βάση λοιπόν τή μεταφορά από τήν ιατρική, αναρωτιόμαστε ποιά είναι εκείνα τά συμπτώματα πού αναγκαστικά κατατάσσουν έναν οργανισμό στήν κατηγορία «άσθενής», πώς και από ποιόν προσδιορίζεται αυτή ή ταξινομική κατηγορία· και, αν πρέπει αναγκαστικά (έστω κι αν αυτό είναι νοσηρό) να υπάρχει κάποιος πού νοσεί, αυτός ό κάποιος δέν είναι ούτε ή δική μας ούτε κάποια άλλη κοινωνία γιατί ή κοινωνία δέν μπορεί να νοσεί μιά και δέν είναι όργανισμός (ούτε γεννιέται, ούτε ζει, ούτε πεθαίνει),

και οι μεταφορές τέτοιου τύπου είναι τουλάχιστον παραπλανητικές. Κι όμως είναι αρκετοί αυτοί πού αναγνωρίζουν ότι υπάρχει και άσθενής και φάρμακο, και δίνουν σχετικές οδηγίες (σαφείς και εύανάγνωστες – στό πίσω μέρος του κουτιού, όπως πρέπει): «ή λήψη να γίνεται μέ τό συναίσθημα και όχι μέ τήν λογική».

«Έλληνική Παράδοση· τί όμορφη λέξη! Στο άκουσμά της ό κάθε Έλληνας νιώθει να ύψώνεται λίγο. Αισθάνεται να ξυπνούν σίθες περηφάνιας πού λαγοκοιμούνται στην καρδιά του». (Οί μαθητές του παραπάνω Γυμνασίου)¹⁵.

“Ας βγάλουμε όμως τό περιτύλιγμα από τό χάπι, κι ας ξύσουμε λίγο τή γλυκιά, πολύχρωμη και γυαλιστερή επιφάνειά του να δούμε τή σύνθεση του φαρμάκου. “Ας πάρουμε λοιπόν τό χάπι μέ τή λογική.

Θά έκκινήσουμε από τό πιό «λογικό» σημείο, από μερικούς όρισμούς για πράγματα πασιδήλα (όπως δείχνει ή γενική έλλειψη άνησυχίας), γιατί ακριβώς αυτό τό χαρακτηριστικό, ότι δηλαδή είναι τοίς πάσι φανερά, είναι πού γεννά – πιστεύουμε – και τίς δυσκολίες. Οί όρισμοί άφορούν τόν όρο «παράδοση». Θά αναφέρουμε πρώτα τόν όρισμό πού δίνει ή ύπουργική έγκύκλιος και μαζί τρεις-τέσσερις άλλους

Μονή Ἁγίας Τριάδος Βοΐου. Ἀπό τό ἡμερολόγιο τοῦ τοπικοῦ συλλόγου Αὐγερινοῦ Κοζάνης. Φωτογραφία Μιχ. Καραγιαννάκη.

τρέχοντες ὁρισμούς. Καί, μετά ἀπό ἕνα σύντομο σχολιασμό, θά περάσουμε σέ μιά «λεξικογραφική», θά λέγαμε, θεώρηση τῆς «παράδοσης».

Πρῶτα οἱ ὁρισμοί.

– Παράδοση εἶναι «ὄ,τι παραδόθηκε, ὄ,τι παραδίνεται [...] ὄ,τι χαιρόμαστε καί καμαρώνουμε ὡς ξεχωριστά δικό μας, ἐπειδή αὐτό μᾶς κρατεῖ μέσα ἀπό τίς ἀναπόφευκτες μεταβολές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς». Ἐνδεικτικά ἀπαριθμοῦνται «ὑφαντά, κτίσματα, χορός, ἀρετές τοῦ νεοελληνικοῦ χαρακτήρα, κοινωνικές σχέσεις, ὁ ἱερός νόμος τῆς ἑλληνικῆς ἀδελφοσύνης, ἡ διάρθρωση τῆς οἰκογένειας...»

Κεντρικό σημεῖο τῆς ἐγκυκλίου (ἡ ὁποία σημειωτέον ἀναπαράχθηκε μέ ἰδιαίτερα παραδοσιακό τρόπο στίς ἐγκυκλίους πού ἀκολούθησαν καί στίς ὁδηγίες πού δόθηκαν πρὸς τίς χαμηλότερες βαθμίδες τῆς ἐκπαιδευτικῆς ἱεραρχίας) εἶναι ὅτι ὑπάρχει ἕνας νεοελληνικός τρόπος ζωῆς πού διαμορφώθηκε μέσα στήν ἑλληνική ἱστορία ἀπό τὰ «ἀειθαλή καί θεμελιώδη χαρακτηριστικά. Αὐτός ὁ τρόπος ζωῆς, τό ἦθος καί ὕφος τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν ριζωμένοι στήν Ἑλλάδα εἶναι δυναμικό παρόν, ἂν καί προϋποθέτει βαθιά καί σωστή γνώση τοῦ παρελθόντος».¹⁶

– [Παράδοση εἶναι] «μιά διάρκεια καί συνοχή τῶν πνευματικῶν προϊόντων στό κοινωνικό χῶρο μιάς ἐθνότητος» (Ε. Παπανοῦτσος, 1979).¹⁷

– «Ἄν θέλουμε νά καταλάβουμε τί εἶναι παράδοση, νομίζω ὅτι πρέπει νά κοιτάξουμε τήν γλῶσσα. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἡ παράδοση» (Ε. Παπανοῦτσος, *δπ. παραπ.*).¹⁸

– «Ἡ παράδοση ὡς ἔννοια εἶναι δυνατό νά ταυτιστεῖ μέ τήν ἴδια τή ζωή, τήν ἀνθρώπινη ζωή. Ἄν πῶ παράδοση καί ἀνθρώπινη ζωή, λέω τό ἴδιο πράγμα. Ἡ ἀνθρώπινη ζωή ἀναμένεται συνεχῶς καί ἐξασφαλίζει τή διάρκειά της... Ἡ ζωή ὅμως τοῦ ἀνθρώπου δέν εἶναι ποτέ στατική. Γι' αὐτό δταν λέμε παράδοση ἐννοοῦμε συγχρόνως δύο πράγματα, ὅτι κρατοῦμε καί προσθέτομε... Ζωή ἀνθρώπινη ὅμως χωρίς πνευματικότητα δέν ὑπάρχει [...] Πνεῦμα εἶναι λοιπόν ἡ παράδοση, συνεχῶς ἀναγεννώμενο καί συνεχῶς ἀνανεούμενο» (Ι. Θεοδωρακόπουλος, 1979).¹⁹

– «Τί νά πρωτοπᾶρει κανεῖς ἀπό τή λαογραφία – τήν ὁποία χαιρόμαι ὅτι μέ πάθος τήν ὑπηρετῶ – τί νά πρωτοπᾶρει; Ὁ λαογράφος σήμερα θρῖσκεται ἀπέναντι σ' αὐτό τό θέμα πού λέγεται Ἑλληνική Παράδοση, κάθε φορὰ

μένει ἐκκληκτος. Νά πάρουμε τό γάμο, τό στεφάνια τά δικά μας πού ἦταν ἀκόμη πρῖν μερικά χρόνια μέ κλῆμα, οἱ κλημάτινοι στέφανοι τοῦ Διονύσου [...] Νά πάρουμε ποῖό ἀπ' ὄλα; Τούς χορούς μας; [κ.ο.κ.]» (Κ. Ρωμαῖος, 1979).²⁰

Ἄπό ὄλους αὐτούς τούς ὁρισμούς προκύπτει ἐπιτακτικό τό παρακάτω ἐρώτημα: Τί εἶναι αὐτό πού ἐπιτρέπει στόν ὄρο νά παίρνει τόσες μορφές, ἀνάλογα μέ τό ποιός τόν ὀρίζει, ποιός τόν χρησιμοποιεῖ καί πῶς; Καί ἡ πρώτη ἀπάντηση πού θά ἔδινε κανεῖς εἶναι ὅτι ὁ ὄρος (ἡ λέξη) εἶναι τόσο εὐρύχωρος, ὥστε τό περιεχόμενό του μπορεῖ νά εἶναι εὐπλαστο. Ἀ ριγοῖ λοιπόν ὁ ὄρος εἶναι φορτισμένος μέ ἀσάφεια. Κάθε ἐποχή, κάθε κοινωνική ὁμάδα ἢ κάθε πνευματικό ρεῦμα, προβάλλουν ἢ μποροῦν νά προβάλλουν στό ἀντικείμενο «παράδοση» τούς δικούς του μύθους καί τίς δικές τους ἀξίες καί μποροῦν, ἀκόμη, νά γυρεῦν ἀπό αὐτό τό ἀντικείμενο τίς ἀπαντήσεις πού θέλουν ἢ πού τούς ταιριάζουν. Αὐτό πού θέλουμε νά ἐπισημάνουμε εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο: ὅτι ἡ ἀσάφεια εἶναι ἀναπόσπαστο κομμάτι τοῦ ὄρου ἢ, καλύτερα, εἶναι τό κύριο συστατικό του. Γι' αὐτό καί δέν εἶναι δυνατό οὔτε κι ἔχει νόημα τελικά νά προσπαθῆσει κανεῖς νά κάνει τόν ὄρο σαφέστερο ἀπό ὄ,τι εἶναι ἢ νά τοῦ δώσει – μέσα ἀπό κάποιες ἀναζητήσεις – τό περιεχόμενο πού τοῦ πρέπει ἢ τή σαφήνεια πού τοῦ λείπει· μέ τήν ἔννοια ὅτι δέν ἔχει νόημα νά προσπαθῆσει νά κάνει μιά ἐξαντλητική περιγραφή (ἢ: καταγραφή) τοῦ περιεχομένου τοῦ ὄρου: τί εἶναι ἢ τί δέν εἶναι παράδοση. Αὐτό ὅμως πού σίγουρα μπορεῖ νά κάνει κανεῖς εἶναι νά προσπαθῆσει νά δεῖ σέ τί ἀκριβῶς – ἢ: περίπου – ἔγκειται ἡ ἀσάφεια τοῦ ὄρου καί τί ἐξυπηρετεῖ. Δηλαδή, νά ἐπισημάνει τό πρόβλημα καί τίς διαστάσεις του, καί ὄχι ἀπαραίτητα νά προτείνει κάποιες λύσεις. Νά ἀφήσει νά φανοῦν τά ἀδιέξοδα καί οἱ εὐθύνες, καί ὄχι (ἀναγκαστικά) νά δώσει κάποιες «συνταγές διάσωσης ἢ θεραπείας». (Προπαντός ὄχι αὐτό τό τελευταῖο).

Ἡ ἀπορία πού γεννιέται εἶναι: μετά ἀπό τίς προη-

14. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 198.

15. *Οἱ ρίζες μας*, *δ. παραπ.*, σελ. 5

16. Βλ. *Ἐγκύκλιος ὑπουργείου Παιδείας*, *δπ. παραπ.*

17. Δημόσια συζήτηση... (12.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 206.

18. *Ὅπ. παραπ.*, σελ. 223.

19. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 180-1

20. Δημόσια συζήτηση... (9.2.1979), *δπ. παραπ.*, σελ. 191.

γούμενες διαπιστώσεις, είναι άραγε ανώδυνη ή προκήρυξη του έτους παράδοσης; Ή: μπορεί να είναι ανώδυνη; Καί, αν είναι ανώδυνη, τί είναι αυτό πού τήν καθιστά ανώδυνη; Καί κάτι ακόμη. Είναι τόσο αυτόνομη ή ασάφεια του όρου ώστε να μήν έχει τελικά ενδιαφέρον ή διερεύνησή της; Ή, αντίθετα, είναι τόσο αυτόνομη ή σημασία του όρου, ώστε όσοι καλούνται να τόν χρησιμοποιήσουν – και άρα να τόν προωθήσουν – στο επίπεδο του λόγου ή τής πράξης (διαλέξεις, συζητήσεις, στήσιμο εκθέσεων, συγκέντρωση ύλικού, συγγραφή μελετών, κτλ.), να θεωρείται ότι τόν γνωρίζουν, και να αρχίζουν από κεί και πέρα και όχι από εκεί ακριβώς;

Ένα ελάχιστο δείγμα για να δικαιολογήσουμε αυτήν τήν (ένδεχόμενη) άπορία: «Τί ονομάζουμε παράδοση; Μιλώ σέ ένα κοινό πού δέν θά ήθελε περισσότερες εξηγήσεις για να καταλάβει». (Τό κοινό είναι τό τυπικό κοινό τών διαλέξεων και ο όμιλητής ο Ε. Παπανούτσος στήν αίθουσα διαλέξεων του Δημοτικού Θεάτρου στον Πειραιά).²¹

Μέ αυτές τις προϋποθέσεις όλη αυτή ή παραδοσολογία (ο λόγος περί παράδοσης) γίνεται αντικειμενικά παραδοσολογία. «Παράδοση»: τί είναι λοιπόν αυτό πού όλοι τό ξέρουν και κανείς δέν μάς τό εξηγεί; Πού καθένα φαίνεται να τό κάνει, ό,τι θέλει προσθαφαιρώντας κατά βούληση χορούς, πνεύματα και κληματαίδες; Σέ τέτοιο βαθμό, πού κάποιος μελετητής (άπό τούς άνησυχούντες) αναγκάζεται – πολύ όρθά – να τό χαρακτηρίσει σούπα, γνωρίζοντας βέβαια πολύ καλά ότι αυτή ή σούπα είναι στό καθημερινό μας διατολόγιο.²²

Άς γυρίσουμε σέ διαφορετικό σημείο εκκίνησης.

«Παράδοση είναι ό,τι παραδίνεται από τή μία γενιά στην άλλη».²³ Αυτός είναι ο όρισμός πού δίνει τό λεξικό (τό όποιο λεξικό, άπό τό Λεξικό τών Κοινωνικών Έπιστημών τής Ούνεσκο ως ένα άπλό εγκυκλοπαιδικό λεξικό). Καί προσθέτει: πρέπει να γίνει διάκριση ανάμεσα στην ενεργητική διάσταση (δίνω κάτι σέ κάποιον ή κάποιος παίρνει κάτι άπό κάποιον) και στην παθητική, κατά κάποιον τρόπο, διάσταση (μού παραδίνεται κάτι άπό κάποιον, και μάλιστα μου κληροδοτείται κάτι, όταν τό κάτι είναι κάτι πού αξίζει να κληροδοτηθεί και έγώ είμαι κάποιος πού αξίζω τέτοιας τύχης). Ή λέξη παράδοση κινείται καθέτως, όριζοντίως και διαγωνίως ανάμεσα σ' αυτές τις διαστάσεις, και μάλιστα υπάρχει έντονη τάση να τονίζεται ιδιαίτερα τό χαρακτηριστικό τής αξίας (κάτι πού αξίζει για κάποιον πού αξίζει), πού μάς οδηγεί να σεβόμαστε αυτό πού παραδίνεται άφού μάς εμπνέει ένα αίσθημα καθήκοντος μαζί και αγάπης: αίσθημα πού έντείνεται όταν τονίζεται ότι ή γενιά πού παραδίνει (οί δότες τής παράδοσης) είναι οί πατεράδες μας, οί πρόγονοί μας. Έύκολα λοιπόν φαίνεται πώς μία λέξη μέ γενική σημασία πού δείχνει σέ ένα πρώτο επίπεδο ότι διάφορα «πράγματα» (γνώσεις, εμπειρίες, διώματα, ιδέες, αντικείμενα) παραδίνονται, μπορεί να εξειδικεύεται ταυτόχρονα και να σημαίνει και σεβασμό και καθήκον. Έτσι, παρόλο πού ή λέξη περιγράφει μία διαδικασία μεταβίβασης (πού χαρακτηρίζεται ως προφορική, γραπτή, τηλεπικοινωνιακή, ή επικοινωνία μέ τό λόγο ή τήν πράξη), ώστόσο είναι εξαιρετικά φορτισμένη μέ συναίσθημα.

Άπό μίαν άλλη τώρα σκοπιά ή λέξη παράδοση χρησιμοποιείται συνήθως στον ενικό – συχνότατα μέ κεφαλαίο Π)· πρόκειται όμως σαφώς για έναν πληθυντικό ενικό (singular plural). Ήν παράδοση είναι ό,τι παραδίνεται (δηλαδή πολλά «πράγματα»), τότε αυτά τά «πράγματα» αποτελούν επιμέρους εκφράσεις τής παράδοσης (του άφηρημένου ούσιαστικού). Έτσι «παράδοση» είναι ταυτόχρονα κάτι άφηρημένο και πολλά συγκεκριμένα. Άπό τά πολλά όμως πού δυνάμει μετέχουν στην «παράδοση», παραδίδεται τελικά μόνον ένα μέρος. Καί μόνο τό γεγονός ότι κάτι επιλέγεται για να παραδοθεί ενώ άλλα άπορρίπτονται, σημαίνει ότι έχει κριθεί και έχει αξιολογηθεί. Έδώ έντοπιζουμε μία ταυτολογία: ό,τι παραδίδεται έχει αξιολογηθεί, αλλά και ό,τι αξίζει παραδίδεται. Αυτό λοιπόν πού περιβάλλεται μέ σεβασμό γιατί αξίζει (άφού παραδόθηκε) και άρα και μέ κύρος, κρίνεται αυτόματα και ως καλό και σωστό και νομιμοποιείται ως «παράδοση» άφού έχει καταξιωθεί μέ τήν επιλογή του μία και πληροί τούς όρους τής παραδοσιακότητας. (Φαύλος κύκλος, δηλαδή). Καί λογικά καταλήγουμε σέ μία σειρά ιδεολογικών εξισώσεων, όπως π.χ. τσαντό, καφενείο, προίκα, πατριαρχία = παραδοσιακά = καλά και σωστά, έγκυρα και σεβασμα. Καί όμως είναι ιστορικά φαινόμενα και μπορούμε να τό δείξουμε αυτό, αν άποφασίσουμε να τά μελετήσουμε και άρα να τά άπομυθοποιήσουμε· να δείξουμε δηλαδή ότι είναι συγκεκριμένες μορφές και λειτουργίες, παράγωγα συγκεκριμένων συνθηκών, συγκεκριμένου χρόνου και τόπου. Καί μόνο λοιπόν τό γεγονός ότι τέτοιου είδους «πράγματα» (και πλείστα όσα άλλα) έχουν επιλεγεί ως παραδοσιακά γεννά άμφιβολίες και άνησυχίες για τόν τρόπο μέ τόν όποιο γίνονται οί συγκεκριμένες επιλογές.

Ή «παράδοση» βέβαια είναι μία πραγματικά ούδέτερη λέξη-έννοια (όπως μάς καθησυχάζει τό Λεξικό τής Ούνεσκο). Δέν είναι άπό μόνη τής αντιδραστική, συντηρητική ή προοδευτική. Ούτε όμως είναι αναλλοίωτη και σταθερή ή μεταβλητή και δυναμική. Είναι ό,τι τήν κάνουν να είναι. Γι' αυτό και οί περισσότεροι τήν χρησιμοποιούν ως άλλοθι για τήν ιστορική άγνοια ή για κάποιες σκοπιμότητες. Καί, φυσικά, όταν μιλούμε για τήν «παράδοση» (και τήν ανάγκη για τήν άπομυθοποίησή της) δέν σημαίνει καθόλου ότι προσπαθούμε να άποκαλύψουμε κάποια διεθνή ή εθνική συνωμοσία, κάποια σκευωρία. Γιατί άπλούστατα δέν υπάρχει τέτοιο πράγμα. Άπλως ή ίδια λέξη είναι τέτοια (όπως και άλλες λέξεις-κλειδιά: κοινωνία, πολιτισμός, ή ήθικες έννοιες: αξίες, ήθος κτλ.),²⁴ ώστε επιζητά, κατά κάποιο τρόπο: επιτρέπει και προκαλεί τή ρευστότητα, τό να τήν κάνει ο καθένας ό,τι θέλει. «Παράδοση λοιπόν είναι ό,τι θέλεις» (φτάνει να έχεις τήν δύναμη να τό επιβάλλεις ώστε να γίνει κοινωνικά άποδεκτό). Γι' αυτό είναι λέξη-παπαρτού.

Ή λέξη-έννοια καθαυτή είναι τελείως άθώα σέ σχέση μέ τις επιπτώσεις της. Όστόσο οί επιπτώσεις υπάρχουν. Καί δέν θά πρέπει να ελπίζει κανείς ότι μπορεί να δελτιώσει τήν έννοια, να τήν θεραπεύσει άπό τά κακά τής ασάφειας, τής ρευστότητας τής άτέλειας κτλ., γιατί ακριβώς εξακολουθεί να χρησιμοποιείται (να είναι παπαρτού) επειδή είναι άσαφής και ρευστή και επειδή επιδέχεται πλείστες όσες χρήσεις και έρμηνείες, ώστε τελικά να έξυπηρετεί τούς

πάντες. Και συνήθως ό καθένας καταγγέλλει όχι τή λέξη (γιατί άλλωστε;), αλλά τή χρήση της από τούς άλλους. Είναι μιά έννοια λάστιχο.

4. Παράδοση και έπιστήμη τής ιστορίας (Μιά πρόταση)

Η «παράδοση» είναι μιά ιδεολογική έννοια, μιά φόρμα πού έξ όρισμού (άκριβώς επειδή ένέχει τή δυνατότητα νά ποικίλλει έπιλεκτικά τό περιεχόμενο της) δέν μπορεί νά άναγνωρίσει και νά γνωρίσει τήν πραγματικότητα πού ιστορικά καλείται νά εκφράσει.

Η άνάλυση και ή έρευνα μπορούν νά δείξουν ότι συντελούνται τόσες και τέτοιες μεταβολές και μετασχηματισμοί, ώστε είναι πολύ δύσκολο νά θεωρηθεί ότι κάτω από τήν ίδια μορφή («παράδοση») μπορεί νά κρύβεται τό ίδιο περιεχόμενο. Αυτό και μόνο τό κριτήριο έπιτρέπει, πιστεύουμε, νά αντικατασταθούν τά διάφορα γενικευμένα και γενικευτικά χαρακτηριστικά (π.χ. τό πνεύμα του αιώνα, ή τό πνεύμα των Έλλήνων, ή ψυχή του Έλληνα ή του Μεξικάνου, τό ανθρώπινο πνεύμα, τό άδάμαστο έλληνικό είναι, ή έριστική διάθεση των Έλλήνων, ή μανία του Έλληνα για φυγή κτλ.) πού εκφράζουν ύποτίθεται μιά «συνέχεια» (στό χώρο ή και στό χρόνο), μέ ειδικές ιστορικές και ιστορικά συγκεκριμένες αναλύσεις των άσυνχειών πού συναρθρώνουν τήν ιστορική συνέχεια και όχι ιδεολογικά και ιδεολογοποιητικά σύνολα.

Μέσα σ' αυτήν τήν προοπτική οι ιστορικές αναλύσεις γίνονται σέ δύο έπίπεδα:

A. Μπορούν νά τεθούν προκαταρκτικά μερικά έρωτήματα σχετικά μέ τήν χωροχρονικά διαφοροποιημένη χρήση τής «παράδοσης».

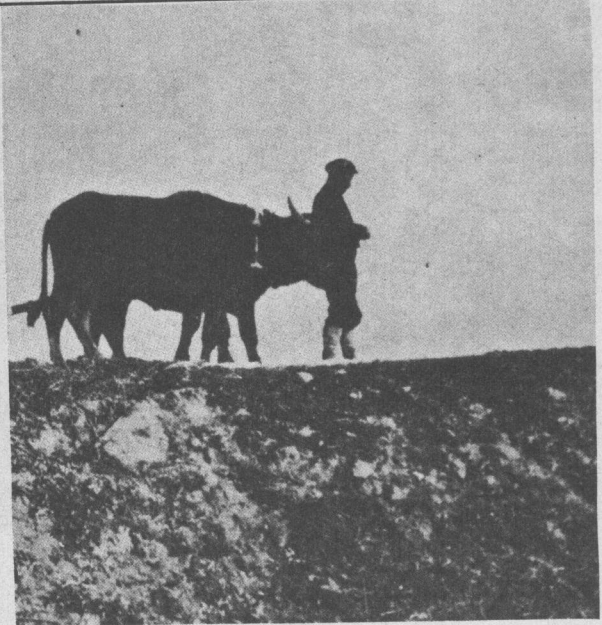
B. Μπορούν νά μελετηθούν οι διάφοροι ιστορικά συγκεκριμένοι μετασχηματισμοί μέ στόχο όχι τήν ανακάλυψη τής ποικιλίας, αλλά τούς νόμους πού διέπουν τίσ συγκεκριμένες διαδικασίες μετασχηματισμού.²⁵

Άς τά δούμε από πιό κοντά.

Τό πρώτο. Τά έρωτήματα, πού μπορούν νά πολλαπλασιαστούν, πολύ πρόχειρα πυκνώνονται στίς παρακάτω ομάδες:

α. Έρωτήματα πού άφορούν τά όρια και τίς μορφές τής έκφρασιμότητας: Για ποιό «πράγμα» δηλαδή είναι δυνατό νά μιλήσουμε σέ κάθε περίοδο, ποιό μετατρέπεται σέ χώρο συζήτησης ή σέ αντικείμενο πραγματείας. Ποιά «πράγματα», μέ δυό λόγια, είναι δυνατό νά θεωρηθούν παραδοσιακά ή «παράδοση» σέ κάθε συγκεκριμένη συγκυρία.

β. Έρωτήματα πού άφορούν τά όρια και τίς μορφές τής διατήρησης: Ποιά «πράγματα» αφήνονται νά έξαφανιστούν χωρίς ίχνη; Ποιά ένσωματώνονται στήν κοινωνική μνήμη μέσω διαφόρων μηχανισμών και κοινωνικοποίησης (δηλαδή μέσω τής παιδείας, τής διασκέδασης και τής ένγένει δημοσιοποίησης, μέσω τής κοινωνικής ένταξης στον ιδιωτικό και στον

21. Δημόσια συζήτηση... (12.2.1979), όπ. παραπ., σελ. 206.

22. Η Άλκη Κυριακίδου-Νέστορος «Τά παραλείπόμενα ένός διαλόγου για τήν παράδοση», Άντί 133 (1979), σελ. 32, όπου γράφει «...Έτσι ή ελληνική ιστορία ταυτιζόμενη μέ τήν παράδοση γίνεται μιά σούπα πού κάθε της κουταλιά έχει πάντοτε τήν ίδια γεύση...»

23. Πρβλ. εδώ τήν άποψη του Δημήτρη Λουκάτου όπου ό θεωρητικός προβληματισμός γύρω από τήν «παράδοση» άνάγεται στήν εμπειρική του βάση, πού είναι ένας καθ' όλα νόμιμος (ίσως, ό πιό νόμιμος) τρόπος για νά αντιμετωπισθεί ή άσάφεια. «Δέν υπάρχουν περιθώρια για πολλά θεωρητικά γύρω από τον όρο παράδοση, τήν λαϊκή ιδιαίτερα παράδοση. Θα πώ όμως τά στοιχειώδη και ελάχιστα πού χρειάζονται σάν εισαγωγή στο θέμα και ύστερα θα καταθέσω στήν σημερινή καλή μας συζήτηση μερικές άπόψεις εμπειρίας τόσο δικής μου, από τήν προσωπική άσκηση τής λαογραφίας, όσο και από τήν μελέτη τής εμπειρίας προγενέστερων λαογράφων. Ένας άμεσος προσδιορισμός τής λαϊκής, ή μπορούμε νά λέμε και τής λαογραφικής παράδοσης, θα συγκέντρωνε τίς σκέψεις μας σέ όσα παραδίνουν οι παλαιότερες γενεές από τήν καθημερινή ζωή τους, τήν εργασιακή, τήν γιορταστική, όσο και τήν πένθιμη, στίς έπόμενες γενεές μέ τό λόγο, μέ τό παράδειγμα και μέ τήν τέχνη...» Δημόσια συζήτηση... (12.2.1979), όπ. παραπ., σελ. 207-8.

24. Βλ. Raymond Williams, *Keywords. A Vocabulary of Culture and Society*, Glasgow (Fontana) 1976, και ειδικότερα τήν πρωτότυπη εισαγωγή και τό λήμμα *tradition* άπ' όπου προέρχεται και ή ιδέα μέ τήν άνάλυση πού προηγήθηκε.

25. Οδηγητική για τήν παραπάνω πρόταση στάθηκε ή δουλειά του Μισέλ Φουκώ και ιδιαίτερα μιά πρόσφατη μελέτη του, βλ. Michel Foucault «Politics and the study of discourse», *Ideology and Consciousness* 1978/3: 7-26.

δημόσιο χώρο); Ποιά ξεχωρίζονται και επισημαίνονται επειδή κρίνεται από κάποιους ότι πρέπει ή ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν, και για ποιούς σκοπούς συγκεκριμένους ξεχωρίζονται; Ποιά τίθενται σε κυκλοφορία, από ποιούς, τότε, γιατί και για ποιούς; Ποιά, αντίθετα, καταπιέζονται και λογοκρίνονται;

γ. Έρωτήματα σχετικά με τα όρια και τις μορφές της μνήμης: Ποιά είναι αυτά που αναγνωρίζονται ως έγκυρα και ποιά αυτά που εξαφανίζονται ως ά-κυρα; Ποιά εγκαταλείπονται ως άμελητά και ποιά αποκλείονται ως ξένα; Πώς όρίζεται το σύστημα αποδοχής που λειτουργεί σε μία πολιτικο-ιδεολογική συγκυρία σε σχέση με το σύστημα αποδοχής που προηγείται;

δ. Έρωτήματα σχετικά με τα όρια και τις μορφές της ενεργοποίησης και της επανενεργοποίησης: Ανάμεσα σε όσα παραδίνονται από προηγούμενες γενιές ή σε όσα εισάγονται και επικυρώνονται, ποιά είναι εκείνα τα όποια συγκρατούνται και ενεργοποιούνται και πώς; Δηλαδή, τί είδους διεργασίες χρησιμοποιούνται για την ένταξή τους (π.χ. εξηγούνται, αναλύονται, αποδίδονται στη μορφή που έχουν και με το περιεχόμενο που έχουν ή παραμορφώνονται, μεταμφιέζονται, διαστρεβλώνονται, και πώς;) Και άκόμα, ποιά ξεθάβονται, μετά από μία περίοδο εξαφάνισης, και πώς επανενεργοποιούνται;

ε. Έρωτήματα σχετικά με τα όρια και τις μορφές της ιδιοποίησης: Ποιά άτομα, ποιές ομάδες, ποιές τάξεις έχουν προσπέλαση σε ποιά από τα προηγούμενα ή σε ποιούς μηχανισμούς έλεγχου, λειτουργίας και αναπαραγωγής; Μέ ποιόν τρόπο θεομοθετούνται ή καθιερώνονται οι σχέσεις ανάμεσα στο συγκεκριμένο «πράγμα» που επιλέγεται ως «παράδοση» σε αυτόν που το προβάλλει και τον ή τους αποδέκτες του; (Ένα ελάχιστο δείγμα: η προκήρυξη του έτους παράδοσης εγκαθιστά ή και ενδυναμώνει σχέσεις θεομικές, ιεραρχικές, καταπιεστικές, επαγγελματικές, έρασιτεχνικές, πατερναλιστικές, διδακτικές, κοινωνικοποιητικές κ.ά.).

Στήν ίδια αυτήν ομάδα μπαίνουν και ερωτήματα σχετικά με τη διαντίδραση ανάμεσα σε ομάδες που αντιλαμβάνονται διαφορετικά το «θέμα» (π.χ. καθαρηνιστοί / δημοτικιστές, πολιτικά κόμματα και νεολαίες, διάφοροι μελετητές, οργανώσεις και σωματεία, ή λαός / λόγιοι κτλ.).

*Ας περάσουμε στο δεύτερο επίπεδο. Στή θέση της μελέτης της «παράδοσης» (ή των παραγώνων της όπως παραδοσιακή κοινωνία ή πολιτισμός, λαϊκός πολιτισμός, παραδόσεις, παραδοσιακός τρόπος ζωής, παραδοσιακή αρχιτεκτονική, παραδοσιακή φορεσιά, παραδοσιακοί χοροί κτλ.) σε αντίθεση με το σύγχρονο (σύγχρονη κοινωνία, μοντέρνος πολιτισμός, μοντέρνος τρόπος ζωής, μοντέρνα αρχιτεκτονική κτλ.)· στή θέση της μελέτης του «κλειστού» σε αντίθεση με κάποιο «άνοιχτό» σύστημα· στή θέση της μελέτης του στατικού σε αντίθεση με το δυναμικό (όπου το παραδοσιακό θεωρείται αναλλοίωτο και το σύγχρονο θεωρείται πάντα καινούριο και μεταβαλλόμενο και άρα δέν συντρέχει λόγος ιστορικής μελέτης του πρώτου παρά μόνο για να διαπιστωθεί κάποια συνέχεια – έστω με τεράστια γεωγραφικά και χρονικά άλματα – από το αντίστοιχο λογουχάρη αρχαίο). Στή θέση όλων αυτών μπαίνει ή μελέτη της διαφορετικότητας στο χώρο και στο χρόνο. Μπαίνει ή ιστορία των μετασχηματισμών: ή ιστορία των ανθρώπων που ζούν σ' αυτόν ή σε κάποιον άλλο χωροχρόνο, ή ιστο-

ρία των ανθρώπων που ρέει στο ρυθμό της μακράς διάρκειας (*longue durée*) ή τέμνεται από ασυνέχειες ή συγκλονίζεται από έσωτερικούς και έξωτερικούς κραδασμούς. Έτσι ο «τρόπος ζωής» της ύπουργικής έγκυκλίου έχει ιστορία· συγκροτήθηκε – και, γιατί όχι, συγκροτείται – περνώντας μία σειρά μετασχηματισμών· γνώρισε και γνωρίζει χωροχρονικές παραλλαγές, και άρα μπορεί να προσδιοριστεί καθοριστικά τόσο στο χώρο όσο και στο χρόνο. Δέν είναι κάτι φευγαλέο και άοριστο. Δέν είναι ούτε σκιά ούτε πνεύμα. Είναι μία σειρά από πραγματικότητες ιδεατές και υλικές που μόνο ή ιστορική έρευνα μπορεί να τις φωτίσει.

Ίσως μία τέτοια θεώρηση θά μās βοηθήσει να ξεφύγουμε από μία σειρά αντιθέσεων που, όσο κι αν δέν τό παραδέχεται κανείς, δουλεύουν μέσα μας. *Όπως π.χ.

– Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή βιολογική μεταφορά (άδράνεια/σφριγηλότητα, νέκρα/ζωντάνια).

π.χ. ή αντίθεση ανάμεσα στο σφρίγος που έχει τό καινούριο και στο νεκρό βάρος που έχει ή παράδοση τήν όποια προσπαθούμε να αναστήσουμε ή να αναζωογονήσουμε.

– Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή εξέλικτική μεταφορά (από.../στό..., πριν/τόρα), ή δυναμική μεταφορά (κίνηση/άκίνησία).

π.χ. ή αντίθεση ανάμεσα στην περίοδο σταθερότητας (παράδοση) και σε κάποια περίοδο κρίσης, ένα είδος εμπύρετης κρίσης όπου όλα κινδυνεύουν να άνατραπούν (που αποδίνεται πάντα στο μοντέρνο πολιτισμό και τή σύγχρονη κοινωνία).

– Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή ήθική μεταφορά (καλό/κακό, σεβάσμιο/περιφρονητέο).

π.χ. ή αντίθεση ανάμεσα στην δοκιμασμένη (και άρα άσφαλή, άμετάβλητη και σίγουρη) γνώση που έχει ή παράδοση και στην άδόκιμη (και άρα επικίνδυνη άφού παρεκκλίνει από τήν πεπατημένη) γνώση που συνεπιφέρει τό σύγχρονο.

– Αντιθέσεις όπου υποκρύπτεται ή αντίπαράθεση ανάμεσα στο «δικό μας» (που είναι «οί ρίζες μας», «ή ταυτότητά μας», «ή παράδοσή μας» κτλ.) και τό άλλοτερο (τό ξένο, τό μοντέρνο, που βέβαια – άς τό σημειώσουμε – είναι πάντοτε ιστορικά ειδικό: είναι τό «δυτικό», τό «καπιταλιστικό», τό «άποικιοκρατικό», τό «ξένο».

Αυτή ή τελευταία αντίθεση μπορεί να εκδηλώνεται μόνο ιδεολογικά· στον πολιτιστικό π.χ. χώρο («μέ παραδοσιακά» μοντέλα στην αρχιτεκτονική, πριμιτιβισμό και δουκολισμό στην τέχνη, ήθογραφία κ.ά.) ή στην παιδεία (μέ έντατικοποίηση του λαϊκισμού ή του έθνικισμού, κτλ.). Μπορεί όμως να εκδηλώνεται και μαχητικά· όπως π.χ. στα κινήματα για αντιμεταρρύθμιση (πρβλ. τά «ευαγγελικά») ή στις έθνικές επαναστάσεις (πρβλ. Ghost Dance, Μάου-Μάου, Kimbawism, ισλαμική επανάσταση κτλ.).²⁶

5. «Η παράδοση μόνο δίνει...» (ή, «Η αναπαραγωγή της κοινωνικής γνώσης»)

*Ας έρθουμε τώρα στο τελευταίο ερώτημα: Μέ ποιούς όρους μπαίνει στην παρούσα συγκυρία τό θέμα «παράδοση», αλλά και γιατί. Λίγο διαφορετικά διατυπωμένο τό ερώτημα είναι: γιατί ανασύρονται σήμερα όρισμένα πράγματα στην επιφάνεια και προ-

βάλλονται ως «παράδοση»; Μιά πολύ πρόχειρη απάντηση θά ήταν: για να ενθαρρυνθεί ή εικόνα ενός ειδυλλιακού παρελθόντος όπου όλα δούλευαν ρολόι· όπου, μπορεί να ήταν δύσκολη ή ζωή, αλλά είχε και τις χάρες της (πού τις αναζητούμε σήμερα μόνο στην μικροκλίμακα, την καθαρή ατμόσφαιρα, τη στενή επαφή με την φύση κτλ. "Αν όρισμένοι θέλουν να βολεύονται με αυτήν την εικόνα της «παράδοσης» (τήν επιλεκτική εικόνα), αυτό είναι θέμα των προσωπικών επιλογών του καθενός. Δυστυχώς όμως φαίνεται ότι πρόκειται για μία εικόνα, για ένα μύθο πού βολεύει πολλά πράγματα. (Δέν αποτολμώ να συμπαραθέσω καν τό έτος παράδοσης με τό έτος - ή μάλλον τά έτη - λιτότητας· άς τό κάνει κάποιος μεταγενέστερος ιστορικός πού θά αναζητά τέτοιου είδους συμπτώσεις - κυριολεκτώ - και, φυσικά, δέν θά τις αποδίδει σε κάποιες σκευωρίες, αλλά θά αναζητά τόν ιστορικό τους λόγο). Πρόκειται λοιπόν για ένα μύθο πού με τις αποσπασματικές του εικόνες βολεύει πολλά πράγματα, με άποτέλεσμα, επειδή τόν χρησιμοποιούν πολλοί - και πολύ συστηματικά -, να έχουμε ναρκωθεί.

Τό «γιατί» λοιπόν στά παραπάνω έρωτήματα σημαίνει άπομυθοποίηση της «παράδοσης», σημαίνει να ξυπνήσουμε από τόν βολικό λήθαργό μας. Ακριβώς γι' αυτό θά ξαναγυρίσουμε στό πρόβλημα της σχέσης της «παράδοσης» με την ιστορία. Και θά επισημάνουμε τούτο τό παράδοξο: ότι ενώ ή διαχρονική διάσταση (ή: κάποια διαχρονική διάσταση) ένυπάρχει στη διαδικασία της παράδοσης της «παράδοσης», ώστόσο ή ίδια ή «παράδοση» είναι άνιστορική. Είναι μία διάρκεια χωρίς ιστορικό περιεχόμενο. Οί πραγματικές συνθήκες της ζωής όπως παρουσιάζονται μέσα από την «παράδοση» έχουν άναφορικότητα σε ένα υπεριστορικό και, σε τελευταία άνάλυση, άνιστορικό σύστημα άξιών, πού στέκεται κάπου εκεί ψηλά έξω από την ίδια την πραγματικότητα, έξω από την καθημερινότητα, άπαράδατο, άναλλοίωτο και «φυσικό». Αυτό τό σύστημα άξιών συνιστά την «παράδοση».

Και ύπάρχει κάποιος συγκεκριμένος λόγος (και ίσως να ύπάρχουν και άρκετοί άλλοι λόγοι) πού τό σύστημα αυτό είναι ύπέρ-ιστορικό (=άν-ιστορικό): τό γεγονός ότι μπορεί να χρησιμοποιείται ως ύπόδειγμα, ως πρότυπο συμπεριφοράς. Έτσι και οί επιμέρους πραγματώσεις της «παράδοσης» (ό,τι παραδοσιακό) δέν προβάλλονται ως ιστορικά ειδικά (δηλαδή συγκεκριμένα στό χώρο και τό χρόνο) πρότυπα συμπεριφοράς και πρακτικής· αντίθετα, προβάλλονται ως αιώνια (ή, τουλάχιστον, μακραίωνα), φυσικά και νομομοποιημένα (=έπικυρωμένα και σεβάσιμα) πρότυπα.

Άς θυμηθούμε όμως τό πρόβλημα των επιλογών πού θίξαμε παραπάνω, σε σχέση λ.χ. με την επισήμανση τού ποιά «πράγματα» αφήνονται να «προοδεύουν» επειδή θεωρούνται ως νεωτερικά (ή, ιδωμένα από άλλη γωνιά, ως περιθωριακά για την

«παράδοση») και ποιά, αντίθετα, δεσμεύονται και παγώνουν επειδή χαρακτηρίζονται παραδοσιακά και επενδύονται με τό κύρος της «παράδοσης».

Για παράδειγμα. Στην πρώτη περίπτωση «προοδεύουν» τά εργαλεία και τά μέσα παραγωγής (λογουχάρι τά άγροτικά εργαλεία δέν καλύπτονται με τό κύρος της παράδοσης και προοδεύουν, δηλαδή μεταβάλλονται, αντικαθίστανται γιατί κάποιες άλλες άνάγκες τό επιβάλλουν).

Αντίθετα, για τή δεύτερη περίπτωση: μένουν παραδοσιακά και περιβάλλονται με κύρος για να παγώσουν: ή οίκογένεια (ή, καλύτερα, ή ιδέα για την οίκογένεια), ό θεσμός της προίκας, ή τιμή, τό φιλότιμο, ή ντροπή (και φυσικά, και τά συνακόλουθα: παρθενιά, ιδιωτικοποίηση της γυναίκας, έξιδανίκευση τού γάμου, έγκλήματα τιμής, οίκογενειακή καταπίεση). Όπότε και έχει σημασία τό πώς προβάλλονται. Λογουχάρι, ή προίκα προβάλλεται ως πατρογονικό έθιμο, τό κάφενειό ως κοινωνικό κέντρο

26. Έδώ αναφέρομαι ειδικότερα στό νατιβισμό (nativism = ιθαγενισμός ή στροφή στις ρίζες μας, στη δική μας παράδοση). Ο νατιβισμός χαρακτηρίζει τά κινήματα πού συγκροτούν τά μέλη μιάς κοινότητας (ένός «έθνους») μετά από μία περίοδο βαθιάς κρίσης ή όποία είναι πάντοτε προϊόν μιάς από τά έξω εισβολής (ιμπεριαλισμός, κατάκτηση, πολιτιστική και πολιτική αλλοτρίωση). Η κρίση άρχικά όδηγει σε έκφυλισμό, ενώ στη συνέχεια μπορεί να άχθει στην έμπρακτη αναζήτηση μιάς καλύτερης ζωής. Η αναζήτηση στοχεύει καταρχήν στην έξουδετέρωση ή και την έκρίζωση από τόν πολιτισμό της συγκεκριμένης ομάδας όλων των προσώπων, των αντικειμένων, των ιδεών και των συνθηκών - έθιμων πού έχουν προέλευση άλλότρια. Συχνά τά νατιβιστικά κινήματα καταλήγουν σε συγκρούσεις άνάμεσα σε λαούς, σε φυλές, σε κοινωνίες, σε τρόπους ζωής ή και σε κοσμοθεωρίες. Από τά παραδείγματα πού παρατίθενται στό κείμενο τό κίνημα *Ghost Dance* (χορός των φαντασμάτων, δηλ. των προγόνων) είναι τό κίνημα πού άναπτύχθηκε έναντίον των λευκών άποίκων και της άμερικανικής κυβέρνησης από τό 1870 ως περίπου τό 1900 στη Νεβάδα και γενικά στις Δυτικές Πολιτείες των Η.Π.Α. από τίς φυλές των Ίνδιάνων Σιού, Σοσόνι, Παδιότσι, Γιούτ και άλλες φυλές των Ίνδιάνων των Πεδιάδων (Plains Indians). Ηγέτης τού κινήματος ήταν ό προφήτης Γουοδόκα. Στο κίνημα *Μάου-Μάου* (1952-1959) στην Κέννα (φυλές Κικούγιου και Κιλένγκου) τά μέλη της μυστικής έταιρείας Μάου-Μάου στράφηκαν κατά των λευκών άποίκων και κατά των μαύρων μετριοπαθών. Τό κίνημα *Κιμπάουισμ* είναι τό μεσσιανικό κίνημα πού επικράτησε στό Κογκό και γενικά στην Κεντρική Άφρική υπό την καθοδήγηση τού προφήτη Κιμπάνγκου. Τό κίνημα είναι βασικά χριστιανικό και συνδυάζει την άπλότητα της παλαιοχριστιανικής διδασκαλίας με την «έπιστροφή στις ρίζες» και την παραδοσιακότητα. Τέλος, ή *ίρακινή επανάσταση* είναι τό πρόσφατο νατιβιστικό (θησκευτικό και έθνικό) κίνημα στην Περσία τού Χομεϊνί.

(μόνο για άντρες), προβάλλονται τά λιθοχτίστα άρχοντικά ή οι οικισμοί τών Κυκλάδων (και όχι τά πλιθιά και τά λασποχώρια) και ένα σωρό άλλα.

Ή έπισήμανση και ή περιγραφή πού προηγήθηκε σίγουρα δέν άρκει για να στηθεί μιά προβληματική γύρω από τό ζήτημα τής «παράδοσης». Γι αυτό και ό προβληματισμός μας θά κλείσει μέ ένα συμπερασμα-ύπόθεση. Ή υπόθεση είναι ότι υπάρχει μιά σαφής αντίφαση ανάμεσα στή μορφή και τό περιεχόμενο τής «παράδοσης». Μόλις πάει να πάρει περιεχόμενο ή μορφή, χάνει τό σχήμα της· από (άνιστορική ή δι-στορική και αιώνια) «παράδοση» γίνεται *ιστορικές πραγματικότητες*· τό ιδεολογικά άφρημένο τής μορφής γίνεται ιστορικά συγκεκριμένο τού περιεχο-μένου. Όμως· τελικά ό,τι άφορά τή λειτουργία της, πού στηρίζεται ολοκληρωτικά στήν ασάφεια τής μορφής της, είναι τό ισχυρό της σημείο, ή δύναμή της. Έδώ πιά ή σημασία τού περιεχομένου ύφαρπάζεται από τή λειτουργία τής μορφής πού έπενεργεί δρα-στικά στό *συναίσθημα*.²⁷ Θα έξηγήσω άμέσως τι έν-νοώ.

Ή παράδοση είναι μιά διαδικασία πού μορφοποιεί και διαμορφώνει· γιατί στήν πράξη είναι ή πιο έκ-δηλη έκφραση τών κυριαρχικών πιέσεων και όροθε-τήσεων πού επιβάλλουν οι μηχανισμοί έλέγχου μιās κοινωνίας. Ή παράδοση λοιπόν (ιδιαίτερα στή σημε-ρινή συγκυρία όπου ή επικοινωνία γίνεται από πολ-λαπλά και σύνθετα κανάλια) είναι πάντοτε κάτι περισσότερο από ένα άδρανές κομμάτι τού παρελ-θόντος («ό τρόπος ζωής τών παλιότερων γενεών»). Αντίθετα, είναι ένα ισχυρό *πρακτικό μέσο διαμόρ-φωσης τής ιδεολογίας*. Γιατί αυτό πού στήν πραγμα-τικότητα υπάρχει είναι όχι μιά παράδοση (αυτή ή κάποια άλλη), αλλά μιά *επιλεκτική* (= *επιλεγμένη*) παράδοση: μιά συνθεμένη εικόνα τού παρελθόντος, μιά εικόνα πού διαμορφώνει τό παρόν από τό όποιο έχει ή ίδια διαμορφωθεί. Πρόκειται φυσικά για μιά

πολύπλοκη διαδικασία πού τήν όνομάσαμε παράδοση τής «παράδοσης» και πού έχει σχέση μέ τή λειτουργία τής ιδεολογίας και τήν παραγωγή και τήν αναπαρα-γωγή τής κοινωνικής γνώσης. Συνήθως αυτό δέν είναι πολύ δύσκολο να δειχτεί μέ εμπειρικά παραδείγματα (λογουχάρη πολλές «εικόνες» τού παρελθόντος φαί-νεται πολύ εύκολα ότι είναι επιλεκτικές και – συχνά – πλαστές). Είναι όμως πολύ δύσκολο να αναλυθεί και να θεμελιωθεί επιστημονικά. Αυτό πού μπορούμε να έπισημάσουμε και πού έχει άμεση σχέση μέ τό έναρκτηριο έρέθισμα γι' αυτήν τήν ανακοίνωση είναι ότι ή ίδια ή επιλογή παριστάνεται ως ή παράδοση, ως τό σημαντικό παρελθόν. Έδώ πιά ή ίδια ή διασύν-δετη τού παρελθόντος μέ τό παρόν λειτουργεί για να νομιμοποιήσει, να έπικυρώσει τήν παρούσα κατά-σταση. Και τό καλύτερο παράδειγμα πού έχω να προσκομίσω γι' αυτό είναι μιά διαπίστωση πού έπι-δεδαιώνει, νομίζω, αυτό πού προσπαθούμε να πούμε. Ή διαπίστωση αυτή είναι άπλή και προέρχεται από παιδιά.

«Ή Παράδοση μόνο δίνει. Κι όσο περισσότερο δί-νει τόσο περισσότερο πλουτίζει.

Δίνει όμως μόνο σ' αυτούς πού μπορούν να πά-σουν».²⁸

Ναι. Θα μπορούσε κανείς να συμφωνήσει σ' αυτό και κυριολεκτικά και μεταφορικά. Ακριβώς αυτός είναι ό μηχανισμός. – Δέν θα μπορούσα να τό πώ σαφέστερα.

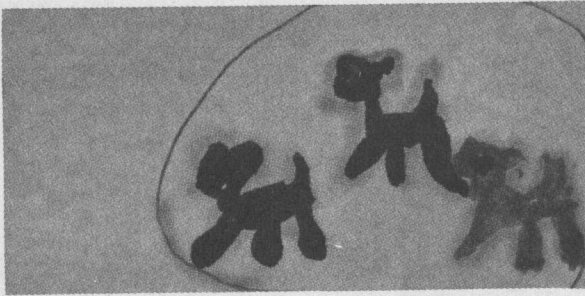
27. Βλ. χαρακτηριστικά τήν *Έγκύκλιο τού ύπουργείου Παιδείας* (δπ. παραπ.) όπου στις εκδηλώσεις προγραμματί-ζονται όμιλεις ειδικών «...ώστε οι μαθητές να μπορούν να μάθουν και να έντυπωσιαστούν αλλά και να ένθουσιαστούν μέ τήν ζωντάνια τών στοιχείων τής παράδοσης» (προσθήκη έμφασης).

28. *Οί ρίζες μας*, δπ. παραπ, σελ. 5.

Οί πολιτιστικές έκδηλώσεις στά Γυμνάσια καί τά συμπεράσματα από μία ἔρευνα*

Ἄρτεμις Μενούνου

Καθιέρωση τοῦ θεσμοῦ

Τό ὑπουργεῖο Παιδείας στήν προσπάθειά του γιά ἐκσυγχρονισμό τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, τόν Ὀκτώβρη τοῦ 1976, καθιέρωσε καί τό θεσμό τῶν πολιτιστικῶν ἐκδηλώσεων στή Β' καί Γ' τάξη τοῦ Γυμνασίου.

Οἱ σκοποί τοῦ καινούριου μαθήματος εἶναι:

«...Αἶρεται ἡ “στεγανότητα” τοῦ σχολείου καί ξεπερνιέται σέ σημαντικό βαθμό ὁ ἀναπόφευκτα συντηρητικός καί στατικός χαρακτήρας του.

Τό σχολεῖο καί ἡ κοινωνική πραγματικότητα δέ θά εἶναι πιά δύο ἀσχετοί ἢ ἀντίθετοι μεταξύ τους κόσμοι, ἀλλά θ' ἀναπτύσσεται ἀνάμεσά τους μία διαλεκτική σχέση: ἡ κοινωνική πραγματικότητα θά προβληματίζει τό σχολεῖο καί τό σχολεῖο θά φωτίζει διά μέσου τῶν μαθητῶν τήν κοινωνική πραγματικότητα.

Ἀφυπνίζονται οἱ ἐμφυτες ἰκανότητες κι οἱ κάθε εἶδους ἐμπειρίες τοῦ μαθητῆ. Τό παιδί θά ἐθίζεται στό συνεχῆ δημοκρατικό διάλογο (ἐλεύθερη ἔκφραση γνώμης, θεμελίωση ἀποψέων, σεβασμός τῆς γνώμης τοῦ συνομιλητῆ, ἀνοχή τοῦ ἀντίλογου), καθώς καί στή λήψη ἀποφάσεων πού θά εἶναι ὅσο τό δυνατό κοινά ἀποδεκτές. Τέλος, ὀδηγούμενο ἀπό τόν καθηγητή μέ τό σωστό τρόπο θ' ἀναπτύσει δική του πρωτοβουλία, θά ξεπερνά τίς παρορμήσεις του καί θά γίνεται μέ τόν καιρό ἄτομο ὑπεύθυνο καί αὐτοκαθοριζόμενο. Ὅλα αὐτά θά συμβάλλουν στήν ἀνάπτυξη τῆς κοινωνικότητας τοῦ παιδιοῦ καί θά προωθήσουν οὐσιαστικ' τήν ὁμαλή, ἀργότερα, ἐνταξή του στήν κοινωνία». (Ἀπό τήν εἰσήγηση τοῦ προέδρου τοῦ ΚΕΜΕ, Ἀλεξ. Καρανικόλα).*

* Ἀναδημοσίευση ἀπό τό τεῦχος 2 τοῦ περιοδικοῦ «Διάλογοι» πού ἐκδίδει ἡ Ε.Με.Δι.Παι. (Θεάτρον 132, Πασαλιμάνι-Πειραιάς).

* «Πολιτιστικές καί ἀνθρωπιστικές δραστηριότητες στό Γυμνάσιο», Ἐκδόσεις Ο.Ε.Δ.Β., Ἀθήνα 1977.

Όλα αυτά συνοψίζονται στον κύριο στόχο τους, πού είναι:

«ή βαθύτερη καλλιέργεια των μαθητών και ή ανάπτυξη της προσωπικότητάς τους με τήν αφύπνιση διαφερόντων, τή δημιουργική προσπάθεια και τήν ουσιαστική μύηση σε πολιτιστικά επιτεύγματα (τέχνη, ανθρώπινες αξίες, οικονομική ζωή, κ.λπ.)». (Αναστ. Πάγκαλος, *Α' αντιπρόεδρος του ΚΕΜΕ*)*

Αυτά είναι ώραία σάν επιδίωξη, αλλά ή πράξη απέχει από τή θεωρία πολύ. Οί αντιδράσεις των καθηγητών πρώτα απ' όλα υπήρξαν ποικίλες. Έφταναν από τήν επιφύλαξη και τήν αντίδραση μέχρι τόν ενθουσιασμό. Μερικοί καθηγητές ένιωθαν ξαφνικά μετέωροι, χωρίς νά έχουν σταθερό έδαφος για νά πατήσουν. Έβλεπαν ότι τούς «αφόπλιζαν» σ' ένα βαθμό από κείνα τά μόνιμα και γνωστά μέσα με τά όποια επιβάλλονταν μέχρι τώρα στην τάξη. Τώρα δέν υπάρχει συγκεκριμένο αντικείμενο και βιβλίο και επομένως και παράδοση και εξέταση και βαθμολόγηση των μαθητών. Τί θά γίνουμε τώρα λοιπόν, χωρίς τό φόβο του βαθμού, τής απουσίας, πού συχνά βάζαμε στο μαθητή πού θγάξαμε από τήν αίθουσα, για νά μās απαλλάξει από τήν ενοχλητική παρουσία του; – κι αυτό γιατί δέν καταχωρούνταν οί απουσίες στο «μάθημα» αυτό κι έτσι νά φοβάται ό μαθητής για τήν τύχη του.

Οί περισσότεροι λοιπόν αντιδρούσαν σ' αυτή τή τάση εκσυγχρονισμού του σχολείου. Πώς μπορούσαν τίς 19 ώρες νά είναι κλασικοί καθηγητές, πού μονολογούν απ' τήν έδρα, πού εξετάζουν, βαθμολογούν και δέν αφήνουν τά παιδιά νά κάνουν ό,τι θέλουν και για 2 ώρες τώρα τή δδομάδα ν' αλλάζουν πρόσωπο και νά γίνονται διαλεκτικοί, σύμβουλοι και καθοδηγητές, πού πείθουν, αντί νά επιβάλλονται με τή βία, πού ακούνε και σέβονται τή γνώμη των παιδιών, αντί νά τήν αγνοούν ή νά τήν πνίγουν; Έπρεπε λοιπόν νά εφοδιαστεί ό καθηγητής με καινούρια μέσα, ν' αλλάξει πρόσωπο, όχι μόνο στις Π.Ε., αλλά και σε όλα τ' άλλα τά μαθήματα.

Αυτή είναι και ή πρώτη αδυναμία από πλευράς των καθηγητών, πού, όπως θά δούμε, είναι απόρροια της όλης δομής και λειτουργίας του σχολείου και φυσικά άντανακλάται και στην συμπεριφορά των μαθητών.

Τό πρόβλημα της εξειδικευμένης γνώσης

Όμως δέν είναι μόνο πού στερήθηκαν τά βασικά μέσα επιβολής και καταναγκασμού των παιδιών· είναι και πού οδηγήθηκαν ξαφνικά σε μία αίθουσα και βρέθηκαν αναγκασμένοι, μπροστά στα θέματα πού διάλεγαν τά παιδιά, νά είναι λίγο-πολύ παντογνώ-

στες. Έπρεπε νά έχουν γνώσεις ιατρικής, μουσικής, τεχνολογίας, κοινωνιολογίας, νά γνωρίζουν τά πάντα, από τίς μαύρες τρύπες στο διάστημα μέχρι τά ναρκωτικά και τόν κινηματογράφο. Χάος! Έδώ πιά έπρεπε νά ξεπεράσουν τήν ειδικότητά τους και νά γίνουν λίγο-πολύ πανεπιστήμονες, προκειμένου νά καθοδηγήσουν, νά βοηθήσουν τά παιδιά στην έρευνα και στην συζήτηση και στην όλη επεξεργασία του θέματος. Αντίδραση λοιπόν και για δεύτερη φορά, πού ξεκινά από τήν αδυναμία του καθηγητή ν' ανταποκριθεί σωστά σ' όλες αυτές τίς απαιτήσεις των παιδιών, πού πολύ σωστά περιμένουν από τόν καθηγητή νά τούς λύσει τήν άπορία τους, αν δέν τήν λύσουν από μόνα τους. Αλλά όμως πού νά βρει ό καθηγητής τή λύση; Αυτός διδάχτηκε κάτι συγκεκριμένο – άς μήν κρίνουμε πώς και τί –, έχει ειδικευθεί σε κάτι. Κι έπειτα πού νά τρέξει νά βρει βιβλιογραφία, βιβλία – αν έχει τήν ειλικρινή διάθεση νά ξεπεράσει τήν «αδυναμία» του – ; Κι αν τά βρει κι αν διαβάσει, πόση προσπάθεια πρέπει νά κάνει, για νά μπορεί τήν άλλη μέρα νά «σταθεί» στην τάξη; Κι έξάλλου, όση Φυσική κι αν διαβάσει ένας φιλόλογος, δέν θά μπορεί ν' αντικαταστήσει ποτέ τόν φυσικό ούτε κι ό μαθηματικός – αν δέν έχει από πριν τήν κλίση και τή γνώση – δέ θά μπορεί νά τούς μιλήσει για τά είδη της μουσικής και νά κάνει τά παιδιά νά τήν γνωρίσουν, νά τήν νιώσουν και νά τήν αγαπήσουν. Έτσι οδηγούμαστε σε προχειρότητες, σε αυτοσχεδιασμούς, σε ήμιμάθεια, σε άπογοήτευση. Προσπαθεί λοιπόν κι ό καθηγητής ν' άποτινάξει τό ύπερογκο αυτό φορτίο από τούς ώμους του. Έτσι ή άρνείται τελικά νά κάνει Π.Ε. ή, άφου προσπαθήσει και άπογοητευθεί – οί λόγοι είναι πολλοί – τελικά καταλήγει νά κάνει τήν ώρα των Π.Ε. μάθημα της ειδικότητάς του, για νά καλύψει τήν ύλη της Γ' τάξης π.χ. πού πρέπει όπωσδήποτε νά δγει και δέν έχει επιπλέον και τύψεις, επειδή πιστεύει έτσι πώς ό χρόνος «δέν πάει χαμένος» κι ότι τελικά βοηθά τά παιδιά «νά μάθουν τό μάθημά του» και νά γράφουν καλά στις εξετάσεις τους. Παλινδρόμηση! Ξαναγυρνάμε στα γνωστά, στην πεπατημένη και νιώθουμε άνασφάλεια, αν τήν αφήσουμε και πειραματιστούμε στο δρόμο του άγνωστου και του καινούριου.

Υπήρξαν όμως και καθηγητές πού ένθουσιάστηκαν με τό νέο θέσμο. Έπιτέλους ένα μοντέρνο μάθημα! Μιά άλλη μέθοδος μάθησης! Τώρα τή θέση της από καθέδρας διδασκαλίας θά πάρει ή έρευνα και ό διάλογος. Η αυτενέργεια και ή πρωτοβουλία του μαθητή, στοιχεία πού λείπουν και γιατί όχι αποθαρούνται από τό παραδοσιακό σχολείο, θά έχουν τό προβάδισμα στο νέο αυτό μάθημα. Τό κίνητρο δέν θά είναι πιά ένας σχετικής αξίας βαθμός, αλλά ή γνώσια δίψα και χαρά της μάθησης. Κι όλα αυτά μέσα σ' ένα κλίμα άλληλοσεβασμού, συνεργασίας, δημοκρατικού διαλόγου, όπου δέ θά έχει θέση ό ανταγωνισμός και ό καταναγκασμός, αλλά ή έλευθερία της σκέψης και του λόγου και ή πειθώ.

Όλοι αυτοί οι καθηγητές έπρεπε να πείσουν μία δολόκληρη τάξη ότι το σχολείο δεν είναι κακό, ότι έχει και καλό πρόσωπο. Έπρεπε να πείσουν τα παιδιά, που υπακούουν μόνο σε διαταγές και πειθαρχούν μόνο με τις τιμωρίες, πώς το σχολείο είναι ένας χώρος, όπου ξερχεται κανείς για να μάθει άβιαστα, να αναπτύξει τις ικανότητές του και την προσωπικότητά του, να δημιουργήσει μαζί με τους άλλους και ότι φυσικά δεν άστειεύεται, όταν λέει ότι δε θα υπάρχουν βαθμοί κι εξετάσεις.

Η στάση των μαθητών απέναντι στις Π.Ε.

Πώς αντιδρούν τα παιδιά σε όλα αυτά; Στην αρχή με κάποια επιφύλαξη και δυοπιστία κι έπειτα με χαρά. Έχουν τόσα να πούν και να κάνουν, που στην αρχή δεν ξέρουν τί να πρωτοδιαλέξουν. Κι ο καθηγητής ή πρέπει να τ' αφήσει ελεύθερα να αποφασίσουν με τί θα ασχοληθούν, σεβόμενος τις κλίσεις και τα ενδιαφέροντά τους ή πρέπει να τους επιβάλλει, έστω κι έμμεσα, τη γνώμη του - πράγμα όμως που αντιστρατεύεται την πρωτοβουλία και την αυτενέργεια των μαθητών. Γιατί, όπως και να το κάνουμε, είτε με τις Π.Ε. είτε χωρίς αυτές, το σχολείο δεν παύει να είναι συντηρητικό και στεγανό. Και τώρα υπάρχουν θέματα «ταμπού». Τρέμει ο φιλελεύθερος καθηγητής, μήπως τυχόν τα παιδιά τον υποβάλουν σε δοκιμασία, προτείνοντας ένα θέμα απαγορευμένο, όπως π.χ. τη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση ή θέματα πολιτικής. Τότε θα πρέπει να τους δείξει ότι όλα τα πράγματα έχουν όρια, ότι ναι μέν είπαμε ότι οι μαθητές διαλέγουν αυτά που τους ενδιαφέρουν, αλλά όχι και να «διαλύσουμε» το σχολείο. Ήδη με τα πρώτα περιοριστικά πλαίσια χαράσσεται κι η απογοήτευση στα πρόσωπα των παιδιών. Μά επιτέλους, δεν υπάρχουν ένα σωρό θέματα να επεξεργαστούμε; Σ' αυτά θα κολλήσουμε; Επιμένει να τους πείσει ο καθηγητής. Και τα παιδιά υποχωρούν, γιατί για άλλη μία φορά συνειδητοποιούν ότι μέχρι στιγμής στο σχολείο δεν είναι αυτά που καθορίζουν τα πράγματα. Πρέπει τώρα λοιπόν να τους πείσει ο καθηγητής ότι δεν τα ξεγέλασε, όταν προηγουμένως τους μιλούσε για ελευθερία, για πρωτοβουλία, για αυτενέργεια. Τί δύσκολο καθήκον!

Ένα πρόβλημα όμως σοβαρό είναι πώς τα παιδιά, όσο συνειδητοποιούν πώς δεν υπάρχουν οι πιέσεις που υπάρχουν στα άλλα μαθήματα, για να προσέξουν, τόσο πιο πολύ εκτονώνονται σ' αυτό το δίωρο και δεν προσέχουν ή άτακτούν. Αυτό φαίνεται κι από μία πρόχειρη έρευνα που έγινε σε δύο σχολεία. Συγκεκριμένα σε 2 τμήματα της Γ' τάξης του Μικτού Γυμνασίου Σαλαμίνας (σύνολο 72 παιδιά) και σε 1 τμήμα, Γ' τάξης ξανά, του Ε' Γυμνασίου Αργένων Πειραιά (σύνολο 35 παιδιά). Όπως φαίνεται και στον πίνακα (1,1) 75 παιδιά πιστεύουν ότι σ' αυτό το μάθημα γίνεται περισσότερη φασαρία απ' ότι σε άλλα μαθήματα κι αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι Π.Ε. δεν είναι κανονικό μάθημα, όπως τα άλλα, που να εξετάζεται και να βαθμολογείται. Έτσι οι μαθητές το βρίσκουν σαν ώρα ψυχαγωγίας και ξεκούρασης.

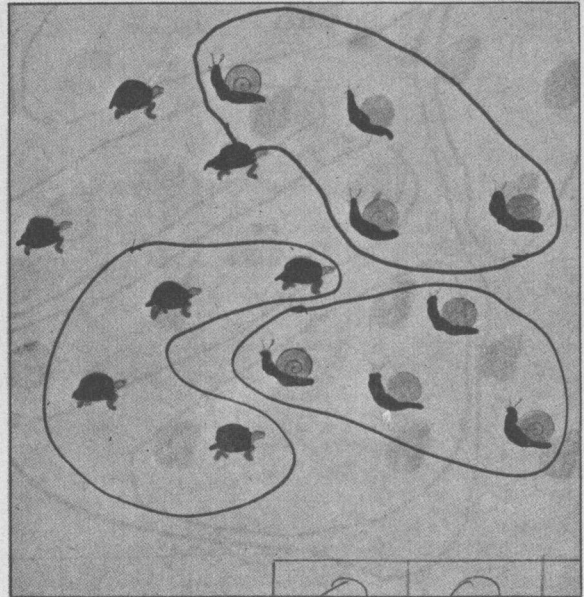
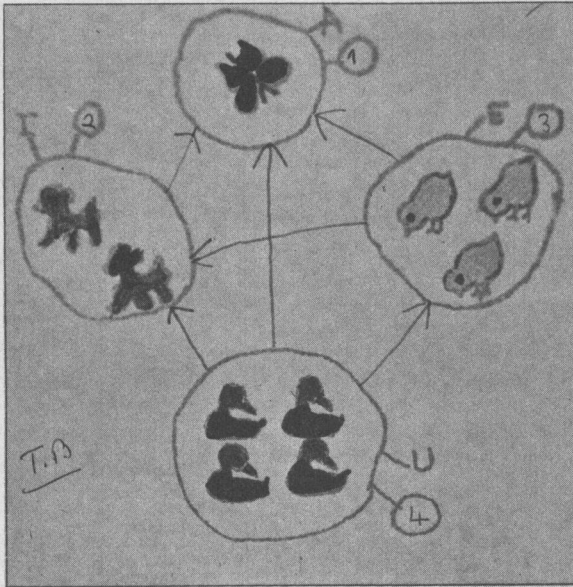
που δεν κέρδισε την εμπιστοσύνη τους, δεν ξύπνησε το ενδιαφέρον τους, δεν τα κινητοποίησε να μάθουν.

Τα παιδιά πιστεύουν ότι φταίει ή ελαστικότητα του καθηγητή (κοίτα τον πίνακα 1,11 όπου 26 παιδιά, ποσοστό 24,95%) που δεν επιβάλλεται όσο πρέπει αυστηρά και τους δίνει τα περιθώρια να του «πάρουν τον άερα». Αν σ' αυτό το ποσοστό προσθέσουμε κι άλλα 9 παιδιά που λένε ότι το μάθημα δεν το έχουν πάρει σοβαρά, μια και δεν είναι κανονικό μάθημα, βλέπουμε ότι το ποσοστό των παιδιών, που δεν εκτιμούν το μάθημα σαν κάτι σοβαρό και επομένως δημιουργούν προβλήματα, αυξάνει.

Το πρόβλημα της αντιανταρχικής εκπαίδευσης στο αυταρχικό σχολείο

Αυξάνει όμως μαζί τους και το πρόβλημα του καθηγητή, που δε θέλει να φέρεται αυταρχικά. Βρίσκεται αντιμετώπος με το δίλημμα: «αυταρχική εκπαίδευση», που όμως την απορριπτει ιδεολογικά ή «αντιανταρχική», που όμως δημιουργεί προβλήματα στον ίδιο και τελικά είναι σε «βάρος της μάθησης» των παιδιών. Τα παιδιά φαίνεται ότι προτιμούν να αλλάξει στάση ο καθηγητής απέναντί τους. Νομίζουν ότι το λάθος είναι δικό του, που τους έδωσε πολλή ελευθερία. Μερικά παιδιά, πιο συνειδητοποιημένα, αναγνωρίζουν ότι καλή είναι ή συμπεριφορά του καθηγητή απέναντί τους κι ότι αντίθετα πρέπει να αλλάξει ή δική τους νοοτροπία, που, αν τους δώσουν ξαφνικά λίγη ελευθερία, τότε κάνουν κατάχρηση και το θεωρούν επιπλέον αυτό και σαν αδυναμία του καθηγητή. Μερικά, τα λιγότερα βέβαια, προχωρούν στο συλλογισμό παραπέρα κι όμολογούν ότι δεν είναι δυνατό να μην εκτονώνονται στο μάθημα εκείνου του καθηγητή που τους αφήνει μεγαλύτερα περιθώρια να «άναπνεύσουν», τα τρομοκρατεί λιγότερο ή καθόλου σε σχέση με τους άλλους. Γιατί, όντας κουρασμένοι, πιεσμένοι από τους άλλους, τις άλλες ώρες, από τον άλλο τρόπο μάθησης, βρίσκουν το μάθημά του σά μια εύκαιρία για χαλάρωση. Άρα το λάθος δεν είναι μόνο του καθηγητή ή των παιδιών, αλλά πρέπει να τ' αναζητήσουμε στον τρόπο λειτουργίας του σχολείου, που βασικά έχει αυταρχικό χαρακτήρα κι έχει διαμορφώσει μία τέτοια αντίληψη στα παιδιά «όπου δε σε πιέζουν, μην προσέχεις», να υπακούουν μόνο σε πιέσεις και να δέχονται να τους επιβάλλονται με τη βία, αντί να αυτοπειθαρχούν και να πείθονται.

Αν τώρα ο καθηγητής, μετά απ' αυτά, κάνει το λάθος και ξαναγυρίσει στα παλιά πρότυπα, το σύστημα αυτό διαιωνίζεται. Κι όσο υπάρχει αυταρχισμός, δε θα υπάρχει ή αυτοπειθαρχία. Ο καθηγητής λοιπόν δέχεται πιέσεις κι από τις δύο μεριές: απ' το υπάρχον σύστημα κι από τα παιδιά που αντιδρούν, γιατί δεν είναι ώρα ακόμη στην αλλαγή του συστήματος. Όμως, αυτό που είναι σημαντικό, είναι να συνειδητοποιήσουν οι διδάσκοντες αυτήν ακριβώς τη λειτουργία του σχολείου και το πόσο αναγκαίο είναι με κάθε θυσία να κερδηθεί το πρώτο βήμα, που θα είναι όχι επιστροφή στα ξεπερασμένα αυταρχικά μέσα, αλλά ή επίμονη προσπάθεια επιβίωσης ενός αντιανταρχικού τρόπου μάθησης. Και βασικά να μην απογοητεύονται εύκολα απ' αυτή τη συμπεριφορά των παιδιών. Είναι σά να έχει κανείς απάτηση από ένα ζώο, που τό είχαν φυλακισμένο χρόνια σ' ένα κλουβί, μόλις του ανοίξουν την πόρτα, αντί να ξεχυθεί άκρά-

τητο απολαμβάνοντας την ελευθερία του, να βγει με δέγμα σημειωτόν, πολιτισμένα.

Διαπιστώσεις από μία έρευνα

Αν δοῦμε τώρα τί λένε οί μαθητές, σύμφωνα με την πρόχειρη έρευνα πού έγινε στα δύο αυτό σχολεία, θα διαπιστώσουμε ότι στη συντριπτική πλειοψηφία (συγκεκριμένα στο 90,28%) άρέσει τό μάθημα αυτό και στους περισσότερους επειδή πιστεύουν ότι με τίς Π.Ε. πλουτίζουν τίς γνώσεις τους και ότι γενικά μορφώνονται (ποσοστό 34,72%). Βέβαια δέν ξεκαθαρίζουν τί είδους μόρφωση έννοούν. Έγκυκλοπαιδική, κοινωνική; Αυτό παραμένει άσπές. Πάντως θα δοῦμε κι άλλου ότι αυτή ή τάση για απόκτηση γνώσεων είναι πρωταρχική. Γνώσεις όμως για τί γνώση; Δέν έχουν συνειδητοποιήσει ακόμη αυτό τό πρόβλημα. Σε άλλους άρέσουν γιατί ξεκουράζονται από τά μαθήματα τίς μέρας και σπάει γενικά ή μονοτονία και ξεφεύγουν έτσι από τή ρουτίνα (9,72%), σε άλλους επειδή δέν είναι κανονικό μάθημα, όπως τά άλλα, με βαθμολογία κ.λπ. (6,94%) και σε ίσο ποσοστό επειδή τούς δίνεται ή εύκαιρία να δώσουν απαντήσεις σε ζητήματα πού τούς άφορούν, εκφράζοντας ελεύθερα τή γνώμη τους.

Τά περισσότερα παιδιά βρίσκουν ότι οί ώρες τών Π.Ε. δέν φθάνουν για να καλύψουν ένα θέμα και να τό ολοκληρώσουν (78,50%). Τό γεγονός μάλιστα ότι διακόπτουν κάθε φορά τή συζήτηση στη μέση και τήν αναβάλλουν για τήν άλλη εβδομάδα, τά κάνει στο μεταξύ να ξεχνούν αυτά πού ειπώθηκαν τήν προη-

γούμενη φορά, να τά επαναλαμβάνουν τήν άλλη, για να τά θυμηθούν, με αποτέλεσμα να περνά ή ώρα και να βαριούνται κι έτσι να χάνουν τό ενδιαφέρον τους.

Ένα πρόβλημα πού ίσως συναντά ένας καθηγητής στις Π.Ε. είναι τό ότι τά παιδιά συχνά αλλάζουν θέματα συζήτησης-επεξεργασίας, πριν ακόμη δουλευτεί καλά-καλά τό πρώτο. Φαίνεται ή σά να μην ικανοποιούνται απ' αυτό ή σά να διάζονται να τά προλάβουν όλα να τά θξουν από λίγο. Τελικά τά παιδιά απάντησαν (σε ποσοστό 30%) ότι αλλάζουν θέμα, όταν δέν σκέφθηκαν στην αρχή καλά αυτό πού διάλεξαν ή επειδή στην πορεία τίς όλης δουλειάς απογοητεύονται από τήν τροπή πού παίρνει ή συζήτηση κι ή επεξεργασία του θέματος τούς παρουσιάζεται διαφορετική, ίσως πιο δύσκολη, απ' ό,τι στην αρχή.

Τώρα τί γίνεται όταν ή πλειοψηφία τίς τάξης διαλέξει ένα θέμα, πού δέν τούς ικανοποιεί; Τό 45,79% μόνο συμμετέχει τελικά -μερικοί απ' αυτούς θεωρούν τον εαυτό τους άναγκασμένο- άκούει - και τό 49,53% δέ συμμετέχει καθόλου κι άσχολεϊται με άλλα πράγματα (τά υπόλοιπα ποσοστά είναι: 1,86% αυτοί πού δέν απάντησαν και 2,80% αυτοί δέν ξεκαθαρίσουν τή στάση τους). Νά γιατί μετά δημιουργείται φοβερό πρόβλημα στον καθηγητή και στα παιδιά πού θέλουν να προσέξουν, όταν σχεδόν ή μισή τάξη παραμένει αδιάφορη και όπωσδήποτε θα τούς έννοχλει. Πράγματι διαπιστώνει κανείς, και τό όμολογούν και τά παιδιά, ότι ή φασαρία στις Π.Ε. είναι περισσότερη από τά άλλα μαθήματα. Τό ένθαρρυντικό είναι ότι τά παιδιά έχουν τό «γνώθι σαυτόν» και σά βασική δυσκολία και σφάλμα τους βρίσκουν τό ότι κάνουν φασαρία και ότι δέν προσέχουν, δέ συμ-

μετέχουν όλοι στό μάθημα. Μιά ματιά στόν πίνακα (2) δείχνει ότι τά παιδιά τής Σαλαμίνας έχουν μεγαλύτερο πρόβλημα τή φασαρία (τό 27,77%) άπ' ό,τι τά παιδιά τού Πειραιά (11,42%), πού τελικά φαίνεται ότι κάνουν λιγότερη και ό,τι αυτό πού τούς άπασχολεί περισσότερο άπ' τή φασαρία και τό 'χουν συνειδητοποιήσει είναι τό ό,τι δέν εργάζονται σωστά: συγκεκριμένα φέρνουν διβλία στην τάξη και διαβάζουν άπ' αυτά, αντί νά κάνουν μία προσωπική εργασία. Κι από άλλο φαίνεται ότι τά παιδιά τού Πειραιά είναι περισσότερο προβληματισμένα, καλλιεργημένα από κείνα τής Σαλαμίνας, πού γιά λόγους κοινωνικοοικονομικούς (άρκετά κλειστή κοινωνία, κατώτερα κοινωνικά στρώματα, έλλειψη έρεθισμάτων από τό οικογενειακό και κοινωνικό τους περιβάλλον, κ.λπ., γνωστά χαρακτηριστικά τών σχολείων τής περιφέρειας) έχουν σημαντικές αδυναμίες και λίγο πιο χαμηλό πολιτιστικό επίπεδο.

Θά άναρωτηθεί όμως κανείς, πώς είναι δυνατό ή πλειοψηφία τής τάξης νά θρίσκει ενδιαφέρουσες τίς Π.Ε. κι όμως νά κάνει φασαρία, νά βαριέται και νά παραμένει αδιάφορη. Πέρα από τά όσα είπαμε παραπάνω, τό 94,40% τών μαθητών τίς βαριέται συχνά, όταν φυσικά τό θέμα δέν τούς ενδιαφέρει (33,64%), όταν είναι κουρασμένοι από τά άλλα μαθήματα (18,70%). Έδώ άς μήν ξεχνάμε ότι οί Π.Ε. γίνονται πάντα τίς 2 τελευταίες ώρες. Μετά άπορούμε πού τά παιδιά ξεκουράζονται τήν ώρα αυτή και έκτονώνονται. Πέρα άπ' αυτό, στό σχολείο τού Πειραιά γίνονται τίς τελευταίες άπογευματινές ώρες.

Δέν είναι όμως μόνο οί ακατάλληλες ώρες και ή κούραση από τό φορτωμένο πρόγραμμα. Φταίει κι ό τρόπος πού γίνονται και δέν κρατάει τό ενδιαφέρον τών παιδιών, κατά τόν πίνακα (3,II). Γιά άλλη μία φορά φαίνεται, όπως άκόμη και στόν πίνακα (4,II), ότι ή φασαρία ήταν πιο προβληματική στό σχολείο τής Σαλαμίνας. Πάντως, όποια εκδήλωση ξέφυγε από τά καθιερωμένα και τούς συνηθισμένους τρόπους δουλειάς, (όπως π.χ. έκθεση γιά τή λαϊκή παράδοση, επισκέψεις σέ διάφορα μέρη, προβολή ταινίας ή διαφανειών) κέρδιζε τήν εκτίμηση τών μαθητών και τούς εντυπωσίαζε περισσότερο και μ' ευχάριστο τρόπο μάθαιναν μερικά χρήσιμα πράγματα. Οί περισσότεροι (16,69%) δείχνουν ένθουσιασμένοι άπ' τήν έκθεση τής λαϊκής παράδοσης (περισσότερο τά κορίτσια τής Σαλαμίνας) και από τήν προβολή ταινίας γιά τά ναρκωτικά (17,75% στό σχολείο τού Πειραιά). Ο άθλητισμός είναι τό επόμενο κατά σειρά θέμα πού ενδιαφέρει έξίσου και τά δύο σχολεία (15,88%).

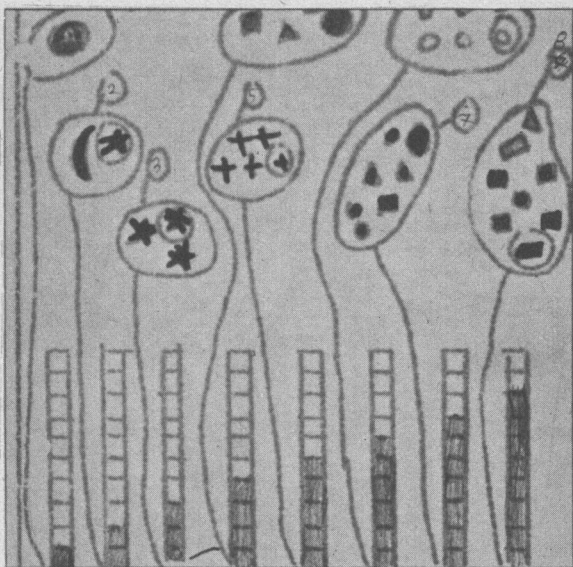
Μέχρι τώρα ένα 74,76% πιστεύει ότι έχει κερδίσει άπ' τίς Π.Ε. Η πλειοψηφία (τό 50%) πιστεύει ότι απέκτησε περισσότερες γνώσεις (και πάλι τό γνωστό πρόβλημα τής ασάφειας στό είδος τής γνώσης) και μόνο ένα 2,5% άπ' αυτούς αναφέρει συγκεκριμένα ότι έμαθαν περισσότερο γιά τήν κοινωνία και τή ζωή πώς είναι. Ένα 11,25% πιστεύει ότι έμαθε νά σκέφτεται ώριμα και νά λύνει τά προβλήματα πού αντιμετώπιζει στή ζωή, ένα 10% τού συνόλου έμαθε νά συζητά και νά εκφράζει τή γνώμη του ελεύθερα (έδώ είναι σημαντική και πάλι ή διαφορά ανάμεσα στό δύο σχολεία - 5,12% στό σύνολο τών παιδιών τής Σαλαμίνας και 17,14% στόν Πειραιά). Τέλος ένα 8,75% πιστεύει ότι έμαθε νά προφυλάσσεται από με-

ρικούς κινδύνους, όπως τά ναρκωτικά (τό 2% τού συνόλου τών παιδιών τής Σαλαμίνας και τό 17,14% τού συνόλου τών μαθητών τού Πειραιά).

Όσον άφορά τό τί θά ήθελαν τελικά οί Π.Ε. νά τούς προσφέρουν, μόνο τό 76,63% άπάντησε συγκεκριμένα (άπό τή Σαλαμίνα 24 παιδιά άπό τά 72 ή δέν άπάντησαν καθόλου ή άόριστα, ή δέν είχαν τίποτα νά πουν). Αυτό πού θέλει ή πλειοψηφία νά τούς προσφέρουν οί Π.Ε. είναι περισσότερες γνώσεις γιά ό,τι τούς ενδιαφέρει (36,76%), ψυχαγωγία και ευχάριστο τρόπο νά μαθαίνουν (9,40% - τό πρόβλημα αυτό μπαίνει περισσότερο από τά παιδιά τού Πειραιά), 5,12% περισσότερες άπαντήσεις στό πρόβλημα τής ηλικίας τους, 3,41% ελευθερία λόγου και 2,56% εκπαιδευτικές εκδρομές.

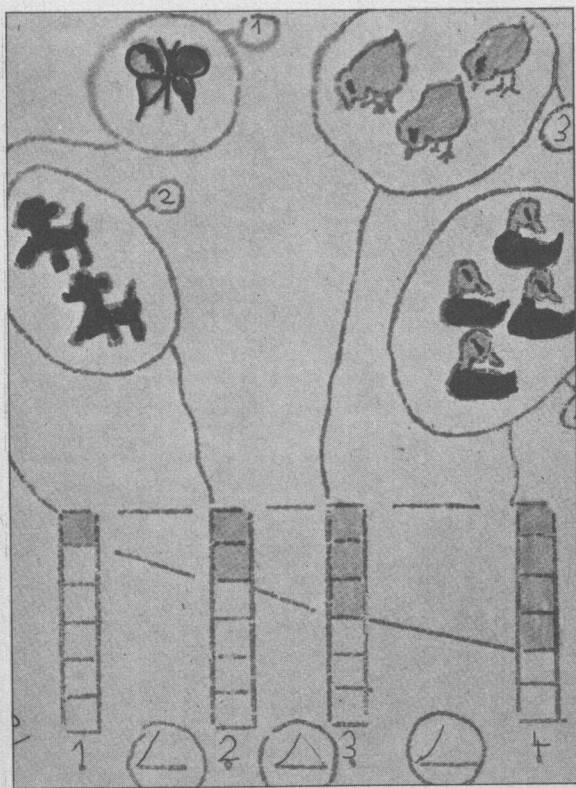
Τελειώνοντας διαπιστώνουμε από τόν πίνακα (5,II), όπου είναι τά θέματα μέ τά όποια προτιμούν ν' άσχολούνται κατά σειρά προτεραιότητας, ότι πρώτη έρχεται ή έρευνα (συνέντευξη επίσης από διάφορα πρόσωπα), δεύτερη ή συζήτηση, τρίτη ή προβολή ταινίας ή διαφανειών, τέταρτη ή επίσκεψη σ' ένα εργοστάσιο ή άλλο ίδρυμα, πέμπτη ή επίσκεψη σ' ένα μουσείο ή άρχαιολογικό χώρο, έκτη ή ζωγραφική, ή χαρακτηριστική, ή γλυπτική και τελευταίο τό θέατρο.

Διαφορές ανάμεσα στό δύο σχολεία: τά παιδιά τής Σαλαμίνας προτιμούν πρώτα τή συζήτηση, ενώ τού Πειραιά τήν προβολή ταινίας ή ολάντες (κοίτα τόν πίνακα 5,1). Μήπως αυτό σημαίνει ότι στό στενό κύκλο τής Σαλαμίνας μέ τά συγκεκριμένα προβλήματα πού αναφέραμε πριν ή επικοινωνία μεταξύ τους είναι πιο προβληματική και τά παιδιά έχουν μεγαλύτερη ίσως ανάγκη νά συζητήσουν μεταξύ τους, νά εκφραστούν, πράγμα πού στό άμεσο περιβάλλον μπορεί νά τούς είναι άγνωστο; Η μήπως αδυνατούν νά προχωρήσουν σέ άλλες πιο σύνθετες μορφές δουλειάς, σάν κι αυτή πού αναζητά ό μαθητής τού Πειραιά, πού φαίνεται νά έχει «μπουχτήσει» τή συζήτηση και νά επιδιώκει καινούριους κι όπως είπα παραπάνω πιο ευχάριστους τρόπους μάθησης; Πάντως γενικά ύπάρχει μία τάση από τά παιδιά νά μή μένουν συνέχεια κλεισμένα στην αίθουσα συζητώντας, πάντα μέ τήν καθιερωμένη διάταξη μαθητών-καθηγητή, αλλά νά βγαίνουν έξω από τό σχολείο και νά μαθαίνουν επί τόπου τά όσα θέλουν. Βέβαια τό νά έχει προηγηθεί κάποια συζήτηση προηγουμένως δέν είναι κακό. Αυτό πού τούς πειράζει είναι ή συζήτηση νά είναι ή μοναδική τους άπασχόληση κι ό συνηθισμένος τρόπος δράσης. Κι ενώ φαίνεται ότι σάν πρώτο πράγμα πού θά προτιμούσαν νά κάνουν είναι νά επισκεφθούν ένα μουσείο παρά ένα εργοστάσιο, τελικά ή εκτίμηση είναι, κοιτάζοντας τόν πίνακα (5,II), ότι περισσότερο ίεραρχούν πρώτα τήν επίσκεψη σ' ένα εργοστάσιο ή άλλο ίδρυμα, παρά σ' ένα μουσείο. Άπ' αυτό τόν πίνακα φαίνεται επίσης πόσο ή αισθητική άγωγή τών παιδιών είναι άνύπαρκτη στό σχολείο τής Μ.Ε. Τά παιδιά δέν έχουν έρεθίσματα από τίς εικαστικές τέχνες ούτε από τό θέατρο, μέ άποτέλεσμα νά μή γνωρίζουν τήν άξία τους και νά τά θεωρούν δευτερεύοντα ή μάλλον σάν τό τελευταίο πράγμα πού θά διάλεγε κανείς νά κάνει. Η τέχνη λοιπόν κατόντησε πολυτέλεια, περιττή, αντί νά είναι ή πιο ζωντανή έκφραση τού είναι, τής προσωπικότητας τού παιδιού.

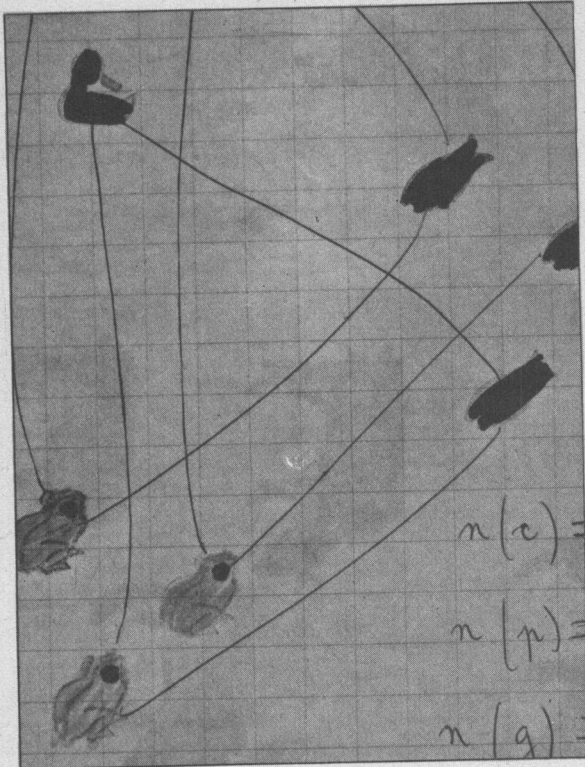

Πρόσθετα προβλήματα

Μετά απ' όλα αυτά, αφού ακούστηκαν σ' ένα βαθμό και οι δύο απόψεις των ενδιαφερομένων για τις Π.Ε., τί θά μπορούσε να γίνει, για να μη χαθεί τό πιο σημαντικό και δημιουργικό μάθημα από τό σχολείο; Κι αυτό, γιατί – ακόμα κι αν δέν σαμποταρίστηκε επίσημα ο θεσμός – ή αδιαφορία για τό μάθημα αυτό ισοδυναμεί μέ ουσιαστική και βαθμιαία συρρίκνωση, μέχρι και τήν πλήρη και ουσιαστική κατάργησή του. Παρατηρήθηκε τό φαινόμενο, τό μάθημα αυτό να δίνεται σέ ορισμένες περιπτώσεις μονάχα ως υπερρωρική διδασκαλία, παρά τήν αντίθετη έντολή του ΚΕΜΕ, όποτε ανάγκαζαν τόν καθηγητή ή να υπερφορτωθεί ή να άρνηθεί να τό κάνει. Επίσης ορισμένοι καθηγητές – άπογοητευμένοι ή αδιαφορώντας για τό θεσμό – άχι μόνο παρατηρήθηκε να τό αντικαθιστούν μέ κάποιο άλλο μάθημα, αλλά τελικά να διάζονται να διώξουν τά παιδιά τή δεύτερη ώρα, παράγμα πού δημιουργεί τήν έντύπωση ότι οι Π.Ε. είναι χάσιμο χρόνου, ότι ούτε ο καθηγητής τις αγαπά – γιατί λοιπόν κι αυτό; – κι ότι είναι καλύτερα να πάει έξω και να παίξει μπάλα. Όσο αυτά τά μέτρα γενικεύονται και άδιαμαρτύρητα επιβάλλονται, τόσο χτυπιέται ουσιαστικά ο θεσμός. Τό θέμα δέν είναι να κηρύξουμε και να κάνουμε κάποια άρχή για μεταρρύθμιση, αλλά να τήν διατηρήσουμε και να τήν διευρύνουμε.

Και κάτι άλλο: δέ μπορούν οι Π.Ε. να γίνουν «ή άσση» – δηλαδή στεγανό ανάμεσα στην ξερή ξερημο των ύπολοίπων μαθημάτων. Όπως είδαμε, ή όλη δομή του σχολείου και ή λειτουργία του επηρεάζει τις Π.Ε. Οι άδυναμίες της εκπαίδευσης γενικά, θέλουμε δέ θέλουμε, υπεισέρχονται και στο μάθημα αυτό και σ' ένα βαθμό τό καθορίζουν. Μήν έχουμε λοιπόν τήν αϊταπάτη ότι θά πετύχουμε τήν ελεύθερη μάθηση, τόν αντιανταρχικό τρόπο δουλειάς μόνο στις Π.Ε. και ότι στα άλλα μαθήματα θά ισχύει τό παλιό καθεστώς. Κάτι τέτοιο πετυχαίνεται μονάχα όταν ριζικά αλλάζει τό εκπαιδευτικό σύστημα και τό όλο πνεύμα διδασκαλίας και παιδαγωγικής. Μ' άλλα λόγια, όταν αλλάξει όλόκληρο τό σχολείο, πού κι αυτό πάλι είναι συνάρτηση κοινωνικοοικονομικών αλλαγών. Βέβαια, επειδή υπάρχει μιá διαλεκτική σχέση ανάμεσα στις Π.Ε. και τήν όλη δομή του σχολείου, δηλαδή δέν επηρεάζει μόνο εκείνη τις Π.Ε., αλλά κι αυτές εκείνη, μέ τό να εισάγουν ένα καινούριο πνεύμα στο χώρο της εκπαίδευσης, θά πρέπει τό μάθημα αυτό να βελτιωθεί και να αντιμετωπισθεί πιο σοβαρά απ' ό,τι μέχρι σήμερα. Να καλυφθούν τά κενά του, να ξεριζωθούν οι άδυναμίες του, να ενισχυθεί. Γιατί π.χ. να γίνονται μόνο 2 ώρες τή βδομάδα και μάλιστα τις τελευταίες; Γιατί να υποχρεώνεται ένας καθηγητής να διδάσκει τά πάντα – πράγμα αδύνατο! Γιατί να υποχρεώνονται όλοι οι μαθητές να είναι κλεισμένοι στην ίδια αίθουσα, ν' ακούνε τά ίδια πράγματα, να κάνουν τά ίδια, ακόμη κι όταν δέ συμφωνούν ή δέν ενδιαφέρονται για τό θέμα; Βέβαια όλα είναι χρήσιμα, αλλά από τή στιγμή πού θ' αντικαταστήσει τό ενδιαφέρον του μαθητή για παρακολούθηση ή βία, τότε ξαναγεννάμε στα παλιά.

Προτάσεις

Μήπως θά ήταν καλύτερα νά γίνονται Π.Ε. μιά δλόκληρη μέρα κάθε εβδομάδα, όποτε θά ύπήρχε όλος ό χρόνος και νά γίνει μιά όλοκληρωμένη δουλειά, αλλά και μιά επίσκεψη, πάντα μέσα στό σχολικό πρόγραμμα; Μήπως θά ήταν καλύτερα, αντί νά ύπάρχει ένας «πελαγωμένος» καθηγητής πού πρέπει νά τά ξέρει όλα, νά ύπάρχει ένας συντονιστής καθηγητής πού θά κανονίζει κάθε φορά, ανάλογα μέ τό θέμα, και ποιόν «ειδικό» θά φέρει και θά παρουσιάσει στό παιδιά; Π.χ. τά παιδιά αποφάσισαν ν' ασχοληθούν μέ τό θέμα τών ναρκωτικών. Μπορεί ό καθηγητής νά κάνει μιά πρώτη άνίχνευση-συζήτηση μέ τά παιδιά, νά μπει τό πρόβλημα σ' όλες του τίς διαστάσεις, νά χαραχθεί τό πλαίσιο δουλειάς και όταν τά παιδιά κρίνουν ότι είναι αναγκαίο, ώριμασε ή στιγμή, έγινε ή απαραίτητη προετοιμασία, νά αναλάβει ό συντονιστής καθηγητής νά φέρει τά παιδιά σ' έπαφή μ' ένα γιατρό, πού ύπεύθυνα θά τούς μιλήσει για τό θέμα, όπως επίσης μπορεί νά λάβει μέρος στή συζήτηση κι ένας ψυχολόγος, ένας κοινωνιολόγος, κ.λπ. Έτσι θά καλυφθεί τό θέμα άπ' όλες τίς πλευρές, θ' άκουστούν όλες οι γνώμες ύπεύθυνα και θεμελιωμένα. Και έννοείται ότι τό όλο θέμα μπορεί νά όλοκληρωθεί μέ

κάποια προβολή ταινίας ή μέ μιά επίσκεψη σ' ένα νοσοκομείο, όπου νοσηλεύονται τοξικομανείς ή μέ ό,τι άλλο πρόσφορο μέσο κρίνουν τά παιδιά. Τό ότι πέρα άπ' τόν καθηγητή θά μιλήσουν οι παραπάνω «ειδικοί» δέ σημαίνει ότι τά παιδιά θά είναι παθητικοί δέκτες τών όσων λέγονται. Οι προσκαλεσμένοι θ' άνοιξουν διάλογο, θ' άπαντούν στίς ερωτήσεις τών παιδιών και δέ θ' άρχίσουν τό κήρυγμα από καθέδρας. Και γιατί όχι, νά μήν προσκληθεί και κάποιος πού νά έχει ήδη μιά τέτοια εμπειρία; Έτσι θά 'χουν τά παιδιά τήν εύκαιρία νά διαπιστώσουν άπό «πρώτο χέρι» τίς συνέπειες τών ναρκωτικών ή τούς λόγους πού όδηγούν ίσως σ' αυτά. Μετά άπ' αυτή τή συνάντηση ή τάξη θά θγάλει τά συμπεράσματά της, πού σίγουρα θά είναι πλούσια.

Μήπως θά ήταν καλύτερα κι όσα παιδιά δέν ενδιαφέρονται για τό συγκεκριμένο θέμα, νά ασχοληθούν μ' αυτό πού τούς ενδιαφέρει, π.χ. μέ τή μουσική; Δηλαδή νά δουλεύουν σε κάποια άλλη αίθουσα μέ τή βοήθεια ενός μουσικού; Έννοείται ότι εκεί θά ύπάρχουν παιδιά κι άλλων τάξεων πού ενδιαφέρονται για τό ίδιο θέμα. Άς μή φοβηθούμε τό μοίρασμα τών μαθητών ενός τμήματος σε διαφορετικούς τομείς. Γιατί ό κάθε τομέας είναι ήδη μιά ομάδα και έτσι τό ομαδικό πνεύμα δέ χάνεται και πού σωστή ενημέρωση ύπάρχει κι ό καθένας ασχολείται μέ εκείνο πού τόν ενδιαφέρει, άρα άποδίδει καλύτερα, χωρίς νά γίνεται βάρος κι έννοητικός στους άλλους.

Μήπως όμως θά έπρεπε ν' άλαφρώσουμε κιόλας τό παιδί άπό τήν τεράστια σχολική του εργασία και νά τό κάνουμε νά μαθαίνει άλλιώς; Γιατί, έτσι είναι σήμερα τά πράγματα, οι μαθητές, όντας φορτωμένοι μέ πολλές εθύνες, σχολική εργασία στό σπίτι, φροντιστήρια, κ.λπ., λίγο χρόνο έχουν, για νά καθήσουν νά δουλέψουν σοβαρά για τίς Π.Ε., όπου μέσα άπ' αυτές μπορούν ν' άποκτήσουν μιά τέτοια σφαιρική και κοινωνική γνώση, καλύτερη ίσως άπό κείνη πού τούς προσφέρεται σήμερα.

Μήπως θά ήταν καλύτερα ακόμη νά έπεκταθεί ό θεσμός και στό λύκειο, πού τά παιδιά είναι ακόμα πιό ώριμα;

★

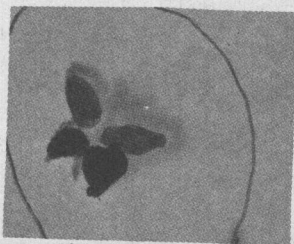
Παρακάτω παρουσιάζω ένδεικτικά μερικές χαρακτηριστικές άπαντήσεις τών παιδιών στό ερωτηματολόγιο πού τούς δόθηκε. Θά 'θελα σχετικά μ' αυτό νά διευκρινίσω ότι μέ τό ερωτηματολόγιο αυτό δέν έχω άλλο σκοπό, άπό τό ν' άνιχνεύσω και νά διαπιστώσω κάποιες τάσεις, αντιδράσεις και σκέψεις τών μαθητών για τίς Π.Ε., πού ίσως σ' ένα βαθμό τίς ύποψιαζόμουνα. Δέ φιλοδοξώ νά είναι ή στατιστική έρευνα μέ τά αντιπροσωπευτικά άποτελέσματα, κι αυτό, γιατί ούτε τό δείγμα μου είναι αντιπροσωπευτικό και γιατί μιά τέτοια έρευνα ξεπερνά τίς δυνατότητες ενός άτόμου. Εύχομαι νά γίνει στό άμεσο μέλλον μιά πιό σοβαρή προσπάθεια στό χώρο πού νά καλύψει τή δική μου.

Έέλος εύχαριστώ τούς συναδέλφους: Άποστόλου Δήμητρα, Πατσά Μαλάμω και Ρουσάκη Μανώλη, πού μέ βοήθησαν και έδωσαν τό ερωτηματολόγιο στό παιδιά, για νά άπαντήσουν.

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ερώτηση: Νομίζεις ότι γίνεται περισσότερη φασαρία στις Π.Ε. απ' ό,τι στα άλλα μαθήματα, κι αν ναι, γιατί;

	I		Σύνολο	Ποσοστό επί τοις %
	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά		
ΝΑΙ	50	25	75	70,09%
ΟΧΙ	21	10	31	28,97%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ	1	-	1	0,93%
Γιατί	II		Σύνολο	Ποσοστό επί τοις %
	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά		
1) Δέν είναι οι Π.Ε. κανονικό μάθημα που νά εξετάζεται και νά βαθμολογείται	24	10	34	31,77%
2) Φταίνε οι μαθητές: (γενικά για διάφορους λόγους)	26	6	32	29,90%
α) δέν τίς παίρνουν σοβαρά, μιά και δέν είναι κανονικό μάθημα	9	-	9	
β) δέν τούς ενδιαφέρουν τά θέματα	7	6	13	
3) Φταίει ο καθηγητής: (γενικά, για διάφορους λόγους)	18	12	30	28,03%
α) είναι ελαστικός, τούς δίνει τό δικαίωμα νά τού πάρουν τόν άέρα και θρίσκουν τά παιδιά τήν εύκαιρία για χαλάρωση	14	12	26	
β) άδυνατεί νά τούς προσφέρει κάτι, δέν είναι και πολύ δραστήριος	3	-	3	

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

Ερώτηση: Ποιές δυσκολίες ή σφάλματα έχεις παρατηρήσει και από τήν πλευρά του καθηγητή και απ' τήν πλευρά των μαθητών;

Σημ.: Τά ποσοστά των επιμέρους απαντήσεων είναι επί του συνόλου των απαντήσεων, που είναι 152, κι αυτό γιατί ένας μαθητής έδινε καμιά φορά περισσότερες από μιά απαντήσεις.

	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιά	Σύνολο	Ποσοστό
1) 'Απ' τήν πλευρά των μαθητών				
α) κανένα σφάλμα	9	4	13	8,55%
β) κάνουν φασαρία	20*	4	24	15,78%
γ) άδιαφορούν για τό μάθημα και άσχο- λουνται μέ άλλα πράγματα	9	6	15	9,86%
δ) δέν συμμετέχουν δλοι	2	-	2	1,31%
ε) δέν ξέρουν νά συζητάνε σωστά και τασκώνονται, άμα διαφρονούν, είναι άσυνεννόητοι	11**	3	14	9,21%
στ) δέν εργάζονται σωστά, δέν δλοκλη- ρώνουν τό θέμα ή δέ διαλέγουν ώραία θέ- ματα ή άλλάζουν συχνά θέματα	4***	6	10	6,57%
2) 'Απ' τήν πλευρά του καθηγητή				
α) κανένα σφάλμα	9	4	13	8,55%
β) δέν επιβάλλεται δπως πρέπει, δέν είναι άυστηρός	8	5	13	8,55%
γ) δέν τούς πηγαί- νει έπισκέψεις, έκδρομές	-	9	9	5,92%
δ) μιλά πάρα πολύ ή μόνο μέ δρισμένα παιδιά ή επιβάλλει τή γνώμη του	10	4	14	9,21%
ε) δέν έχει τήν ικανότητα νά διευθύνει τή συζήτη- ση σωστά και δέν είναι πολύ ένημερω- μενος σε πολλά θέματα	5	1	6	3,94%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ	9	-	9	8,41%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΟΥΝ	5	-	5	4,67%
ΠΟΛΛΑ	3	-	3	2,80%

* Διαφορά ανάμεσα στα δύο σχολεία: 27,77% (Σαλαμίνας), 11,42% (Πειραιά)

** Διαφορά μεγάλη ανάμεσα στα δύο σχολεία: 15,27% (Σαλαμίνας), 8,57% (Πειραιά)

*** Διαφορά μεγάλη ανάμεσα στα δύο σχολεία: 5,55% (Σαλαμίνας), 17,14% (Πειραιά)

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

'Ερώτηση: Τί δέ σοῦ ἀρέσει ἀπ' τίς Π.Ε.;

I

	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιᾶ	Σύνολο	Ποσοστό
ΜΟΥ ΑΡΕΣΟΥΝ ΤΑ ΠΑΝΤΑ	4	3	7	6,54%
ΤΙΠΟΤΑ	11	—	11	10,28%
ΔΕΝ ΞΕΡΩ	1	—	1	0,93%
ΔΕΝ ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ	4	1	5	4,67%
ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ	52	31	83	77,58%
II				
Συγκεκριμένα ἀπάντησαν:	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιᾶ	Σύνολο	Ποσοστό
1) Τό ὅτι γίνεται μόνο συζήτηση καί δέ θγαίνουν ἔξω ἀπ' τήν τάξη, γιά νά δοῦν ἐπί τόπου αὐτά πού τούς ἐνδιαφέρουν	10	6	16	19,27%
2) Τά θέματα δέν εἶναι παραστατικά καί ἐνδιαφέροντα	11	1	12	14,45%
3) Ὁ θόρυβος κι ἡ φασαρία στήν τάξη	10	1	11	13,25%
4) Ὁ τρόπος πού γίνονται (ἀνάγνωση) ἀπό διδλία στήν τάξη, πληροφορίες ἐγκυκλοπαιδικές	5	4	9	10,84%
5) Ὁ μόνολογος κυρίως τοῦ καθηγη- τῆ, ἀλλά καί τῶν μαθητῶν	3	2	5	6,02%

Τό ὑπόλοιπο ποσοστό κατανέμεται σέ διάφορες ἄλλες ἀπαντήσεις. Σταχυολογῶ δύο ἐνδιαφέρουσες:

α) ἡ τόσο μεγάλη ἐλευθερία τῶν μαθητῶν (Γυμνάσιο Σαλαμίνας)

β) τό νά διακόπτουμε μιά συζήτηση καί νά τήν ἀρχίζουμε τήν ἄλλη βδομάδα.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

'Ερώτηση: Τί θά ἤθελες ν' ἀλλάξει σ' αὐτές;

II

	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιᾶ	Σύνολο	Ποσοστό
ΟΛΑ Ν' ΑΛΛΑΞΟΥΝ	10	—	10	9,34%
ΤΙΠΟΤΑ ΝΑ ΜΗΝ ΑΛΛΑΞΕΙ	20	7	27	25,23%
ΠΟΛΛΑ	4	1	5	4,67%
ΔΕΝ ΕΧΟΥΝ ΓΝΩΜΗ	1	1	2	1,86%
ΑΠΑΝΤΗΣΑΝ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΑ	37	26	64	58,90%
II				
Συγκεκριμένα ἀπάντησαν	Γυμνάσιο Σαλαμίνας	Γυμνάσιο Πειραιᾶ	Σύνολο	Ποσοστό
1) Νά γίνονται περισσότερες ἐκδη- λώσεις ἔξω ἀπ' τήν τάξη	4	6	10	18,51%
2) Νά μή γίνεται φασαρία	9	—	9	16,66%
3) Νά γίνονται περισσότερες ὥρες	5	2	7	12,96%
4) Ὅχι πολλή συζήτηση καί ἀντικειμενικότητες	3	3	6	11,11%
5) Ν' ἀλλάξει ὁ τρόπος πού γίνεται τό μάθημα	4	8	12	22,22%
6) Νά ὑπάρχουν καλύτερα θέματα (ἐπίκαιρα-ποικίλα)	1	4	5	9,25%
7) Ν' ἀλλάξει ἡ συμπεριφορά τῶν παιδιῶν	3	—	3	5,55%
8) Ν' ἀλλάξει ἡ συμπεριφορά τοῦ καθηγητῆ	2	—	2	3,70%
9) Διάφορες ἄλλες ἀπαντήσεις				49,54%

Σταχυολογῶ μερικές ἀπ' τίς ἀπαντήσεις, μέ χαμηλό ὅμως ποσοστό:

α) νά μήν ἀδιαφοροῦν οἱ καθηγητές γι' αὐτές (Σαλαμίνα).

β) νά διευθύνει τή συζήτηση μαθητής κι ὄχι καθηγητής (Σαλαμίνα)

γ) νά συζητᾶμε καί θέματα πού μέχρι τώρα εἶναι ἀπαγορευμένα, π.χ. γύρω ἀπό τά δύο φύλα καί θέματα πολιτικῆς (Πειραιᾶς)

δ) νά εἶναι πιό καταρτισμένοι οἱ καθηγητές (Πειραιᾶς)

3) νά μήν παίρνουν μέρος στίς Π.Ε. ἀναγκαστικά κι οἱ μαθητές πού δέν ἐνδιαφέρονται γιά τό συγκεκριμένο θέμα (Πειραιᾶς).

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Ερώτηση: Τί θά σ' ενδιέφερε νά κάνεις πιά πολύ μαζί μέ τούς άλλους; 1) συζήτηση, 2) επίσκεψη σ' ένα μουσείο ή αρχαιολογικό χώρο, 3) επίσκεψη σ' ένα εργοστάσιο ή άλλο ίδρυμα, 4) έρευνα (συνέντευξη), 5) νά ανεβάσεις ένα θεατρικό έργο - νά παίξεις θέατρο, 6) ν' ασχοληθείς μέ τή ζωγραφική, γλυπτική, χαρακτική, κ.λπ., 7) νά παρακολουθήσεις μιά ταινία ή διαφάνειες.

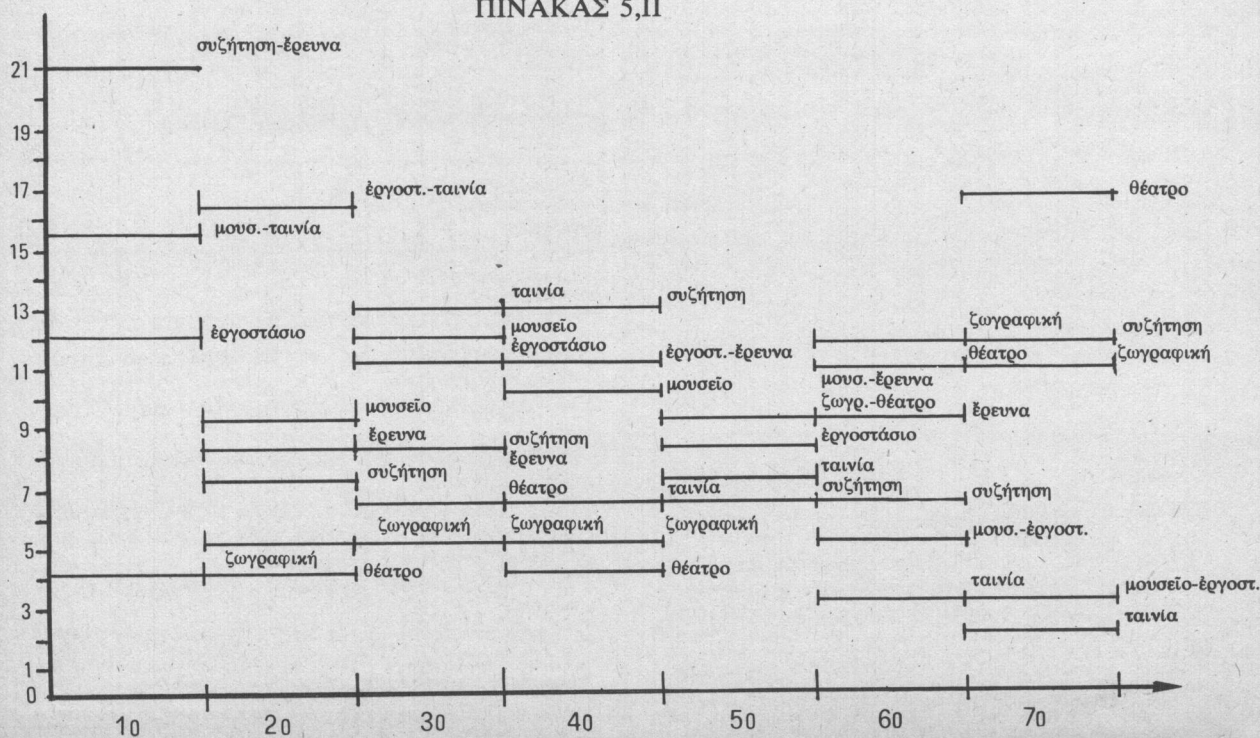
Βάλε τίς άπαντήσεις σου σέ μιά προτεραιότητας.

θέματα	1ο		2ο		3ο		4ο		5ο		6ο		7ο	
	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π	Σ	Π
συζήτηση	17	4	4	3	4	4	9	4	2	4	2	4	5	7
μουσείο	10	5	7	2	2	10	3	7	3	6	5	-	3	
εργοστάσιο	8	4	8	8	8	3	2	9	5	3	3	2	3	-
έρευνα	12	9	7	1	6	2	5	6	2	7	3	6	-	-
θέατρο	-	-	2	2	3	3	2	2	7	2	3	8	5	11
ζωγραφική	1	3	1	4	3	2	4	1	5	4	4	8	5	6
ταινία	5	10	6	10	7	6	5	1	4	3	3	-	1	1

Τ' άθροίσματα του κάθε θέματος και ή σειρά τους φαίνονται καλύτερα στον πίνακα 5,II.

* Σ: Σχολείο Σαλαμίνας
Π: Σχολείο Πειραιά

ΠΙΝΑΚΑΣ 5,II

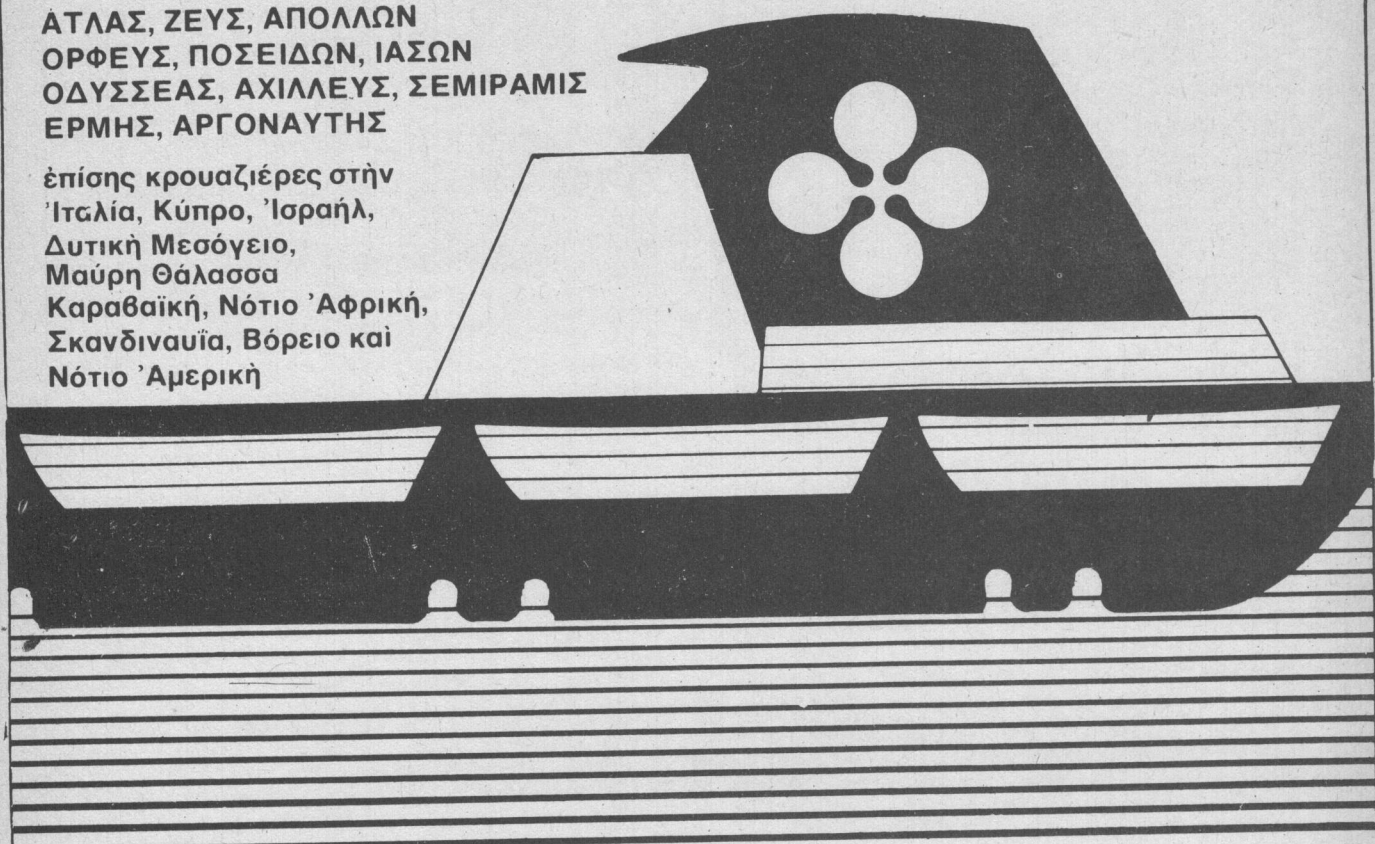
η καλλίτερη έκλογή!
κρουαζιέρες 3, 4, 7 ημερών
στα Έλληνικά νησιά και
τήν Αίγυπτο με τα πλοία της
Ήπειρωτικής Ατμοπλοΐας

ΑΤΛΑΣ, ΖΕΥΣ, ΑΠΟΛΛΩΝ
ΟΡΦΕΥΣ, ΠΟΣΕΙΔΩΝ, ΙΑΣΩΝ
ΟΔΥΣΣΕΑΣ, ΑΧΙΛΛΕΥΣ, ΣΕΜΙΡΑΜΙΣ
ΕΡΜΗΣ, ΑΡΓΟΝΑΥΤΗΣ

έπίσης κρουαζιέρες στην
Ιταλία, Κύπρο, Ισραήλ,
Δυτική Μεσόγειο,
Μαύρη Θάλασσα
Καραβαϊκή, Νότιο Αφρική,
Σκανδιναυϊα, Βόρειο και
Νότιο Αμερική

1954

26 ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΘΕΣΜΟΥ
ΤΗΣ ΚΡΟΥΑΖΙΕΡΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

και τώρα το
νέο μας πλοίο
ΕΡΜΗΣ
για ημερήσιες εκδρομές
στην Ύδρα, Πόρο
και Αγία Μαρίνα

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΑΤΜΟΠΛΟΪΑ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΑΤΜΟΠΛΟΪΑ
ΑΚΤΗ ΜΙΑΟΥΛΗ, ΠΕΙΡΑΙΕΥΣ
ΤΗΛΕΦΩΝΟ: 4526.641-48
ΤΗΛΕΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΕΥΘ. ΑΠΟΤΑΜΙΑΝΟΣ

Βιβλία σάν τού Δερτιλή μᾶς ἀφήνουν μέ ἀνάμικτα συναισθήματα: ἱκανοποίηση γιά τή σωστή δουλιὰ πού προσφέρουν ἀλλά καί κάποια μελαγχολία στή σκέψη τῆς φτώχειας ἀνάλογων μελετῶν στόν τόπο μας. Βρισκόμαστε σέ μιὰ ἐποχή πού στό χῶρο τῆς ἱστοριογραφίας ἔχουν συντελεσθεῖ κοσμογονικές ἀνακατατάξεις καί διευρύνσεις. Δυστυχῶς ὁ πλοῦτος τῆς νεώτερης ἐμπειρίας στόν τομέα τῆς ἱστορίας μόλις ἔχει ἀγγίξει τόν δικό μας ἀντίστοιχο χῶρο ἐπιστημονικῆς δουλιᾶς. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἱστορικῆς συνειδητοποίησης τοῦ χρόνου καί τῆς γνωριμίας μέ τίς διαδικασίες πού μᾶς προώθησαν στή σημερινή κατάσταση μέσα στήν ἰδιαίτερή μας κοινωνία ἢ καί μέσα στά πλαίσια τοῦ κόσμου ὀλόκληρου στίς μέρες μας κορυφώθηκε σέ ἀπίστευτο βαθμό, καί ὄλο καί μεγαλύτερες προσπάθειες γίνονται πρός τήν κατεύθυνση τῆς ἐνσωμάτωσης καί συνθετικῆς διάρθρωσης τῶν ἀνθρώπινων ἐνεργειῶν σέ ὄργανικό ὄλο, ὥστε μέ τήν δοῆθαι κάθε κλάδου τοῦ ἐπιστητοῦ νά προσεγγίσουμε πολυδιάστατα τήν κοινωνική ὀργάνωση καί τή συλλογική συμπεριφορά τοῦ ἀνθρώπου σάν κοινωνικοῦ ὄντος. Πολιτικές ἐπιστήμες, κοινωνιολογία, οικονομολογία, ἀνθρωπολογία, τέχνη καί ψυχολογία, σέ συνεργασία καί ἀμοιβαία ἀλληλοσυμπλήρωση ρίχνουν ὀλοένα καί περισσότερο φῶς στά φαινόμενα τῆς ἱστορίας.

Κι' ἐμεῖς τί κάνουμε μέσα σ' αὐτή τήν κοσμογονία; Ἀρκοῦμαστε ἀπλῶς στήν παραδοσιακή πρακτική νά μιμούμαστε καθυστερημένα πάντα τούς νεωτερισμούς παλιότερων γενεῶν ἐπιστημόνων. Ἐτσι κάτω ἀπό τήν ἐπήρεια τῆς συνήθειας ἢ μίμηση παίρνει τήν ἀπατηλή μορφή τῆς ἀναγκαιότητας. Καί οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι γιά τήν ἱστοριογραφία μας πολλαπλές καί βασικά ἀρνητικές. Ἡ γενική εἰκόνα τῶν ἱστορικῶν μας σπουδῶν φέρνει ἔντονα τά χαρακτηριστικά τῆς καθυστέρησης· σέ τομεῖς μάλιστα

Τό ζήτημα τῶν Τραπεζῶν (1871-1873)

Οἰκονομική καί πολιτική διαμάχη
στήν Ἑλλάδα τοῦ 19^{ου} αἰώνα

τοῦ Γιώργου Δερτιλή

(Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ,
Μορφωτικό Ἴδρυμα Ἑθνικῆς Τραπεζῆς,
Ἀθήνα 1980)

ὅπως ἡ κοινωνική καί οἰκονομική ἱστορία, ἡ καθυστέρηση εἶναι σχεδόν ἀπόλυτη, γιά νά μήν πῶ ὅτι πρόκειται γιά τομεῖς ἔρευνας ἀνύπαρκτους. Γιά ὄλα τούτα ἡ ἐμφάνιση μιᾶς μελέτης σάν τοῦ Γιώργου Δερτιλή, πού εἶναι δεμένη μέ τούς προαναφερθέντες ἀμελημένους στήν πατρίδα μας τομεῖς, ἀποτελεῖ μιὰ εὐχάριστη ἐκπλήξη.

Ἡ μελέτη τοῦ Γ. Δερτιλή, πού εἶναι βασισμένη στά ἀρχεῖα τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας καθώς καί σέ μιὰ ἐπιλογή σχετικῆς τεκμηρίωσης ἀπό τά γαλλικά καί ἀγγλικά ἀρχεῖα, ἔχει γιά ἀντικείμενό της τίς διαδικασίες τῆς διεόδουσης στήν Ἑλλάδα τοῦ κεφαλαίου τῆς Διασπορᾶς τόσο μέσω τῆς ἴδρυσης τῆς Γενικῆς Πιστωτικῆς Τραπεζῆς ὅσο καί τίς πολιτικο-οικονομικές προεκτάσεις τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ γεγονότος – τό χαρακτηρίζουμε σάν σημαντικό γιατί τό δίκτυο σχέσεων καί ἀλυσιδώσεων πού ἐνέχονται στό γεγονός τῆς εἰσροῆς τοῦ κεφαλαίου τῆς Διασπορᾶς μπορεῖ νά θεωρηθεῖ, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ συγγραφέας τοῦ ἔργου, ὅτι ἀποτελεῖ καμπή γιά τήν περαιτέρω οἰκονομικο-κοινωνική ἐξέλιξη τῆς Ἑλλάδας, ἔστω καί ἂν οἱ μακρόπνοες ἀπολήξεις του δέν διαγράφονται καθαρά στήν ὑπό διαπραγμάτευση συγκυρία.

Στό πρῶτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ ὁ συγγραφέας ἐξετάζει μεθοδικά τή σχέση μεταξύ κράτους καί Ἑθνικῆς Τράπεζας, τίς δύο δηλαδή κύριες οἰκονομικοπολιτικές διαστάσεις μέ τίς ὁποῖες συναλλάχθηκε καί διασυνδέθηκε πολλαπλά τό κεφάλαιο τῆς Διασπορᾶς. Ἡ ἀνάλυση τῶν σχέσεων κράτους καί χρηματιστικοῦ κεφαλαίου πού μᾶς προσφέρει ὁ συγγραφέας, παρ' ὄλο πού περιορίζεται κυρίως στό νομικο-θεσμικό ἐπίπεδο, ἐπιβεβαιώνει, ἔμμεσα τουλάχιστον, τήν ἀνάγκη νά ἀντιμετωπίζουμε τίς κυβερνήσεις σάν ἐπιχειρησιακές οἰκονομικές μονάδες γεννήτριες ἐνός

προϊόντος με χρηστική αξία, πού θά μπορούσαμε νά τό ονομάσουμε προστασία – τήν προστασία πού παρέχουν οί νομικοί θεσμοί γιά νά διευκολύνουν, εκτός απ' άλλα, τό σχηματισμό κεφαλαίου ή και δυνητικού κεφαλαίου. Ἡ διάρθρωση αὐτῆς τῆς σχέσης εἶναι πολύμορφη και συχνά συσκοτίζεται ἄν περιορίσει κανεῖς τήν ἀνάλυσή της στό ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς. Ἐκεῖ πού ἡ σχέση αὐτή εἶναι ἐμφανεστερή εἶναι ἡ λειτουργία τῶν χρηματιστικῶν ἰδρυμάτων, ὅπως οἱ τράπεζες, πού ἀποτελοῦν ἕνα ἀπό τούς πλέον σημαντικούς παράγοντες στή διαδικασία ἀπορρόφησης τοῦ κοινωνικοῦ πλεονάσματος. Ἡ κατανομή αὐτοῦ τοῦ πλεονάσματος δέν καθορίζεται μόνο ἀπό τόν τύπο τοῦ θεσμοῦ ἰδιοκτησίας πού εὐνοεῖ ἕνα κράτος, ἀλλά ἐπίσης και ἀπό τή νομική δομή πού ἐπιτρέπει και διευκολύνει τή λειτουργία τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου. Ὅσον ἀφορᾷ στό χρηματιστικό κεφάλαιο, ὁ καλύτερος τρόπος προστασίας πού μπορεῖ νά τοῦ προσφέρει τό κράτος εἶναι ἕνα μονοπωλιακό ἢ σχεδόν μονοπωλιακό σύστημα πού νά λιγοστεύει τούς κινδύνους και τίς δυσχέρειες πού εἶναι ἐγγενεῖς μέσα στά πλαίσια τοῦ συναγωνισμοῦ τῆς ἐλεύθερης ἀγορᾶς.

Τέτοια ἀκριβῶς ἦταν ἡ σχέση μεταξύ τοῦ Ἑλληνικοῦ κράτους και τῆς Ἑθνικῆς Τράπεζας· ἄς σημειωθεῖ, ὅτι ἐκτός ἀπό τά μονοπωλιακά πλεονεκτήματα ἡ τελευταία εἶχε ἐξασφαλίσει και τό προνόμιο τῆς ἐκδόσεως χαρτονομίσματος. Πρέπει νά ὁμολογήσουμε ὅτι μέ τίς πολιτικές, οἰκονομικές και κοινωνικές συνθήκες πού ἐπικρατοῦσαν τότε στήν παραδοσιακή κοινωνία τῆς Ἑλλάδας, θάταν πολύ δύσκολο νά ἰδρυθεῖ μιά κεντρική τράπεζα χωρίς σημαντικές παραχωρήσεις ἀπό τή μεριά τοῦ κράτους. Ὅπως γράφει και ὁ συγγραφέας:

«Ἡ Ἑλλάδα τοῦ 1840-1870 συνδύαζε ὄλα ἐκεῖνα τά ἀπωθητικά χαρακτηριστικά πού κρατοῦν πάντοτε σέ ἀπόσταση τό μεγάλο κεφάλαιο, κάποτε και τό μικρό: δημογραφική ἰσχνότητα· ἀνύπαρκτη οἰκονομική ὑποδομή· μικρό μέγεθος ἀγορᾶς· οἰκονομικές περιοχές ἀπλῆς ἀνταλλαγῆς ἢ αὐτοκατανάλωσης· πρόβλημα ἀγροτικῆς γαιοκτησίας· διομηχανία οὐσιαστικά ἀνύπαρκτη ἀδυναμία δανεισμοῦ στά δυτικά χρηματιστήρια· ἀνασφάλεια στή διατρεχόμενη ἀπό ληστῆς ὀρεινή ὑπαιθρο· ἄθλια Διοίκηση· πολιτική ἀστάθεια, συχνά μέ τήν ὑποκίνηση τῶν Δυνάμεων· και συνεχῆς ἀπειλή πολεμικῶν περιπλοκῶν μέ τήν Ὀθωμανική Ἀυτοκρατορία, ἰδίως ἀπό τήν δεκαετία τοῦ 1850, ὅπότεν ἡ Μεγάλη Ἰδέα καθιερώθηκε ὡς κυρίαρχο ἰδεολόγημα. (σσ.3-4)

Σάν ἀποτέλεσμα, «μεγάλες οἱ ὑπηρεσίες τῆς Ἑθνικῆς, μεγάλα και τά ἀνταλλάγματα ἀπό τό κράτος». Ὡς πρὸς τήν ἐκθεση τῶν προβλημάτων τῆς κυρίαρχης δομῆς δέν ἔχουμε λόγο νά διαφωνήσουμε μέ τό συγγραφέα. Λιγότερο πειστικό ὡστόσο εἶναι τό συμπέρασμα του, πῶς ἡ σχέση ἀνάμεσα στό κράτος και τήν Τράπεζα, παρόλο πού κατά καιρούς παρουσιάζεται ἄνιση, σά συνέπεια τῆς αὐξανόμενης ἐξάρτησης λόγω τῶν ἐσωτερικῶν δανείων, δέν ἦταν ἐκμεταλλευτική.

Τό ὅτι ἡ Τράπεζα λειτουργοῦσε μέσα σέ μιά ἀσταθῆ κοινωνία και ἐπισφαλῆ οἰκονομία εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητο· λίγο λίγο ὁμως ἡ Τράπεζα ἀπέβη τό σημαντικότερο οἰκονομικό ἴδρυμα τῆς χώρας και ἀπολάμβανε προνόμια μονοπωλιστικῆς φύσης μέσα σ' ἕνα θεσμικό πλαίσιο πού ἀποδείχθηκε εὐνοϊκό γιά τίς παραδοσιακές δραστηριότητες τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου ἐνῶ παράλληλα λειτουργοῦσε ὡς ἀντίβαρο στίς ἀρνητικές ὕψεις τῆς καθυστερημένης αὐτῆς κοινωνίας. Ἔτσι, ἡ ἀντίφασή πού παρουσιάζει ἡ αὐξηση τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου μέσα στό πλαίσιο μιάς ἀσταθοῦς καθυστερημένης κοινωνίας δέν εἶναι παρά φαινομενική. Γνωρίζουμε ἀπό διάφορα ἱστορικά παραδείγματα ὅτι τό χρηματιστικό κεφάλαιο μπορεῖ νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τήν ὑπάρχουσα ἀστάθεια ἐάν ταυτόχρονα μπορεῖ νά ἐπωφεληθεῖ ἀπό τά πλεονεκτήματα πού τοῦ προσφέρει μιά σχέση ἐξάρτησης. Ἐκεῖνο δηλαδή πού θέλομε νά πούμε μέ ὄλα αὐτά εἶναι ὅτι τό χρηματιστικό κεφάλαιο μπορεῖ νά λειτουργήσει κερδοσκοπικά λόγω τῆς κυβερνητικῆς ἀστάθειας και ἀδυναμίας – μόνιμων φαινομένων τῶν καθυστερημένων κοινωνιῶν. Γιά νά διεισδύσει στό βάθος τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ προβλήματος, ὁ συγγραφέας θά 'πρεπε νά ἐπιληφθεῖ μέ τό βασικό θέμα ἄν οἱ ὑπηρεσίες τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου πρὸς τό ἑλληνικό κράτος και γενικότερα τήν ἑλληνική κοινωνία ἦταν σύμμετρες μέ τήν ἰδιοποίηση ἐκείνου τοῦ τμήματος τοῦ κοινωνικοῦ πλεονάσματος πού ἀντιπροσώπευε τά κέρδη του. Κι' ἀκόμα, ἄν θεωρήσουμε ὡς κοινωνικό πλεόνασμα ἐκεῖνο τό μέρος τοῦ προϊόντος πού προορίζεται γιά μελλοντικά παραγωγικές ἐπενδύσεις, τότε θά ἔπρεπε νά ἐξετάσει κανεῖς κατά πόσο ἡ λειτουργία τῆς Τράπεζας ἦταν παραγωγική, κάτι πού θά ἔριχνε περισσότερο φῶς στίς σχέσεις ἐκμετάλλευσης. Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία πῶς ὄλα τούτα ἀποτελοῦν ἕνα πολύπλοκο πρόβλημα πού ἀπαιτεῖ ποσοτικοποιητικές διαδικασίες, κάτι πού δέν εἶναι πρὸς τό παρόν ἐφικτό γιά τήν ἐρευνα. Θά 'πρεπε, ὡστόσο τό πρόβλημα νά εἶχε τουλάχιστον διατυπωθεῖ σάν ὑπόθεση, ὅποτε θά εἶχε ὀδηγήσει στή διαμόρφωση ἑνός ἐννοιολογικοῦ πλαισίου τό ὅποιο θά εἶχε προβληματίσει τό συγγραφέα μέ τρόπο πού θά εἶχε δυσκολέψει τό ἐκ μέρος του συμπέρασμα ὅτι ἡ σχέση μεταξύ Κράτους και Τράπεζας – και κατ' ἐπέκταση μεταξύ Τράπεζας και ἑλληνικῆς κοινωνίας – δέν ἦταν ἐκμεταλλευτικῆς φύσης. Μιά τέτοια θεώρηση τοῦ ὄλου προβληματισμοῦ θά συνέβαλε στήν εὐρύτερη ἀντιμετώπιση τῆς θεματικῆς τοῦ ἔργου, πού περιστερέφεται γύρω ἀπό τήν τριμερῆ ἔνταση σχέσεων ἀνάμεσα στήν κυβέρνηση, τήν Ἑθνική Τράπεζα, τήν Ἰωνική Τράπεζα και τό κεφάλαιο τῆς Διασπορᾶς καθῶς και μέ τήν ἐνδοκεφαλαϊκή σύγκρουση πού φέρνει στό προσκήνιο τίς πολιτικές προεκτάσεις τῆς προαναφερθείσας σχέσης.

Τό ἔτος 1871 θεωρεῖται ἀπό τό συγγραφέα καμπή στή λειτουργία τοῦ χρηματιστικοῦ κεφαλαίου στήν Ἑλλάδα, γιατί τότε ἀκριβῶς ἡ Ἑθνική Τράπεζα ἀποφάσισε νά ἐπεκτείνει τίς δραστηριότητές της, πού ὡς τότε περιορίζονταν στόν παραδοσιακό ἐμπορικό καπιταλισμό, ὥστε νά μπορέσει νά συμμετάσχει ἄμεσα σέ εὐρύτερα ἐπιχειρησιακά ἐγχειρήματα μακροπρόθεσμων ἐπενδύσεων, ὅπως ἡ βιομηχανία, οἱ

καί γράμματα γνωρίζω

συγκοινωνίες, ή έμπορική ναυτιλία ή κι' άκόμα και ή ίδρυση άλλων τραπεζικών συγκροτημάτων. Η τελευταία περίπτωση συγκέντρωσε τότε κυρίως τό ενδιαφέρον· και συγκεκριμένα, ή δραστηριότητα προς αυτή τήν κατεύθυνση απέβλεψε στην ίδρυση μιάς τράπεζας βιομηχανικών επενδύσεων του τύπου αναλόγων τραπεζών που είχαν ιδρυθεί στην Εύρώπη ανάμεσα στα χρόνια 1850-1870 των οποίων μοντέλο υπήρξε τό Credit Mobilier. Τήν πρωτοβουλία για τήν επέκταση των δραστηριοτήτων τής Έθνικης προς αυτή τήν κατεύθυνση δέν τήν πήρε ή Τράπεζα ή Ίδια - Ίδρυμα παραδοσιακά συντηρητικό, άρα όχι μέ θέση να συναγωνιστεί προς τούς ρωμαλέους νεωτερισμούς του δυτικού χρηματιστικού κεφαλαίου - άλλα τό κεφάλαιο τής Διασποράς, ειδικότερα οί κεφαλαιοκράτες τής Οδέσσας και τής Κωνσταντινούπολης. Η απόφαση τής Τράπεζας να διευρύνει τίς δραστηριότητές της σ' αυτό τόν τομέα ήταν μιά ανταπόκριση, μιά απάντηση στην πρωτοβουλία τής Διασποράς· έκρινε τή συμμετοχή τής έπιτακτική σά μέσο περιφρούρησης των συμφερόντων της, για να περιορίσει δηλαδή όσο τό δυνατόν περισσότερο τόν προβλεπόμενο συναγωνισμό ώστε να μπορέσει να διατηρήσει τά προνόμια που έχαιρε ως τότε. Μέ άλλα λόγια, ή Έθνικη Τράπεζα ήταν άποφασισμένη να μετατρέψει, άπαντώντας στην πρόκληση, τήν έλληνική άγορά σε όλιγοπώλιο, γιατί δέν ήταν πιά δυνατό να διαιωνίσει τήν υπάρχουσα μονοπωλιακή ή σχεδόν μονοπωλιακή δομή τής.

Η απόφαση των όμογενών να στραφούν στην Ελλάδα ως τόπο πρόσφορο για επενδύσεις δέν ήταν καθόλου τυχαία. Η ταχύρρυθμη διείσδυση του δυτικού κεφαλαίου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τή Ρωσία, σε συνδυασμό με τήν έντεινόμενη οικονομική κρίση, είχε ήδη δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις για σκληρό ανταγωνισμό. Οί Έλληνες κεφαλαίουχοι τής Κωνσταντινούπολης, τής Αιγύπτου και τής Ρωσίας δέν μπορούσαν να άποβλέπουν στό έμπορικό τους μέλλον μέ τήν Ίδια αισιοδοξία που τούς έμφορούσε στό παρελθόν. Καί πραγματικά, οί Έλληνες κεφαλαίουχοι στην Αίγυπτο είχαν ήδη άρχισει να αισθάνονται τόν αντίκτυπο τής διείσδυσης του δυτικού κεφαλαίου. Άρχισαν λοιπόν να βλέπουν τήν Ελλάδα, ως τότε παραμελημένη, άν όχι τέλεια άγνοημένη, ως χώρο οικονομικής προβολής τους, άσφαλές, άν όχι πολύ επικερδές, πεδίο επενδυτικής δράσης. Η εξέλιξη αυτή ήταν καθαρή συνέπεια του ευρωπαϊκού οικονομικού ίμπεριαλισμού και των γενικότερων επιπτώσεών του στον οικονομικό στίβο. Σε στενή σχέση μέ τό παραπάνω φαινόμενο πρέπει να δούμε και τήν παράλληλη ανάπτυξη στην Ελλάδα μιάς νέας «ιδεολογίας», τήν τάση άμησης μίμησης των ευρωπαϊκών μοντέλων, πράγμα που διευκόλυνε τήν οικονομική διαδικασία. Μέ άλλα λόγια, ή διείσδυση του ευρωπαϊκού κεφαλαίου στην άνατολή έπιτάχυνε μιά κίνηση που ή έπιτυχία της στην Ελλάδα διευκολύνθηκε από τήν επίδραση μιάς ιδεολογίας άπορρέουσας από ώριμα καπιταλιστικά μοντέλα και που έρχόταν σε σύγκρουση μέ τίς έλληνικές κοινωνικοοικονομικές πραγματικότητες.

Έτσι ή διείσδυση του κεφαλαίου τής Διασποράς έγινε δεκτή μέ άνεπιφύλακτο ένθουσιασμό στην Έλ-

λάδα γιατί τό έδαφος ήταν ήδη προετοιμασμένο ιδεολογικά, πριν δημιουργηθούν οί κατάλληλες κοινωνικοοικονομικές προϋποθέσεις για τήν άποδοχή αυτή. Τήν ιδεολογική αυτή διάθεση του έλληνικού χώρου εκμεταλλεύθηκαν κατάλληλα οί Έλληνες του έξωτερικού. Όπως έπισημαίνει ο συγγραφέας στην άνάλυση του ενδιαφέροντος αυτού φαινομένου, μιά από τίς πιο χαρακτηριστικές όψεις του καπιταλισμού του δεκάτου ένατου αιώνα ήταν ή ανάπτυξη του Credit Mobilier που στην ούσία ήταν μιά Τράπεζα βιομηχανικών επενδύσεων, που κύριος σκοπός της ήταν ή χρηματοδότηση βιομηχανικών επιχειρήσεων και ο έγυητικός της ρόλος στη δημόσια έγγραφή στό μετοχικό κεφάλαιο νέων βιομηχανιών.

Τό φαινόμενο τής εύρείας εκβιομηχάνισης και οί σημαντικοί κοινωνικοοικονομικοί μετασχηματισμοί που προκάλεσε συνέπεσε μέ τήν άπεριορίστη και πρωτοφανή πίστη στην έπιστήμη, - μιά πίστη που μπορεί να πει κανείς ότι άποτελέσε τό Zeitgeist των μέσων του δεκάτου ένατου αιώνα - και τήν αναβίωση τής πίστης του δεκάτου όγδόου αιώνα στην ανθρώπινη πρόοδο, που τώρα είχε άποκτήσει κάποιο συγκεκριμένο χαρακτήρα και σαφήνεια πραγματική βασισμένες στην άλληλοδιείσδυση και άλληλεξάρτηση τής καθαρής έπιστήμης μέ τήν τεχνολογία, γεγονός που εκδηλώθηκε στις διαδικασίες τής βιομηχανικής εκρηξης. Δέν πρέπει κανείς να άπορει λοιπόν που ή εκβιομηχάνιση θεωρήθηκε πανάκεια - τουλάχιστον από αυτούς που δέν υπήρξαν άμεσα θύματά της - υπό τήν έννοια ότι ύποσχόταν άπεριορίστη πρόοδο, άρα και διόρθωση των κοινωνικών - οικονομικών δυσλειτουργιών που χαρακτήριζαν τόν αιώνα. Οί προοπτικές αυτές, φυσικές στό πλείστον τους για τόν εξέλιγμένο δυτικό χώρο, άποτελούσαν άσυνέπεια για ύπανάπτυκτες χώρες όπως ήταν ή Ελλάδα, παρόλο που συνήθως σε τέτοιου είδους κοινωνίες βρίσκουν οί ιδεολογικές αυτές δομές προσφορότερο έδαφος ανάπτυξης.

Η νέα αυτή ιδεολογία μεταφτυέθηκε στον έλληνικό χώρο σε μιά στιγμή οικονομικής αισιοδοξίας, άπτότης μιάς έντυπωσιακής συσσώρευσης κεφαλαίου, που μέ τή σειρά της υπήρξε άποτέλεσμα τής αύξημένης τότε ζήτησης στη διεθνή άγορά τής έλληνικής σταφίδας. Όστόσο ή άλλαγή αυτή άποδείχτηκε τελικά αρνητική, γιατί ή μονοκαλλιεργητική φύση τής άγροτικής παραγωγής δέν επέφερε καμιά ποιοτική μεταβολή στην παραδοσιακή οικονομική δομή. Αντίθετα, έδώ ένίσχυε τό έμπορικό κεφάλαιο, δέν συνέβαλε στη μακροπρόθεσμη επένδυσή του, που θά επέτρεπε τή μελλοντική αύξηση τής παραγωγής σε άλλους τομείς, όπως ή βιομηχανία, κάτι που θά συντελούσε άποτελεσματικά στη διαφοροποίηση τής οικονομίας. Όπως γράφει ο συγγραφέας:

Στά 1872 τό έδαφος είναι, πρόσφορο για τή μεταφύτευση και του μερικότερου ιδεολογήματος: Credit Mobilier· με καθυστέρηση αλλά και με άλλοιώσεις. Πρόκειται για άλλοιώσεις φυσικές, που προέρχονται άφ' ενός από τίς κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες και άφ' έτέρου από τίς προϋπάρχουσες ιδέες· που όφεί-

λονται, μέ άλλα λόγια, ἀφ' ενός στίς ἀνάγκες καί τούς περιορισμούς τῆς καθημερινῆς ζωῆς, καί ἀφ' ἑτέρου στούς ἤδη ἐδραιωμένους μύθους, συχνά δεμένους μέ πολιτικές ἢ ταξικές σκοπιμότητες. Τό ξένο ἰδεολόγημα γίνεται δεκτό στόν ἑλληνικό χῶρο μέ ἀλλοιωτικές ἀντιδράσεις πού ποικίλλουν αἰσθητά, σέ ἀντιστοιχία μέ τήν κοινωνική τοποθέτηση ἀλλά καί τά ἀτομικά συμφέροντα τοῦ κάθε δέκτη». (σσ. 51-2)

Καί συμπεραίνει, πολύ ὀρθά:

«Ἡ ἐνσωμάτωση τῆς ἰδέας στήν ἑλληνική ἰδεολογία ἔγινε λοιπόν μέ χαρακτηριστική ἐπιπολαιότητα καί μέ ποικίλες καί σοβαρές ἀλλοιώσεις. Ἀλλά καί ἡ ἐφαρμογή τῆς ἔμελλε νά εἶναι ἐξαιρετικά ἰδιότυπη. Τό ἔδαφος ἦταν πρόσφορο γιά νά μεταφτυτεντεῖ τό ἰδεολόγημα, ἔστω καί ἀλλοιωμένο, ὄχι ὅμως καί ὁ ἴδιος ὁ θεσμός. Ἡ ξένη ἰδέα θά λειτουργήσει μέσα σέ οικονομικές συνθήκες πολύ διαφορετικές ἀπό τίς δυτικές ἐμπειρίες πού τήν γέννησαν... Ἡ ἰδέα τῆς βιομηχανικῆς ἀνάπτυξης ἔχει ἀρχίσει νά λειτουργεῖ, ἡ βιομηχανία ὅμως εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτη. Ἔτσι, ὅταν παρουσιάζονται οἱ εὐκαιρίες γιά νά υλοποιηθεῖ ἡ ἰδέα καί νά προωθηθεῖ ἡ βιομηχανία στήν καθημερινή πραγματικότητα καί ὄχι μόνο στήν εὐχολογία, τότε οἱ εὐκαιρίες αὐτές παραγκωνίζονται ἢ δέ γίνονται καί ἀντιληπτές». (σσ. 53-54).

Ἡ κατάσταση αὐτή ὑπῆρξε φυσικό ἀποτέλεσμα τόσο τῆς κυρίαρχης δομῆς τοῦ τόπου ὅσο καί τῆς ἐπικρατούσας νοοτροπίας ὄχι μόνο τῶν Ἑλλήνων ἀλλά καί τῶν Ἑλλήνων τῆς Διασποράς, πού λειτουργοῦσαν μέσα στό πλαίσιο τοῦ ἐμπορικοῦ καπιταλισμοῦ, ὁ ὁποῖος λόγω τῆς εὐρύτητας τοῦ κοινωνικοῦ – οικονομικοῦ του πλάσιου (Ἄσθμανική αὐτοκρατορία – Ἑλλάδα), εἶχε προσλάβει ὀρισμένες πρόσθετες ἰδιαιτερότητες. Δέν πρέπει λοιπόν νά μᾶς ξενίσει τό γεγονός ὅτι οἱ ἴδιοι παράγοντες πού προώθησαν στήν Ἑλλάδα τή νέα ἰδεολογία, αὐτοί οἱ ἴδιοι στήν πρακτική ἀγνόησαν τή σχέση ἀνάμεσα στό Credit Mobilier καί τή βιομηχανική ἀνάπτυξη.

Ὅτε ὅμως οἱ ὁμογενεῖς, παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας, ἐπιδίωκαν μιά βιομηχανική τράπεζα... Θά χρησιμοποιοῦσαν τήν αἴγλη τῆς βιομηχανίας καί τή φήμη τοῦ Credit Mobilier σάν προσθήκες γιά μιά τράπεζα πού θά ἔχει ἐντελῶς διαφορετικούς σκοπούς: συμπλήρωση τῶν κεφαλαίων τῆς μέ τῆ διάθεση μετοχῶν τῆς στό ἐλλαδικό κοινό· χορηγήσεις ὄχι πρὸς τή βιομηχανία, ἀλλά πρὸς τό ἐμπόριο καί πρὸς τό Δημόσιο· διευκολύνσεις πρὸς τούς ἰδρυτές στίς ἄλλες τούς ἐπιχειρήσεις· καί, κυρίως, τό σημαντικό κέρδος ἀπό τήν ἔκδοση χαρτονομίσματος». (σ.55)

Ἄλλα τοῦτα ἦταν πολύ φυσικά σέ σχέση μέ τήν ποιότητα τοῦ κοινωνικοῦ περιγύρου. Ἡ διαστρέ-

βλωση τῆς θεωρίας στή διασύνδεσή της μέ τήν πρακτική ἀπέβη μιά ἀναγκαιότητα – ἀποτέλεσμα φυσικῆ ἀσυνέπειας. Ἄλλος ὁ σκοπός τῆς ἰδέας τῆς ἐκβιομηχάνισης, καί ἄλλος ὁ σκοπός τῶν ὁμογενῶν. Ὅπως τονίζει ὁ συγγραφέας:

Ἐπιδίωξη τῶν ὁμογενῶν ἦταν νά καρπωθοῦν μέ παραδοσιακούς τρόπους, χωρίς ἰδιαίτερο ἀναπτυξιακό νεωτερισμό, ἕνα μέρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγροτικοῦ εἰσοδήματος· νά τό καρπωθοῦν ὅμως ὄχι μέσω βιομηχανίας, ὄχι φυσικά μέ ἄμεσα δάνεια πρὸς τούς ἀγρότες, ἀλλά μέ τρόπο ἔμμεσο καί πιά ἀσφαλισμένο: μέ τήν ἴδρυση τραπεζικῶν καί χρηματιστικῶν ἐπιχειρήσεων πού θά χρηματοδοτοῦσαν τούς τοκογλύφους καί τούς μεσάζοντες τῆς ἀγροτικῆς ἀγορᾶς» (σσ.56-7)

Μέ λίγα λόγια οἱ ὁμογενεῖς ἀπέβλεψαν στή μεγιστοποίηση τῶν κερδῶν τους μέ ἐλαχιστοποίηση τῶν κινδύνων. Σ' αὐτό λοιπόν ὀφείλονταν ἡ ἀδιαφορία τους γιά μακροπρόθεσμες ἐπενδύσεις στή βιομηχανία καί τήν ἀγροτική ἐξέλιξη, τομεῖς πού παρουσίαζαν κινδύνους καί ὑπόσχονταν μετριότερα ὀφέλη. Ὅπως καί πάλι μᾶς λέει ὁ συγγραφέας:

Οἱ ὁμογενεῖς δέ θά ἐνδιαφεροῦν γιά μακροπνοες ἐπενδύσεις παρά μόνο ὅταν θά μπορούν νά συνδυαστοῦν μέ χρηματιστηριακή κερδοσκοπία, ὅπως τό Λαύριο ἢ μέ ὑπέροτρα πρόνομια ὅπως οἱ σιδηρόδρομοι» (σ. 58).

Δέν χρειάζεται νά ἐπαναλάβουμε ὅτι τά σημαντικά κέρδη πού συσφώρευαν οἱ ὁμογενεῖς μέ τούς τρόπους πού προαναφέραμε δέν ἐπενεπενδύθηκαν στήν ἑλληνική οἰκονομία· μέρος μόνο τοῦ πλεονασματικοῦ κέρδους ἀφιερώθηκε σέ δημόσιες δωρεές καί ἐντυπωσιακή κατανάλωση, διοχέτευση κάθε ἄλλο ἀπό παραγωγική. Οἱ μακροπρόθεσμες προεκτάσεις τῆς εἰσορῆς τοῦ κεφαλαίου τῆς ἑλληνικῆς Διασποράς ὑπῆρξαν κατά πολλούς τρόπους ἀρνητικές καί οἱ ἐπιπτώσεις τους στήν ἑλληνική οἰκονομία δέν ἔχουν μελετηθεῖ ἀκόμα.

Ἔτσι ἀπομένει νά τεθεῖ τό ἐρώτημα: ποιά ἡ σχέση ἀνάμεσα στό κεφάλαιο τῆς Διασποράς καί τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς ἐλίτ. Πρόκειται γιά θέμα μέ ἰδιαίτερο χαρακτήρα, γιατί ἔχουμε ἐδῶ νά κάνουμε μέ τή σχέση τῆς ἰθύνουσας τάξης καί ἑνός μεταφτυτεμένου οικονομικοῦ στοιχείου πού δέν ἀποτελοῦσε ὀργανική συνιστώσα τῆς ἑλληνικῆς οικονομικῆς δομῆς. Ἡ ἀλυσίδα διασυνδέσεων πού μᾶς παρουσιάζει ὁ συγγραφέας δέν ἀφήνουν ἀμφιβολία ὡς πρὸς τό γεγονός ὅτι οἱ ὁμογενεῖς κεφαλαιούχοι εἶχαν εἰσδύσει κάρια σέ ὅλους τούς πυρῆνες δύναμης, τόν πολιτικό, τόν οικονομικό, τόν διοικητικό, τόν τύπο, τή βασιλική Αὐλή καθώς καί στίς ξένες Πρεσβεῖες. Εἶναι κατάδηλο π.χ. ὅτι οἱ ὁμογενεῖς συνέβαλαν, ἀλλά παράλληλα καί ἐπωφελήθηκαν, ἀπό τήν πολιτικο-οικονομική κρίση τοῦ 1872, στήν ὁποία σημαντικά συνέτεινε ἡ προσπάθεια τοῦ βασιλέα νά αὐξήσει τήν ἐξουσία του μέ ἀντισυνταγματικό τρόπο. Ἡ ἀνάλυση τοῦ συγγραφέα σχετικά μέ τό παραπάνω θέμα μᾶς ἀφήνει

καί γράμματα γνωρίζω

μέ ερωτήματα και αδιέξοδα. Πιθανόν οι μαρτυρίες που διέθετε να μή του επέτρεπαν να εισχωρήσει ικανοποιητικά στις πολύπλοκες σχέσεις που ενέχονταν στις πολιτικές εξελίξεις της περιόδου. Μιά σε περισσότερο βάθος διερεύνηση στις αιτιώδεις σχέσεις θά του επέτρεπε να παρουσιάσει πιό συγκεκριμένα και λιγότερο έμμεσα τις υποθέσεις της ανάλυσης του. Για παράδειγμα, δέν μάς λείει σε ποιά έκταση οι εξελίξεις που εξετάζει αποτελούσαν μέρος των αξιών του επικρατούντος συστήματος και σε ποιό βαθμό τούτες όφειλονταν στή χειραγώγηση από τή μεριά των ταξικών, κομματικών και προσωπικών συμφερόντων του κεφαλαίου της Διασποράς; Ή πάλι, σε ποιό βαθμό ή πολιτική πρακτική ήταν αυτόνομη, ήμιαυτόνομη ή εξαρτημένη στις σχέσεις της μέ τήν οικονομική βάση; Έκείνο που χρειαζόταν δηλαδή για να έχουμε σαφέστερη εικόνα των διεργασιών που ενέχονταν στά υπό διαπραγμάτευση γεγονότα, ήταν ένα πολύ ευρύτερο αναλυτικό πλαίσιο. Σέ στενή σχέση μέ τά παραπάνω ερωτήματα βρίσκεται και τό θέμα της σχέσης ανάμεσα στήν πολιτική δράση και τό «έθνικό συμφέρον». Συμφωνούμε μέ τό συγγραφέα ότι οι κύριοι πολιτικοί παράγοντες της εποχής, όπως ο Βούλγαρης και ο Δεληγιώργης, ήταν έντιμοι άνδρες και ότι οι αποφάσεις τους, έκτός από συμπτωματική εκδήλωση σκοπιμότητας αναφερόμενης σε κομματικά συμφέροντα, καθορίστηκαν από τήν αντίληψή τους για τό έθνικό συμφέρον και τά μέσα προς έξυπνότησή του. Δέν είναι ώστόσο δυνατόν να εξαρτήσουμε τήν ιστορική κρίση από μιá τέτοια σχετικότητα. Έντιμοι άνδρες μπορεί να υπήρξαν ο Βούλγαρης και ο Δεληγιώργης, αλλά ή

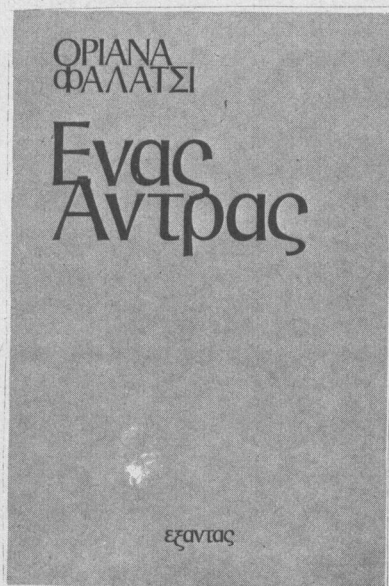
διαπίστωση αυτή δέν δίνει απάντηση στό ερώτημα των αστάθμητων μεταβλητών και των υποκειμενικών απόψεων ούτε και των συγκεκριμένων συμφερόντων που τόσο συμβάλλουν στή διαμόρφωση της όπτικής γωνίας μέσα από τήν όποία αντιλαμβάνεται ο καθένας τά «έθνικά συμφέροντα».

Τέλος θά ήθελα να προσθέσω και τούτο. Έχω τήν εντύπωση ότι περιοδοποίηση της μελέτης δέν επέτρεψε στό συγγραφέα να συλλάβει τό ρόλο του κεφαλαίου της Διασποράς καθολικότερα. Έπίσης θά ήταν επιθυμητή μιá λεπτομερέστερη και βαθύτερη διαπραγμάτευση του Λαυριωτικού, των σιδηροδρόμων* και των κερδοσκοπικών διαστάσεων που ενέχονται στήν ίδρυση της Πιστωτικής Τράπεζας. Η συντομία στον χειρισμό των παραπάνω θεμάτων στέρησε τόν προβληματισμό της μελέτης σε έρμηνευτική καθαρότητα.

Η μονογραφία του Γ. Δερτιλή αποτελεί μιá σημαντική συμβολή. Έλπίζω τό πρόγραμμα της Έπιτροπής Ίστορίας της Έθνικής Τράπεζας, που εγκαινιάστηκε μέ τούτη τή μελέτη, να συνεχιστεί μέ τήν ίδια έπιτυχία και να τύχει όλης της υποστήριξης που του αξίζει.

Γιώργος Λεονταρίτης

* Τό θέμα των σιδηροδρόμων όπως και άλλα θέματα οικονομικής ιστορίας έρευνώνται από όμάδα έπιστημόνων που συνεργάζονται μέ τήν Έπιτροπή Ίστορίας της Έθνικής Τράπεζας· μερικές μάλιστα μελέτες έχουν ήδη ολοκληρωθεί.

ΕΞΑΝΤΑΣ

Δελφών 4 • Κεντρική Διάθεση
Κωλέττη 11, τηλ. 361219, 3604885

εκδόσεις **Οθμαρί** ανθρωπινες σχέσεις - αγωγή - συμπεριφορά
Ζαλογγού 14 - Αθήνα - τηλ. 36 36 574

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Νίκος Ζαχαριάδης: ένας συγγενής του Ζαχαριάδη

του Türkkaya Ataöv*

Ο Νίκος Ζαχαριάδης ήταν στενός συγγενής του άλλου, του γνωστού Ζαχαριάδη που ήταν κάποτε έπικεφαλής του ΚΚΕ. Ο Μεχμέτ Ρεμζί, ο άνθρωπος που μου 'δωσε τις πληροφορίες για τον Νίκο, μου είπε πως έπρόκειτο για ξάδερφο του γνωστού Έλληνα κομματικού ηγέτη. Ο ίδιος ο Μεχμέτ Ρεμζί είναι μέλος του τουρκικού και του σοβιετικού ΚΚ.

Ο Νίκος Ζαχαριάδης ήταν ένας μαρξιστής που σπούδαζε, μαζί με άλλα γνωστά ονόματα, στην Κούβα, στο Κομμουνιστικό Πανεπιστήμιο Έργαζομένων Ανατολής. Εκεί ήρθε σε άμεση επαφή με τον Γιόζιπ Μπρόζ (τόν κατοπινό Τίτο), τον γνωστό Κινέζο ηγέτη Τσοού-τέχ, τον Βιετναμέζο Χό-τσι-μίνχ, τον Ίταλο Παλμίρο Τολιάτι, τον Βούλγαρο Γκιόργκι Δημητρόφ, τον Ίάπωνα Σινκαταγιάμα, τον Γερμανό Βίλχελμ Πίκ, τον Αυστριακό Σαπίρο, τον Τούρκο ποιητή Ναζίμ Χικμέτ και άλλους πολλούς. Αυτοί όλοι όχι μόνο σπούδαζαν μαζί αλλά δούλευαν ταυτόχρονα και στην Κομιντέρν.

Στόν Τούρκο μαρξιστή Μεχμέτ Ρεμζί, στενό φίλο του Νίκου, είχε δοθεί στην Κομιντέρν ένα γαλλικό όνομα. Έβδομηντα όχτώ χρονών σήμερα, εξακολουθούν να τον φωνάζουν με εκείνο το ψευδώνυμο. Παρόμοια, στην Κομιντέρν ο Νίκος ήταν γνωστός ως «Μανσοούροφ». Είχε μάλιστα σταλεί ως «αντιπρόσωπος» της στην Πόλη, όπου και τον συνέλαβε κάποια φορά η τουρκική αστυνομία. Ο Νίκος είχε και παρατσούκλι: οι στενοί συνεργάτες του τον φώναζαν «Νίκος ο Ψηλός». Υπήρχε και ένας άλλος Νίκος, γνωστός σαν «Νίκος ο Κοντός», που στην Κομιντέρν άκουγε στον ψευδώνυμο «Σινκίγιεβιτς».

Ο Ζαχαριάδης φαίνεται ότι ήξερε καλά ρωσικά, αγγλικά, γαλλικά και τουρκικά. Ήταν επαγγελματίας επαναστάτης. Για να τονίσει τον ανθρωπισμό τους, έλεγε για τους γονείς του ότι είχαν «τόση λίγη αξία όση τό χρυσάφι». Σαν οικογένεια είχαν υποστη-

ρίξει τους Έλληνες και Τούρκους αριστερούς που γνώριζαν. Κάποτε στην Πόλη η οικογένεια Ζαχαριάδη είχε κρύψει τον Ίσμαήλ Μπιλέν, τον σημερινό γενικό γραμματέα του παράνομου ΚΚ Τουρκίας.

Όλη η οικογένεια του Ζαχαριάδη ήρθε αργότερα στη Μόσχα. Η αδερφή του μάλιστα ζει ακόμα και μένει στη σοβιετική πρωτεύουσα. Ο Νίκος στάλθηκε στη Σεβαστούπολη της Κριμαίας. Στά 1938 τον συνέλαβαν χωρίς φανερό λόγο – και τον εκτέλεσαν. Η φωτογραφία τον δείχνει στη Σεβαστούπολη τό έτος 1938, λίγο πριν τη σύλληψή του.

Μοιάζει σχήμα οξύμωρο που ένας άφοσιωμένος μαρξιστής σαν τον

Νίκος Ζαχαριάδης
Σεβαστούπολη

Νίκο Ζαχαριάδη έμελλε να οδηγηθεί, στην Σοβιετική Ένωση, μπροστά στο έκτελεστικό απόσπασμα. Άλλά και ο Τούρκος που διηγήθηκε στον γράφοντα την ιστορία του Νίκου μόλις που ξέφυγε τό θάνατο. Ο Μεχμέτ Ρεμζί πιάστηκε κι αυτός, ύστερα από έπιμονή ενός καχύποπτου γείτονα που τον είχε δει να διαβάζει κάτι που του φάνηκε «ξένη άστική έφημερίδα». Τό έντυπο ήταν, στην πραγματικότητα, τό έπίσημο όργανο του ΚΚΤ, που τυπωνόταν στη Σοβιετική Κριμαία. Τό μεγαλύτερο μέρος του ήταν

φυσικά στά τουρκικά γραμμένο, με άραβικούς χαρακτήρες. Ο άνακριτής, κατηγορώντας την ίδια στιγμή τον Μεχμέτ επί κατασκοπεία, κρατούσε την έφημερίδα άνάποδα. Ο δικαστής και οι ένορκοι που άποτελούσαν τό άποφασιστικό σώμα στο δικαστήριο, έδειχναν να καταλαβαίνουν ότι ο κατηγορούμενος δέν ήταν ένοχος. Κανένας τους όμως δέν είχε τό κουράγιο ν' άπαλλάξει κάποιον που τελούσε υπό σοβαρή κατηγορία, σωστή ή έσφαλμένη. Ο Μεχμέτ Ρεμζί καταδικάστηκε σέ όχτώ χρόνια, αλλά έμελλε τελικά να περάσει γύρω στά είκοσι χρόνια στη Σιβηρία. Ήταν ο Ναζίμ Χικμέτ, ο Τούρκος κομμουνιστής ποιητής, που έσωσε τον Ρεμζί. Ο Χικμέτ τό 'χε σκάσει από την Τουρκία και έμενε στη Σοβιετική Ένωση. Βρήκε τον Σοβιετικό Γενικό Εισαγγελέα και του είπε εύθελως ότι άν ο Μεχμέτ Ρεμζί ήταν ένοχος άλλο τόσο ήταν κι αυτός.

Ίσως ο Ζαχαριάδης να ήταν λιγότερο τυχερός: ή, πάλι, οι συνθήκες να ήταν τέτοιες που δέν μπορούσε να σωθεί. Ο νεαρός Τίτο ήταν ο άνθρωπος που είχε προειδοποιήσει τον Ρεμζί και τον Ζαχαριάδη ότι «ή άτμόσφαιρα έγκυμονούσε άσχημες ύπερβολές». Σχεδόν τους παρακάλεσε να φύγουν από τη Σοβιετική Ένωση και να πάνε στην πατρίδα τους. Πήγαν τότε οι δυο τους και κουβέντιασαν με τους άνώτερους τους στό κόμμα, οι όποιοι και τους διαβεβαίωσαν πρόθυμα ότι δέν υπήρχε λόγος άνησυχίας και ότι τους είχαν ανάγκη εκεί. Αυτοί οι ίδιοι οι άνώτεροι, αυτοί που τους είχαν δώσει τέτοιες διαβεβαιώσεις και συμβουλές, συνελήφθηκαν μέσα σέ μία βδομάδα και έκτελέστηκαν. Η ζωή του Μεχμέτ Ρεμζί είναι μία όλόκληρη ιστορία. Δέν έχω όμως την άδειά του να την περιγράψω εδώ με λεπτομέρειες. Άκόμα πάντως θρηνεί τό χαμό του συντρόφου του, του Νίκου Ζαχαριάδη. Ο Μεχμέτ Ρεμζί άποκαταστάθηκε αργότερα και τιμήθηκε με τό παράσημο Λένιν. Μέ τό ίδιο παράσημο θά είχε ίσως τιμηθεί και ο Ζαχαριάδης άν είχε προφυλαχθεί από κάποιες αντίξοότητες.

*Καθηγητής στο Πανεπιστήμιο τής Άγκυρας

ΓΙΑ ΤΗ «ΠΑΡΑΤΑΞΗ ΤΗΣ ΑΝΑΝΕΩΤΙΚΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ»

ΟΝΕΙΡΑ ΣΥΝΑΡΠΑΣΤΙΚΑ ΚΑΙ ΚΑΘΗΚΟΝΤΑ

Μου λείπει ή διάθεση ν' ακολουθήσω και γώ τό «μονοπάτι του πολέμου» πού επέλεξε ό φίλος Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος στό τεύχος 40 του *Πολίτη* για νά «αναφερθεί» στις «απόψεις... μιάς δλόκληρης παράταξης, τής Β' Πανελλαδικής». Άλλωστε οι «λενινιστικούς» τύπου κατακεραυνωτικές απαντήσεις και ανταπαντήσεις δέν πολυταιριάζουν ούτε στή σημερινή κατάσταση τής ανανεωτικής άριστεράς, ούτε στις προσωπικές κλίσεις και φιλοδοξίες μου. Όμως ή «συνύπαρξη με τις διαφορές και τις αντιθέσεις μας», πού για μένα εξακολουθεί νά παραμένει «δνειρο συναρπαστικό», προϋποθέτει τή σωστή επίσημανση αυτών άκριβώς των διαφορών. Είμαι έτοιμος υποχρεωμένος νά αποκαταστήσω κάποιες θέσεις πού κακοπάθησαν στό άρθρο του Δαμιανού Π. «Η ανανεωτική άριστερά μπορεί νά υπάρξει ως παράταξη;»

Και άρχίζω από τήν άποκατάσταση του Δημητρίου. Άναμφίβολα ή φράση για τά «καθήκοντα» πού τσιτάρει ό Δαμιανός Π. από τόν *Άγωνα* 12 («Από τά έξω στά ένδότερα»), άποτελει πρώτης τάξεως λαθράκι για όποιον έψαχνε μία γραπτή άποδείξη του σεχταρισμού τής Β' Πανελλαδικής. Μόνο μαζικά κινήματα και μόνο κριτική τής ιδεολογίας; «Τέτοια μυαλά» (Δ.Π.)! Δυστυχώς όμως για τό διαστικό επικριτή ό σεχταρισμός ό δικός μας είναι κάπως πιο ιδιόμορφος: έχει άγνωσσία. Συνεχίζει, λοιπόν, ό Κ.Β. Δημητρίου στήν επόμενη άκριβώς παράγραφο:

«Αυτά είναι τά μόνα πού μπορούν νά γίνουν σήμερα. Οι λόγοι δέν είναι άντικειμενικοί, αλλά υποκειμενικοί. Γιατί μία επαναστατική άριστερά πού θά ήξερε νά έλιχθεί θά έμμεταλλευόταν τις αντιφάσεις πού γεννά ή όπορτουμιστική πολιτική του ΠΑΣΟΚ στά μαζικά κινήματα, θά δξυνε τήν αντίφαση του ΚΚΕ πού προβάλλει ένα έκλογικό στόχο ένώ δέν ξέρει τί θά κάνει άν κατά λάθος τόν πετύχει, θά παρέμβαινε στά άδιέξοδα του ΚΚΕ έσ. για νά καταγράψει με νέο τρόπο τήν κρίση τής Άριστεράς. Δέν είναι ποτέ άργά για μία νέα πορεία, μ'όλο πού δυστυχώς τό κυρίαρχο σήμερα είναι νά διατηρήσουμε τις δυνάμεις μας...»

Δέν προχωρώ νά ύποστηρίξω τή θέση στήν δλόγητά της. Παρατηρώ μόνον πώς ή κριτική θά ήταν πολύ πιο εύστοχη άν άπευθυνόταν στή συνολική θέση και όχι στό πρώτο μισό της.

Άλλά ό Δαμιανός Π. χάνει πάλι τό στόχο του όταν μάς άποδίδει τις «άντιλήψεις» πού άποκλείουν «τήν κοινοβουλευτική άντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ». Γιατί άπλούστατα

δέν έχουμε τέτοιες «άντιλήψεις». Και όσο περισσότερο τις κοινοτοποιεί ό Δαμιανός τόσο περισσότερο έγώ χαίρομαι. Για νά μή νομιστεί ότι χαριτολογώ θυμίζω μόνο πώς ή Β' Πανελλαδική είναι ή όργάνωση πού συμμετείχε στό Συντονιστικό με ΕΔΑ και Σοσιαλιστική Πορεία, πού μέλη της πήραν μέρος στήν πρωτοβουλία για τό μέτωπο των Κομμουνιστών-άριστερών τής ανανεώσης, ότι τέλος τόσο έγώ όσο και ό Λαζαρίδης έχουμε συνυπογράψει τό δοκιμαστικό τεύχος του περιοδικού «ή Άριστερά Σήμερα». Άλλού λοιπόν βρίσκεται ό δικός μας άντικοινοβουλευτισμός και άλλου έπρεπε νά τόν ψάξει και νά τόν κατακεραυνώσει ό Δαμιανός Π. Και έξηγούμαι:

Ό δικός μας άντικοινοβουλευτισμός συμπυκνώνεται στή φράση: «Αντίσταση στήν ύπαγωγή των μαζικών άγώνων (και των κοινωνικών αντιθέσεων) στις κοινοβουλευτικές προτεραιότητες». Με άλλα λόγια ένας από τους στόχους τής παρέμβασής μας στό κοινοβουλευτικό επίπεδο είναι ή σύγκρουση με τήν τάση πού οδηγεί στήν «άπόλυτη ταύτιση του πολιτικού με τό κοινοβουλευτικό» (Δ.Π), αλλά και του κοινωνικού με τό πολιτικό. Όχι, ότι αυτή ή τάση πού είναι σύμφυτη με τόν καπιταλισμό μπορεί νά άνατραπεί, μπορεί όμως σίγουρα νά έξασθενήσει σε βαθμό πού νά άφηνει χώρο και για πολιτική έξω από τήν αίθουσα του κοινοβουλίου και για κοινωνικά κινήματα πού νά μήν αναφέρονται στενά στήν πολιτική και τά κόμματα. Και αυτό έχει σίγουρα νά κάνει με κάποιες δυνάμεις πού «επιμένουν νά λέγονται επαναστατικές» (Κ.Β.Δ).

Δέν πλαινώ σε άλλα σημεία τής πολεμικής του Δαμιανού Π. πού τά θεωρώ λιγότερο σημαντικά. Παραδίδω ακόμη και τήν «κενότητα» (Δ.Π) μου και τις «παρασιτικές» άπόψεις (Δ.Π) μου για νά καταλήξω σ' ένα έρώτημα πού γνωρίζω πιά πώς δέν μπορεί νά άποφύγω: «Ώραία λοιπόν, Κ.Β. Δημητρίου, τί ψηφίζεις;». Άπαντώ κατ' άνάγκην περιφραστικά:

— Έξακολουθώ νά ιεραρχώ τό αίτημα για τήν άνασυνγκρότηση του ανανεωτικού χώρου, για μάν άλλη προοπτική τής Άριστεράς, πάνω από τήν όποιαδήποτε έκλογική σκοπιμότητα.

— Δέν επιδιώκω τήν «έξαφάνιση του ΚΚΕ έσωτ. από τήν πολιτική σφαίρα» (Δ.Π). Άντίθετα άναγνωρίζω πρόθυμα τή συμβολή του τόσο στήν καταγραφή τής κρίσης τής Άριστεράς στήν πολιτική σκηνή, όσο και στή διατήρηση ενός ευρύτερου ανανεωτικού χώρου.

— Άποφεύγω όμως νά ταχθώ υπέρ του ΚΚΕ έσωτ. για τόν άπλό λόγο ότι ή έκλογική του γραμμή, ή «δημοκρατική διεξοδος» και ή «σταθερή άλλαγή» όχι μόνο δέν πληρούν τους όρους «κοινοβουλευτική άντιπαλότητα προς τό ΠΑΣΟΚ και τό ΚΚΕ» (Δ.Π.) αλλά άκριβώς γι' αυτό προδικάζουν και τήν ήττα. Στο βαθμό λοιπόν πού δέν προβλέπεται διαδικασία άλλαγής ή συνδιαμόρφωσης

τής έκλογικής του γραμμής δέν ύποστηρίζω τό ΚΚΕ έσωτ.

— Έξακολουθώ νά προσδίδω, καθημερινά άπογοητευόμενος, σε μία ένιαία έκλογική έμφάνιση του ανανεωτικού χώρου έν τή πολυφωνία του. Έλλείψει αυτής όμως είμαι διατεθειμένος νά άνιχνεύσω κάθε δυνατότητα πού παρέχεται για μία έκλογική παρέμβαση πιο πρόσφορη από τήν άνευ όρων ύπερψήφιση του ΚΚΕ έσωτ. με τά παραπάνω άρνητικά της.

Κ.Β. Δημητρίου
10 Ματίου 1981

Και ή άπάντηση του συνεργάτη μας Δαμ. Παπαδημητρώπουλου

1. Είναι φανερό ότι αναφερόμενος — δειγματοληπτικά — στον Κ.Β. Δημητρίου στό τεύχος του περασμένου *Πολίτη*, εκείνο πού με ένδιέφερε και πού επέκρινά δέν ήταν δέβια τό άτομό του, ούτε οι προσωπικές του άπόψεις — τις όποιες άλλωστε δέν μπορώ νά γνωρίζω, άλλ' οι πολιτικές του προτάσεις και οι άπόψεις πού έμπεριέχονται ή και «κρύβονται» σ' αυτές. Ό Κ.Β.Δ. πρόθυμα μου χαρίζει τήν πρότασή του άποκαλώντας τήν «λαθράκι» για όποιον άναζητά γραπτές άποδείξεις σεχταρισμού. Μόνο πού τό σεχταρισμό τής πρότασης καλείται νά σώσει ή άυτογνωσία του προτεινόντος, πού ύποτίθεται πώς εκφράζεται στό εύχολόγιο για κάποια παραμυθένια «επαναστατική άριστερά» πού «θά ήξερε νά έλιχθεί». Δυστυχώς όμως ή πρότασή του είναι τραγικά σαφής: Μόνο μαζικά κινήματα και μόνο κριτική τής ιδεολογίας. «Αυτά είναι τά μόνα πού μπορούν νά γίνουν σήμερα» γράφει χαρακτηριστικά ό ίδιος. Άς μή με κατηγορεί λοιπόν ξαστόχησα ότι στήν κριτική μου.

2. Τόν καιρό τής μάχης του Μαραθώνα οι Σπαρτιάτες έδειξαν όλη τήν καλή διάθεση νά πολεμήσουν μαζί με τους Άθηναίους κατά των Περσών. Ξεκίνησαν λοιπόν και έντεχνα καθυστερούντες κατάφεραν νά φθάσουν εκεί τήν επομένη τής μάχης. Βέβαια οι Άθηναίοι νίκησαν, πράγμα πού επέτρεψε άργότερα στους Σπαρτιάτες νά δρέψουν κι αυτοί τις δάφνες τους στους Μηδικούς πολέμους. Τί θά συνέβαινε όμως άν οι Άθηναίοι έχαναν στό Μαραθώνα;

Καλώ τόν Λακεδαιμόνιο Κ.Β. Δημητρίου νά άναλογισθεί τί θ' άπογίνει ό ίδιος, τά κοινωνικά του κινήματα και άλλα πολλά και άριστερά σε περίπτωση νίκης των Περσών του ΠΑΣΟΚ και του ΚΚΕ. Μά, «Για Λακεδαιμόνιους νά μιλούμε τώρα!»

Δαμιανός Παπαδημητρώπουλος

καί γράμματα γνωρίζω

Πρός τὰ Περιοδικά:
ΔΙΑΒΑΣΩ, ΕΠΟΠΤΕΙΑ, ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ,
ΝΕΑ ΣΥΝΟΡΑ, Ο ΠΟΛΙΤΗΣ, ΠΟ-
ΛΙΟΡΚΙΑ, ΤΟ ΔΕΝΤΡΟ, ΤΟΜΕΣ.

Κύριόι,

Λόγιο στοιχειώδους αυτοάμυνας με υποχρεώνουν να καταφύγω στις στήλες σας, εφόσον κανείς άλλος τρόπος δεν απομένει στους δημιουργούς για να υπερασπίσουν τον έαυτό τους και τό έργο τους. Έπειδή ανήκω στους συγγραφείς εκείνους που μόνον επαγγελματικά ασχολούνται με τή μετάφραση, αισθάνομαι τήν υποχρέωση να καταγγείλω ένα απαράδεχτο φαινόμενο που ένδημει τά τελευταία χρόνια στον έκδοτικό χώρο. Μιλώ συγκεκριμένα για κάποιους εκδότες που αναλαμβάνουν να εκδώσουν μεταφρασμένα έργα, άδιαφορώντας κατά τρόπο έγκληματικό άν τά κυκλοφορούν γεμάτα τυπογραφικά λάθη. Η άσέβεια προς τόν αναγνώστη θα μπορούσε ίσως να περιοριστεί σε λάθη που γίνονται εύκολα άντιληπτά. Όταν όμως επέκτείνεται και σε όνόματα, όρους, όρισμούς, τίτλους έργων, τοπωνύμια, γένη, άριθμούς και πτώσεις, τότε ή άσέβεια μετατρέπεται σε ύβρι, κι ή ύβρις σε έμπαιγμό του αναγνώστη και καλλιτεχνική ζημία του μεταφραστή.

Άκόμη πίο συγκεκριμένα: πρόσφατα κυκλοφόρησε τό όγκώδες έργο του Μάρτιν Έσλιν «Πέρα άπ' τό Παράλογο, Σύντομα Χρονικά» σε δική μου μετάφραση άπ' τίσ εκδόσεις

«Έγνατία». Όταν μετέφραζα τό έργο, δεν είχα φανταστεί ότι ό «Παγοπαύλης» (Έρχεται) του Ο' Νήλ θα άλλαζε επάγγελμα και θά γινόταν Παλιοπαύλης, ούτε ότι ό 'Αντονέν 'Αρτώ θα μετάνιωνε μετά θάνατον και θ' άλλαζε τ' όνομά του σε «'Αντουέν», όπως κι ό Πάουελ Κλέε πού, κι αυτός μετά θάνατον, άπό Γερμανός πού ήταν πήρε γαλλική ύπηκοότητα μεταβαπτιζόμενος σε «Πώλ Κλέ». Τί να πώ για τίσ φούσκες που γίνονται «φούστες», για τά πώματα τών Πολωνών 'Αξιωματικών που εξαερώνονται και γίνονται «πνεύματα Πολωνών 'Αξιωματικών». Όσο για τόν AUGUSTE COMTE (τυπογράφε, προσοχή) που άπαρνείται τ' όνομά του για να γίνει ANGUSTE COMITE, βγάλτε μόνοι σας τά συμπεράσματά σας.

Σάς παρακαλώ λοιπόν να δημοσιεύσετε αυτό τό γράμμα για να πληροφορηθούν οι αναγνώστες σας και τό τί νόημα έχει ή επίθεση κάποιων όψιμων «κριτικών», όταν καραδοκούν έτοιμοι να εμπολκήσουν εναντίον τών δοκιμασμένων μεταφραστών, που όχι μόνο δεν άμοίβονται άξιοπρεπώς, αλλά πληρώνουν κι άπό πάνω τήν τσιγκουνιά τών έκδοτών με τό να άποδίδουν σ' αυτούς τά λογιές τυπογραφικά λάθη και άλλες άχρειότητες...

Με πολλή εκτίμηση

ΦΩΝΤΑΣ ΚΟΝΔΥΛΗΣ
Νάξου 17 (908)

ΟΙ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΣΤΗ ΡΟΥΜΑΝΙΑ

Άγαπητέ Πολίτη

Θά 'θελα κι έγώ ν' αναφερθώ σε μερικά θέματα, που άφορούν έμάς τούς φοιτητές στή Ρουμανία, πέρα άπ' όσα άνέφερε ό συνάδελφος Γιώργος Ούρανίου (ΠΟΛΙΤΗΣ Νο 37, Ρουμανία: Έλληνες φοιτητές, «περιλαίμια» και «Αρκούδες»)

Έκείνο που χρειάζεται, νομίζω, είναι όχι να καταγράψουμε μιά σειρά άπό προβλήματα που οι ρουμανικές άρχές μäs δημιουργούν, αλλά ταυτόχρονα να έρμηνεύουμε αυτά τά προβλήματα, έξετάζοντάς τα μέσα άπ' τίσ αντίθεσεις του ίδιου του συστήματος άπ' όπου ξεπηδούν. Μαζί, να τά βλέπουμε σε συνάρτηση με τήν ολοκλήρωση αυτού του συστήματος, του ένθικου Σοσιαλισμού (παράξενου στ' αλήθεια) σηματοδωμένου άπό χρόνια με τήν σφραγίδα του «οίκου Τσαουσέσκου».

Η αύξηση τών διδάκτρων που κάθε χρόνο παρατηρείται, ξεκινάει άπ' τή λογική ταύτισης του ξένου φοιτητή με τό δολάριο.

Τό δικαίωμα έξόδου άπ' τή χώρα

μäs τό στερούν, βάζοντας σαν όρο «βεβαίωση σχολής που επιπρέπει να φύγουμε για τήν ΕΛΛΑΔΑ» (τή χώρα μας δηλαδή). Έδώ σίγουρα άξίζει να σταθώ πίο πολύ, γιατί άπ' τό 1977 που είμαι στή Ρουμανία, έχω διαπιστώσει τήν άπρόκαλυπτη ένέργεια τών ρουμανικών άρχών όχι μόνο για έλεγχο τής ιδιωτικής μας ζωής αλλά και τήν τάση για άποσυνειδησιοποίηση τών φοιτητών, (κάποτε μäs υποχρέωναν να κατεβάζουμε άπ' τούς τοίχους τών δωματίων μας κάθε πολιτική άφίσσα).

Τό πρόβλημα τής κατοικίας ρχίζει να όξύνεται. Κι άντί ή Κυβέρνηση να χτίζει φοιτητικές έστίες, προτιμάει στον ίδιο χώρο, να χτίζει γκαρσονιέρες, αναγκάζοντας τούς ξένους φοιτητές να μένουν εκεί με τή «διατίμηση» τών 150\$, ενώ τούς δικούς της να τούς στριμώχνει πέντε κι έξι σ' ένα δωμάτιο τριών ατόμων.

Άπέναντι σ' αυτά και σ' άλλα προβλήματα που καθημερινά άντιμετωπίζουμε (στή σχολή με τήν έλλειψη βιβλίων, στή Λέσχη με τό άπαίσιο φαγητό, στήν φοιτ. έστία με τή θρωμιά, τό κόψιμο του νερού κ.ά) σή-

μερα δεν έχουμε ν' άντιτάξουμε τίποτα. Οι φοιτητικοί σύλλογοι έχουν συρρικνωθεί. Οι Ρουμάνοι κατάφεραν μέσα άπ' τήν ραγιαδική πολιτική τής ΚΝΕ και τήν ένοχη σιωπή (βλέπε κοινοβουλευτική σιωπή) τής ν. ΠΑΣΟΚ, να μäs καθυποτάξουν. Ξεκίνησαν με τό δοσμένο καταστατικό, που έβαλαν σαν όρο τήν άποδοχή του, για τήν δημιουργία συλλόγων, και σιγά σιγά έφτασαν να έπεμβαίνουν άπρόκαλυπτα στα έσωτερικά τών συλλόγων μας (άπειλές, εκφοβισμοί, άπελάσεις). Σ' αυτό όλες οι πολιτικές οργανώσεις φταίνε. Και ό «Ρήγας», κι ή ΚΝΕ και ή ν. ΠΑΣΟΚ. Ό καθένας με τόν τρόπο του άνοιξε τό δρόμο στή ρουμανική αύθαιρεσία.

Οι Ρουμάνοι χτίζουν μιά Σοσιαλιστική Κοινωνία. Πώς είναι δυνατόν να γίνεται κάτι τέτοιο, όταν οι ίδιοι στρέφονται κατά τής κοινωνικότητας. Όταν οι ίδιοι μπαίνουν φραγμός στήν κοινωνική μας ζωή, στις σχέσεις μας. Ποιός θα δικαιολογήσει μιά Σοσιαλιστική Κοινωνία, όπου οι άνδρες μένουν χώρα άπ' τίσ γυναίκες. Έτσι λοιπόν και ή κατοίκηση τών αγοριών χώρα άπ' τά κορίτσια, πιστεύω ότι είναι τό πίο σοβαρό πλήγμα στήν κοινωνική μας ζωή. Κι όταν αυτό συνοδεύεται άπ' τή λογική «άν θέλετε να εισατε με τά κορίτσια ή παντρευτείτε ή μένετε στις γκαρσονιέρες με τά 150 δολάρια». Αυτή είναι ή επιχειρηματολογία τους, χωρίς άλλα σχόλια βέβαια.

Αυτά όμως τά πράγματα, ούτε τό «Κόμμα-φορέας τής Άλλαγής» τά 'χει δει ούτε τό «Κόμμα του Λαού». Κι άν τά βλέπουν σωπαίνουν. Ό καθένας για φτηνούς ιδιοτελείς σκοπούς. Έίτε γιατί είμαστε κόμμα «Κυβερνητικό», είτε γιατί «άν μιλήσουμε, θα δώσουμε λαθή στήν αντίδραση».

Μήν περιμένουμε όμως να γίνει κάτι ουσιαστικό. Έμεις εδώ άν μεμονωμένα φωνάζουμε, θα διακινδυνεύουμε τίσ σπουδές μας, τό μέλλον μας (και τότε μπαίνει τό έρώτημα: άξίζει κάποιος να σπουδάξει στή Ρουμανία;). Η άπομαζικοποίηση τών συλλόγων δύσκολα χτυπιέται. Γιατί ό φοιτητής σήμερα δεν διακατέχεται άπ' τόν ένθουσιασμό του 1974. Ό φοιτητής σήμερα θέλει έργα. Θέλει να δει άνθρωπος υπεύθυνος που λένε κάτι και τό κάνουν, κι όχι άνθρωπος που αναλώνονται σε βερμπαλισμούς.

Οι φοιτητές τής Ρουμανίας περιμένουν υποστήριξη άπ' τήν Ελλάδα. Όπως τήν έχουν κι οι φοιτητές τών άλλων χωρών τής Εύρώπης. Γιατί όμως ό τύπος σιωπά; Τά κόμματα τής Άριστερας «για ποιόν Ιουδαίων τόν φόβον, τηρούν σιγήν ίχθύος;»

Άν λοιπόν πιστεύετε ότι άξίζουμε τήν υποστήριξη σας, ασχοληθείτε, έστω και λίγο με τά προβλήματά μας.

Έυχαριστώ
Κυριάκος Γρηγόριου
φοιτητής Κλουζ-Ρουμανία

ΜΙΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ «ΚΡΙΣΗΣ» ΥΠΟΨΗΦΙΟΥ ΣΤΗΝ Α.Β.Σ.Θ.

Κύριε Διευθυντά

Μέ την έπιστολή μου αυτή, επιτρέψτε μου να σας εκθέσω με τη μεγαλύτερη δυνατή συντομία και σαφήνεια τα περιστατικά που συνθέτουν τη διαδικασία έκλογής μίας επιμελήτριας στην Α' έδρα της Οικονομικής Ανάλυσης της Α.Β.Σ.Θ. και που είναι αρκετά αποκαλυπτικά των μεθοδεύσεων που υπαγορεύονται από τη σκοπιμότητα διατήρησης των Α.Ε.Ι. εάν προπύργιο της αυταρχικής δομής των θεσμών της νεοελληνικής κοινωνίας· τη σκοπιμότητα αυτή με άφοσίωση υπηρετεί τό σώμα των καθηγητών (με τίς γνωστές αλλά ελάχιστες εξαιρέσεις) χωρίς τά μέλη του να κατορθώνουν να βρουν έστω και σοβαροφανή επιχειρήματα ώστε να συγκαλύψουν τη διαδικασία συναλλαγής που τους ανέδειξε σέ «πνευματικούς οδηγούς» και των συννεπειών της όποίας εξακολουθούν να είναι δέσμοι.

Στή Γενική Συνέλευση της 21ης Ιανουαρίου 1981, ή ενδιαφερόμενη για τη θέση, διδάκτωρ γαλλικού Πανεπιστημίου στον τομέα της Οικονομίας Ανθρωπίνων Πόρων, προτείνεται από την καθηγήτρια της έδρας που προαναφέραμε για τη θέση της επιμελήτριας. Στή διάρκεια της Συνέλευσης, διαβάζεται ή ένοικη και έκθειαστική για τά προσόντα της έκθεση της καθηγήτριας και στή συνέχεια ακολουθούν οι έξι του ένοικης κρίσεις του Πρύτανη της Σχολής κι ενός ακόμη καθηγητή, οι όποιοι δηλώνουν ότι τήν θυμούνται από τόν καιρό της φώτησης της στή Βιομηχανική Σχολή και εξαίρουν τήν άριστη επίδοσή της.

Η ψηφοφορία όμως αναβάλλεται για τήν 11.2.81, μετά από πρόταση συναδέλφου τους να μήν ψηφίσουν προτού ή υποψήφια άπισκεφθεί τούς δεκαέξι (16) καθηγητές της Σχολής για να τήν γνωρίσουν. Οι συναντήσεις πραγματοποιούνται· πολλοί μάλιστα από τούς καθηγητές και πρώτος εκείνος που υπέβαλε τήν πρόταση, μόλις τήν βλέπουν «και βέβαια τή γνωρίζουν» και «βέβαια τήν θυμούνται» και άσφαλώς της εύχονται όλόψυχα «καλή συνεργασία».

Στό μεταξύ ό καθηγητής που είχε υποβάλει τήν πρόταση είχε έπιφορτιστεί με τό να φωτίσει τούς υπόλοιπους συναδέλφους του για τό περιεχόμενο της διδακτορικής διατριβής της υποψήφιας, με τίτλο «Τό σύστημα της υγείας στην Ελλάδα και ή ένσωμάτωσή του στό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον».

Η παντελής όμως έλλειψη κρίσεων για τό περιεχόμενο της διατριβής άφηνει να έννοηθεί ότι ό καθηγητής περιορίστηκε στην άνάγνωση μίας διαέλιξης παρουσίασης του θέματος, γραμμένη στην ελληνική γλώσσα από τήν υποψήφια, με σκοπό να διευκο-

λύνει τούς καθηγητές - μή γνώστες της γαλλικής.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ή διατριβή αυτή βραβεύτηκε από εκπροσώπους δύο γαλλικών Πανεπιστημίων (Ντιζόν και Γκρενόμπλ ΙΙ) με άριστα» και ότι όλα τά άπαιτούμενα δικαιολογητικά (ίσοτιμία, άριστη γνώση δύο ξένων γλωσσών κ.λπ.) υπεραρκούσαν για τήν από μέρος της κατάληψη της θέσης αυτής στό Α.Ε.Ι.

Στίς 11.2.81 γίνεται τελικά ή ψηφοφορία, όπου όμόφωνα σχεδόν τήν καταψηφίζουν, με δύο μόνο ψήφους υπέρ αυτής, τήν ψήφο της καθηγήτριας της έδρας και ενός άλλου καθηγητή. Η καταψηφισή της έγινε χωρίς να διατυπωθεί κανένα ουσιαστικό επιχειρήμα έναντίον της.

Κι άναρωτιέται ή υποψήφια: Πώς εξηγείται ή μεταστροφή των καθηγητών στό διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των δύο Συνελεύσεων; Τί κριτήρια μεταχειρίστηκαν για να τήν άπορρίψουν; Πώς εξηγείται αυτή ή ένεργεία τους που, άνάμεσα στά άλλα, άποτελεί μία πρόκληση για όσους παρακολουθούν από κοντά και ένδιαφέρονται για τήν ποιότητα των σπουδών στην Α.Β.Σ.Θ. ή όποια, άς σημειωθεί και αυτό, έμφανίζει τή δυσμενέστερη σέ σύγκριση με όλα τά άλλα Α.Ε.Ι. άναλογία διδασκόντων προς διδασκόμενους.

Τό γεγονός, βέβαια, ότι δέν άναφέρθηκαν κατά τη Γενική Συνέλευση ουσιαστικές αίτιολογίες ή άλλα επιχειρήματα για τήν άρνητική ψήφο, μάς οδηγεί στό συμπέρασμα ότι οι καθηγητές αυτού του Α.Ε.Ι. δέν είναι συνηθισμένοι να έκφράζουν δυνατά και καθαρά τίς άπόψεις τους, μιά που καλύπτονται από τό καθεστώς της μουσικής ψηφοφορίας που έσπευσαν να υιοθετήσουν.

Δέν μπορεί παρά να πεισθεί λοιπόν κανείς ότι κάτω από μιά τέτοια συμπεριφορά που φαίνεται να έχει παγιωθεί στην Α.Β.Σ.Θ. οι καθηγητές της τρέφουν άδυσώπητη έχθρα άπέναντι στή γνώση, άπέναντι σέ κάθε άγνό μελετητή που μ' άνοιχτούς τούς όρίζοντές του προσπαθεί να έμβαθύνει και να προβληματιστεί πάνω στα δεδομένα που καθορίζουν τόν χαρακτήρα και τό επίπεδο άνάπτυξης διαφόρων τομέων της κοινωνικής μας ζωής μέσα από τήν ένταξή τους σέ ευρύτερα κοινωνικοπολιτικά πλαίσια και όχι με βάση τή στεία τυπολογική και μηχανιστική μεθοδολογία με τήν όποια οι «κριτές» των νέων έπιστημόνων έμαθαν να δουλεύουν και που οδηγεί άναμφισβήτητα στό σκοταδισμό και τήν ήμιμάθεια.

Κύριε Διευθυντά, λυπάμαι άν σας έβαλα σέ δοκιμασία, έκθέτοντας σέ τρίτο πρόσωπο τά περιστατικά που άφορούσαν τήν υποψήφια· άν και συμβαίνει τό πρόσωπό της να ταυτίζεται με τήν υπογράφουσα, τό έκανα αυτό γιατί πιστεύω ότι, δέν έχει τόση

σημασία ή δοκιμασία στην όποια υποβλήθηκα όλο αυτό τό διάστημα, όση σημασία έχει ότι τά περιστατικά αυτά έλαβαν χώρα σέ μιά έποχή που κύριο θέμα συζήτησης για τά προβλήματα που άφορούν τά Α.Ε.Ι. είναι ή μεταρρύθμιση των όρων λειτουργίας τους, ό έκδημοκρατισμός τους και ή προσαρμογή τους στις άπαιτήσεις της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας που διαμορφώνεται στή χώρα μας. Άν και δέ θέλω να μεγιστοποιήσω (ή να τραγικοποιήσω) τή σπουδαιότητά τους, πιστεύω άκράδαντα ότι παίρνοντάς τα υπόψη, ήχουν κάπως παράξενα οι άφραϊτοποιημένες διακηρύξεις των «υπευθύνων» του πανεπιστημιακού αλλά και έξωπανεπιστημιακού χώρου για τίς παραπάνω προθέσεις τους από τή στιγμή που δέν τίθεται ένα κείριας σημασίας ζήτημα: Οι άνθρωποι (ή οι «φορείς», άν πρόκειται για τό σώμα των καθηγητών στό σύνολό του) που σήμερα έχουν μεγάλο μέρος της ευθύνης για τήν υποβάθμιση της λειτουργίας των Α.Ε.Ι., πώς θα κληθούν ένδεχόμενα ύστερα από λίγο καιρό, για να εφαρμόσουν τίς όποιεσδήποτε λύσεις που θα υποδειχθούν με βάση τούς στόχους που άναφέραμε και να συμβάλλουν στή σωστή λειτουργία ενός νέου δημοκρατικού θεσμού; Διάχτυπος είναι ό φόβος ότι άν δέν ζητηθούν και άν δέν έπιδιωχθούν οι έγγυησεις εκείνες που θα έξουδετερώσουν τίς μεμονωμένες ή και γενικευμένες προσπάθειες των σημερινών καθηγητών για τήν άσκηση της έπικυριαρχίας τους στα πλαίσια της διαχείρισης των πανεπιστημιακών πραγμάτων, οι δημοκρατικές δυνάμεις της χώρας, για άλλη μιά φορά, θα γίνουν μάρτυρες ενός ακόμη άνεκπλήρωτου όράματος και μίας ακόμη άνολοκλήρωτης προσπάθειας για τόν ειρηνικό δημοκρατικό μετασχηματισμό της νεοελληνικής κοινωνίας.

Μέ έκτίμηση,
Λίλα Άντωνοπούλου
Θεσσαλονίκη, 23/2/81

